

BISON Monitor van internationale mobiliteit in het onderwijs

2002

Europees Platform
Cinop
Nuffic

Colofon

Deze monitor is samengesteld onder verantwoordelijkheid van het Beraad Internationale Samenwerking Onderwijs Nederland (BISON) in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Het BISON bestaat uit het Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs (EP), het Centrum voor Innovatie van Opleidingen (CINOP), en de Nederlandse organisatie voor internationale samenwerking in het hoger onderwijs (Nuffic). De coördinatie van de BISON-monitor 2002 was in handen van de Nuffic.

Eindredactie: Eric Richters, Nuffic
Bijdragen: Harrie Sormani, CINOP
Fleur Dinjens, CINOP
Hans Brosse, EP
Frank Smit, EP
Jeroen Visser, EP
René Nieuwhof, Nuffic

Nuffic
Postbus 29777
2502 LT Den Haag
tel: 070-4260231
fax: 070-4260299
<http://www.nuffic.nl>

Samenvatting

*Van mobiliteitmonitor
naar
internationalisering-
monitor.*

Deze BISON-monitor geeft voor het vijfde achtereenvolgende jaar een beeld van de internationale mobiliteit in het onderwijs en is zoals in voorgaande jaren hoofdzakelijk gebaseerd op informatie uit de beurzenprogramma's, die door de BISON leden worden beheerd. Het is de ambitie van de samenstellers om zowel een volledig beeld van de internationale mobiliteit in het onderwijs te geven, als ook inzicht te verschaffen in andere vormen van internationalisering, naast mobiliteit. Met andere woorden: deze mobiliteitmonitor moet op termijn uitgroeien tot een internationaliseringmonitor. Om dit te bereiken zijn onder meer indicatoren nodig voor die andere vormen van internationalisering. De drie betrokken onderwijssectoren, te weten het primair en voortgezet onderwijs, het hoger onderwijs en het beroeps- en volwassenenonderwijs zullen hierna worden aangeduid met respectievelijk po-vo, ho en bve.

*Basis van de
beschikbare gegevens
zijn mobiliteits-
programma's. Nog
geen overkoepelend
registratiesysteem voor
mobiliteit.*

Bij internationale mobiliteit is altijd sprake van meerkosten die gedekt moeten worden. Hoewel dit in eerste instantie de verantwoordelijkheid van de deelnemer zelf is, ondersteunen de Nederlandse Overheid en de Europese Unie de deelnemer via beurzenprogramma's. Met name in de bve-sector, maar ook in het ho, stelt de Nederlandse Overheid bovendien middelen ter beschikking aan de instellingen, ten behoeve van internationalisering, waaruit mobiliteit financieel kan worden ondersteund. Voor een ander deel (met name in het ho) maken de instellingen zelf middelen vrij ten behoeve van mobiliteit, omdat zij eigen prioriteiten willen stellen en wensen en behoeften hebben waarin niet wordt voorzien door de nationale en Europese fondsen. Ook zijn er met betrekking tot het ho een groot aantal, over het algemeen kleine particuliere fondsen, die met elkaar aanzienlijke middelen ter beschikking stellen voor mobiliteit. Tot slot is er met name in het ho een groeiende groep van uitgaande en binnenkomende studenten die de kosten van de mobiliteit geheel voor eigen rekening neemt. De databestanden van de verschillende mobiliteitsprogramma's zijn, vooralsnog, de eerste bron ter bepaling van de mobiliteit.

Als speciaal aandachtsveld kan internationalisering zich verheugen op toenemende aandacht in rapportages, visitaties, de studentenmonitor en de keuzegids. De "markt" en het streven naar kwaliteit, blijken de aanvankelijk nadelige gevolgen van deregulering op de informatievoorziening, teniet te doen. Naast het verschijnen van algemene informatie over in- en uitgaande mobiliteit in steeds meer jaarverslagen, is het positief dat werd overeengekomen dat ho instellingen zich zullen inspannen om ook de in het buitenland behaalde studiepunten te vermelden. Uiteindelijk zal de mobiliteit, zoals die wordt geregistreerd in de sturende en ontvangende instellingen zelf, zowel in Nederland als in het buitenland, een compleet beeld

moeten geven over de totale mobiliteit in het onderwijs. Zoals in de BISON-monitor 2001 werd uiteengezet krijgt de uitwisselbaarheid van mobiliteitsdata momenteel aandacht op EU niveau.

Gegevens over programmamobiliteit geleverd door BISON-leden, aangevuld met cijfermatige gegevens van andere programmabeheerders, instellingen en van beheerders van nationale en internationale registratiesystemen.

De BISON-leden hebben vanuit hun taken op het gebied van programmabeheer vooral goed zicht op de door nationale en Europese beurzenprogramma's gefinancierde mobiliteit. Van die mobiliteit wordt in deze monitor de meest recente stand van zaken gepresenteerd. Voor het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs (po-vo) geldt vanwege de financieringsgrondslag, dat het grootste deel van de mobiliteit op deze manier in kaart gebracht kan worden. Voor een goed beeld van de mobiliteit binnen het beroeps- en volwassenenonderwijs (bve) en binnen het hoger onderwijs (ho) is aanvullende dataverzameling nodig. Ho programmamobiliteitgegevens worden uitgebreid met data van andere, ook niet overheidsprogramma's, terwijl voor het eerst, volgend op de gegevens van enkele ho instellingen van vorig jaar, een uniforme weergave van dergelijke instellingsgegevens is opgenomen in deze monitor. Voor het ho wordt in- en uitgaande mobiliteit weer in verband gebracht met totale studentenaantallen en met studentenmobiliteit naar en vanuit andere OESO landen. Ook wordt meer in detail gekeken naar de uitkomsten van het jaarlijkse ROA onderzoek onder ho afgestudeerden, aangaande mobiliteit gedurende de studie. Bij de bve is het aantal studenten dat zonder steun van nationale of Europese programma's buitenlandse ervaring opdoet niet bekend.

Meer dan 33.000 leerlingen en studenten met een beurs naar het buitenland in 2001-02.

Vooraf de mobiliteit in het beroeps- en volwassenenonderwijs en in het primair en voortgezet onderwijs duidelijk in de lift

In het hoger onderwijs 28% van de HBO afgestudeerden en 39% van de WO afgestudeerden mobiel.

In deze monitor kon de datalevering van Nuffic, CINOP en EP voor het eerst gelijkgetrokken worden met betrekking tot het laatste jaar.

Op basis van programmagegevens kan worden gezegd dat in 2001-02 33.072 leerlingen en studenten met een nationale of Europese beurs naar het buitenland zijn gegaan, waarvan 20.329 in het po en vo, 6.841 in de bve en 5.902 in het ho. Omgerekend naar aantallen leerlingen per jaarcohort per sector zijn de percentages 8,9% in het po en vo gezamenlijk, 3,1% in de bve-sector en 5,3% in het ho. Dit percentage geeft dus de kans weer dat een leerling of student in de loop van zijn of haar opleiding in het betreffende onderwijsveld een maal naar het buitenland gaat met een nationale of Europese beurs. Vooral de internationale mobiliteit in bve en po-vo zit duidelijk in de lift. Voor het hoger onderwijs zijn aanvullende cijfers bekend over internationale ervaring van afgestudeerden. Van de vier lichten afgestudeerden van 1996-97 tot en met 1999-00 is bij het HBO gemiddeld 28,0% in de loop van de studie naar het buitenland geweest. Bij het WO bedroeg het percentage zelfs 38,6%. Aangezien deze aantallen over de jaren vrij constant

23% van de HBO en 32% van de WO studenten gaan voor tenminste studie of stage.

De meeste studenten gaan gedurende hun studie naar het buitenland voor een stage.

Meeste animo voor Duitsland (po-vo) en het Verenigd Koninkrijk (bve, ho), gevolgd door België en Italië(po-vo), Duitsland en België (bve) en Spanje en Frankrijk (ho).

Landen van herkomst: Duitsland, België Spanje en Frankrijk Sterke toename uit Duitsland, Spanje, België en China.

blijken te zijn kan gesteld worden dat zij ook jaarlijks gelden: jaarlijks doen ongeveer 28% van de HBO studenten en 39% van de WO studenten buitenlandse ervaring op. Het betreft hier studenten die zullen afstuderen. Geëxtrapoleerd naar alle HBO en WO studenten betekent dit dat jaarlijks 28.866 studenten buitenland ervaring opdoen, waarvan 18.171 binnen het HBO en 10.695 binnen het WO. In de eerder genoemde aantallen zijn alle vormen van buitenlandervaring opgenomen. Voor tenminste een studie of stage gaan jaarlijks 23% van de HBO studenten en 32% van de WO studenten naar het buitenland (23.571). De meeste studenten, namelijk 15% van de HBO en 16% van de WO studenten, blijken gedurende hun studie naar het buitenland te gaan voor een stage.

Op basis van deze cijfers kan worden verondersteld dat de programmamobiliteit grofweg 25% van de totale uitgaande studie- en stagemobiliteit in het hoger onderwijs beslaat. Overigens worden de hoge totalen uit het afgestudeerdenonderzoek niet gedekt door de data van de ho instellingen zelf over studentenmobiliteit. Ook is het zo dat niet alle door studenten opgegeven internationale mobiliteit ook aan de instellingen zal worden gemeld of door de instellingen als zodanig zal worden erkend. Tenzij hierover een duidelijke afstemming komt tussen studenten en instellingen, zal er altijd wel een verschil blijven tussen wat studenten in het kader van het ROA onderzoek opgeven en wat instellingen melden.

De landen die het meest frequent worden bezocht zijn onveranderd Duitsland (voor po en vo) en het Verenigd Koninkrijk (voor bve en ho). De prominente positie van Duitsland als gastland voor leerlingen en docenten po en vo wordt onder andere verklaard door het grotere financiële volume van de voorzieningen voor mobiliteit naar dat land. Het Verenigd Koninkrijk heeft als naburig land waar de belangrijkste wereldtaal wordt gesproken en waar het onderwijs goed aangeschreven staat uiteraard een grote aantrekkingskracht op leerlingen en studenten. Overigens scoren België, Italië en Frankrijk bij het po-vo, Duitsland, België en Frankrijk in de bve en Spanje, Frankrijk en Duitsland bij het ho relatief hoog.

Met name bij het ho is ook inkomende mobiliteit van belang. In 2000-01 was er een programma-instroom van 8.257 studenten. Vooral ten gevolge van de start van het DELTA programma en door een grotere Erasmus instroom, steeg dit aantal in 2001-02 tot 9.107 en in 2002-03 tot wellicht 9.285 studenten. Net als bij uitstroom, dekt ook bij instroom de programma instroom niet alle buitenlandse studenten in Nederland. Na een sterke toename in de laatste paar jaar, uit met name Duitsland, Spanje, België en China, wordt geschat dat er in 2001-02 ten minste 29.500 buitenlandse studenten in Nederland waren. Een paar duizend van hen woonden overigens al langer in Nederland

<i>Sterke stijging ho instroom uit Duitsland, Spanje, België en China</i>	<p>en hebben een Nederlandse middelbare school doorlopen. Uitgaande van Erasmus en CBS data zijn de belangrijkste landen van herkomst Duitsland, België, Spanje en Frankrijk. Volgens OESO/UNESCO criteria bedraagt het percentage van de buitenlandse studenten in Nederland, in relatie tot alle buitenlandse studenten in de wereld, minder dan 0,90%. Binnen de EU staat Nederland wat inkomende studenten betreft, in relatie tot het totaal aantal geregistreerde ho studenten, op de 11de plaats.</p>
<i>Nederland wat bezoekende ho studenten betreft, binnen de EU op de 11de plaats.</i>	
<i>Totale financiële volumevoor uitstroom gegroeid, eerst bij ho later bij bve en po-vo.</i>	<p>Het financiële volume van de mobiliteitsprogramma's die door de BISON-leden worden beheerd is de afgelopen jaren licht gestegen. Deze groei heeft tot 2000-01 betrekking op de ho-sector en heeft te maken met de start van het particuliere VSB programma en de groei van het Visie programma en, tot 2001-02, van het Erasmusprogramma. De toename tussen 2001-02 gebeurde vooral in de bve-sector en de po-vo-sector. Met betrekking tot ho instroom is de recente budgettoename het gevolg van de introductie van het DELTA programma.</p>
<i>De betekenis van internationalisering in het voortgezet onderwijs wordt geanalyseerd, alsmede bevindingen van een onderzoek naar de Europese gezindheid onder aanstaande docenten.</i>	<p>Zoals vorig jaar werd beschreven wordt in het voortgezet onderwijs onderzoek gedaan naar de betekenis en de resultaten van de vooral op Europa gerichte internationalisering in die sector. Het doel van het onderzoek is om een goed inzicht te verwerven in de activiteiten en processen die zich afspelen in de school. Wat is de concrete vormgeving van internationalisering op school? Wat zijn hiervoor de organisatorische en financiële randvoorwaarden? Op welke manier wordt internationalisering ingebed in het curriculum op school? Wat zijn de resultaten van dit alles? In deze monitor worden aanvullende resultaten van dit onderzoek gepubliceerd, alsmede bevindingen van een onderzoek naar de Europese gezindheid onder aanstaande docenten.</p>
<i>Verdere integratie van internationalisering in de bve-sector</i>	<p>De internationalisering in de bve-sector heeft een ontwikkeling doorgemaakt van projectsubsidies naar zelfregie. Gemeten naar een aantal indicatoren heeft internationalisering zich een vaste plaats verworven bij de instellingen en de Kenniscentra Beroepsonderwijs Bedrijfsleven, maar van gedegen integratie in de onderwijspraktijk is nog niet echt sprake. Ten behoeve van de verdere kwaliteitsverbetering is een instrument ontwikkeld waarmee bve-instellingen hun internationaliseringsbeleid en –praktijk kunnen onderzoeken en een instrument dat de instellingen helpt bij het maken van operationele beleidskeuzes en bij de inbedding van activiteiten in de opleidingen.</p>
<i>Aanzienlijke mobiliteitsgroei onder</i>	<p>Dit jaar is de mobiliteit in de bve-sector voor het eerst in een internationaal perspectief geplaatst en werden Nederlandse cijfers vergeleken met die van Duitsland, Denemarken Oostenrijk en Vlaanderen. Geconcludeerd wordt dat wat</p>

cursisten in de bve-sector overeenkomstig de buurlanden. Docentenmobiliteit groeit zelfs harder.

cursistenmobiliteit betreft Nederland aardig in de pas loopt met de ons omringende landen: allen laten een aanzienlijke stijging zien over de laatste jaren. Wat docentenmobiliteit betreft doet Nederland het zelfs beter dan Vlaanderen en vooral Duitsland met, sinds 1995, een verdrievoudiging van de mobiliteit. Alleen in Oostenrijk is de groei, met een verviervoudiging sinds 1995, nog groter.

Differentiatie van kwaliteitsgeborgde internationalisering in het hoger onderwijs.

In het hoger onderwijs is de laatste jaren sprake van een sterke differentiatie in de invulling van internationalisering door de instellingen. Een belangrijke drijfveer voor internationalisering zijn de opengaande markten. Met de WTO-GATS overeenkomst werd hiervoor een algemeen kader geschapen, dat ook betrekking heeft op de onderwijsmarkt.

Invoering van bachelor-masterstructuur en accreditatie verbreedt de basis voor internationalisering van het onderwijs zelf.

Goede internationalisering wordt geborgd door kwaliteitszorg. Naast het feit dat de reguliere kwaliteitszorg bij de instellingen in toenemende mate de internationale dimensie in ogenschouw neemt, is door enkele instellingen de Internationalization Quality Review (IQR) doorlopen ter evaluatie van hun internationaliseringproces.

Volgend op de Bologna-verklaring wordt nu met volle vaart de bachelor-masterstructuur ingevoerd. Ook is er, met de oprichting van de Nederlandse Accreditatie Organisatie (NAO) veel aandacht voor de organisatie van de accreditatie van opleidingen. Eén en ander verbreedt de basis voor de internationalisering van het onderwijs zelf.

Continue aandacht voor kengetallen internationalisering. Interinstitutionele uitwisseling van good practices is van belang.

Bijzonder relevant voor deze monitor zijn de ontwikkelingen rond kengetallen internationalisering. Hoewel de interinstitutionele discussie wat is gestild staat de marktbehoefte aan informatie garant voor continue aandacht voor kengetallen: welke informatie is essentieel en door middel van welke kengetallen of indicatoren komt deze informatie tot uitdrukking? Interinstitutionele uitwisseling van good practices op dit gebied is van belang. In het kader van de Europese Unie zijn verschillende activiteiten aan de gang om de uitwisselbaarheid van mobiliteitsgegevens te vergroten. In de monitor van vorig jaar werden de eerste resultaten van de werkgroep over de definitie van “mobility concepts and indicators” weergegeven. Anderzijds werd vorig jaar, in opdracht van het Europees Parlement, de status van de nationale registratie van studenten mobiliteit in EU landen in kaart gebracht. De eindresultaten van dit onderzoek komen binnenkort beschikbaar.

EU brede acties ter betere afstemming van mobiliteitsconcepten, indicatoren en registratiesystemen.

Noot: tenzij anders aangegeven zijn in deze monitor alle bedragen in Euro's.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	1
1.1	Verantwoording	1
1.2	Positionering BISON-monitor	1
1.2.1	Informatievoorziening onder het motto: breedte/diepte	1
1.2.2	Indicatoren ontwikkelen	1
1.3	Structuur	1
2	Belangrijkste trends in de internationale mobiliteit	1
2.1	Algemene beleidsontwikkeling	1
2.2	De programmamobiliteit van de drie onderwijssectoren samengevat	1
2.3	Primair en voortgezet onderwijs	1
2.3.1	Kerngegevens programma's	1
2.3.1.1	Europese programma's	1
2.3.1.2	Nationale en bilaterale programma's	1
2.3.2	Volume van mobiliteit	1
2.3.3	Landen	1
2.3.4	Beschikbaar bedrag	1
2.4	Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie	1
2.4.1	Kerngegevens Programma's	1
2.4.1.1	Europese programma's	1
2.4.1.2	Nationale programma's	1
2.4.2	Beschikbaarheid mobiliteitsgegevens Onbegrensd Talent	1
2.4.3	Volume van mobiliteit	1
2.4.4	Detailgegevens programma's	1
2.4.5	Landen	1
2.4.6	Beschikbaar bedrag	1
2.4.7	Internationale vergelijking mobiliteit	1
2.5	Hoger onderwijs	1
2.5.1	Nederland in internationaal perspectief	1
2.5.1.1	Samenvatting	1
2.5.2	Kerngegevens Programma's	1
2.5.3	Volume van mobiliteit	1
2.5.4	Landen	1
2.5.5	Beschikbaar bedrag	1
2.5.6	Andere beurzenprogramma's	1
2.5.7	Mobiliteit bij ho instellingen	1
3	Effecten, perspectieven en procesverbetering	1
3.1	Internationalisering van Nederlandse scholen en Europese gezindheid van aanstaande leraren	1
3.1.1	Vooraf	1
3.1.2	Onderzoek naar internationalisering in het voortgezet onderwijs	1
3.1.2.1	Vruchtbare tegenstelling Europese Unie-lidstaten	1
3.1.2.2	Meer oog voor verscheidenheid dan voor eenheid bij scholen	1
3.1.2.3	Activiteiten die leerlingen worden uitgevoerd	1
3.1.3	Europese gezindheid van aanstaande docenten	1
3.1.3.1	Vraagstelling Europese gezindheid	1
3.1.3.2	Verzameling van de onderzoeksgegevens	1
3.1.3.3	Analyse en bevindingen	1
3.1.3.4	Conclusie gezindheid aanstaande docenten	1
3.1.4	Slot	1
3.2	Verklaring van Kopenhagen: een nieuw perspectief voor mobiliteit in de bve-sector?	1
3.2.1	Achterblijvende mobiliteit in de bve	1

3.2.2	De ambities van Lissabon	1
3.2.3	Het Brugge initiatief	1
3.2.4	Vijf landen bijeen in Aken	1
3.2.5	De verklaring van Kopenhagen	1
3.2.6	Tenslotte	1
3.3	Europass: meer kwantiteit en kwaliteit	1
3.3.1	Inleiding	1
3.3.2	Waarom een Europass?	1
3.3.3	Verhouding mobiliteit en Europass	1
3.3.4	Verhogen van kwaliteit en effectiviteit van de Europass	1
3.3.4.1	Registratie en criteria voor uitgifte van de Europass	1
3.3.4.2	Betrokkenheid van en meerwaarde voor bedrijven	1
3.3.4.3	Europass in breder perspectief	1
4	Kwantitatieve Data	1
4.1	Primair en voortgezet onderwijs po-vo	1
4.2	Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie: detailgegevens programma mobiliteit	1
4.3	Hoger Onderwijs: detailgegevens programma mobiliteit	1
4.3.1	Overzichttabellen	1
4.3.2	Instroomprogramma's	1
4.3.3	Uitstroomprogramma's	1
5	Publicatielijst	1
5.1	Beleidsontwikkeling	1
5.1.1	Nederland	1
5.1.2	Europese Unie	1
5.2	Internationalisering algemeen	1
5.3	Literatuurlijst bve-veld	1
6	Informatie BISON-leden	1
6.1	Het Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs	1
6.2	CINOP	1
6.3	Nuffic	1

Lijst van figuren en tabellen

Figuur 1-1. Algemene benadering	1
Figuur 2-1. Ontwikkelingen in volumes van uitgaande mobiliteit per sector, 1998-2002	1
Figuur 2-2. Financieel volume van uitgaande mobiliteitsprogramma's, 1998-2002	1
Figuur 2-3. De belangrijkste landen van bestemming, onderlinge verhouding in %	1
Figuur 2-4. Aantal financiële toekenningen nationale, bilaterale en Europese programma's, 1998-2002	1
Figuur 2-5. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen nationale, bilaterale en Europese programma's	1
Figuur 2-6. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen Europese programma's	1
Figuur 2-7. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen nationale en bilaterale programma's	1
Figuur 2-8. Internationaliseringsactiviteiten uitgedrukt in toekenningen verdeeld naar schooltype in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's	1
Figuur 2-9. Internationaliseringsactiviteiten uitgedrukt in toekenningen verdeeld naar schooltype in 2002, Europese programma's	1
Figuur 2-10. Internationaliseringsactiviteiten uitgedrukt in toekenningen verdeeld naar schooltype in 2002, nationale en bilaterale programma's	1
Figuur 2-11. Financiële toekenningen internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's	1
Figuur 2-12. Financiële toekenningen internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, Europese programma's	1
Figuur 2-13. Financiële toekenningen internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, nationale en bilaterale programma's	1
Figuur 2-14. Participatie van leerlingen in nationale, bilaterale en Europese programma's, 1998 – 2002	1
Figuur 2-15. Participatie van docenten in nationale, bilaterale en Europese programma's, 1998 – 2002	1
Figuur 2-16. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's	1
Figuur 2-17. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, Europese programma's	1
Figuur 2-18. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, nationale en bilaterale programma's	1
Figuur 2-19. Participatie van leerlingen naar landen van bestemming in 2002, nationale en bilaterale programma's	1
Figuur 2-20. Participatie van docenten naar landen van bestemming in 2002, nationale en bilaterale programma's	1
Figuur 2-21. Bestemmingen en deelnemers internationalisering opleidingen 2002	1
Figuur 2-22. Leerlingen en docenten vanuit landen van herkomst in 2002	1
Figuur 2-23. Financiële toekenningen in euro's, 1998-2002	1
Figuur 2-24. Totaal middelen mobiliteit	1
Figuur 2-25. Uitsplitsing financiële toekenningen in euro's naar nationale, bilaterale en Europese programma's in 2002	1
Figuur 2-26. Mobiliteit buiten de programma's als percentage van de programmamobiliteit	1
Figuur 2-27. Leonardo da Vinci: deelname leerlingen, docenten en jonge werkenden, 1999-2002	1
Figuur 2-28. Onbegrensd Talent: aandeel mobiliteit per sector, 2001-2002	1
Figuur 2-29. Onbegrensd Talent: spreiding mobiliteit naar leerwegen, 2001-2002	1
Figuur 2-30. Onbegrensd Talent: Mobiliteit per opleidingsniveau, 2001-2002	1
Figuur 2-31. Onbegrensd Talent: ontwikkeling type mobiliteit 2001-2002	1
Figuur 2-32. BAND: deelname leerlingen en docenten, 1999-2000	1
Figuur 2-33. BAND: projecten per sector 1999-2000	1

Figuur 2-34. Mobiliteit OT en Leonardo da Vinci in de bve per buurland, 2001-2002	1
Figuur 2-35. Leonardo da Vinci: deelnemers per land, top 13	1
Figuur 2-36. Onbegrensd Talent: mobiliteit naar land, top 13	1
Figuur 2-37. Beschikbaar bedrag per programma in de bve-sector, 1999-2002	1
Figuur 2-38. Leonardo da Vinci: bestede subsidie 1999-2000	1
Figuur 2-39. Trends in mobiliteit bij cursisten in de bve-sector: Nederland vergeleken met vier Europese Landen	1
Figuur 2-40. Trends in mobiliteit bij docenten in de bve-sector: Nederland vergeleken met vier Europese landen	1
Figuur 2-41. Aantal bij de IB-Groep ingeschreven buitenlandse ho studenten, totalen	1
Figuur 2-42. Aantal bij de IB-Groep ingeschreven buitenlandse ho studenten, per land	1
Figuur 2-43. Ontwikkeling van totale aantallen beurzen, instroom en uitstroom, 1998-2003	1
Figuur 2-44. Uitstroom naar land van bestemming, 1999-2001	1
Figuur 2-45. Mobiliteit van en naar regio, 2000-2001	1
Figuur 2-46. Ontwikkeling van volume aan middelen, instroom en uitstroom, 1998-2003	1
Figuur 3-1. Vergelijking tussen doelstellingen en geschatte realisering van die doelstellingen bij leerlingen van de voorhoedescholen (N=42)	1
Figuur 3-2. Vruchtbare samenwerking met landen door voorhoede- en starterscholen	1
Figuur 3-3. Aantal Europassen per jaar	1
Figuur 3-4. Europassen per gastland, ROC, 2001	1
Figuur 3-5. Europassen per gastland, AOC, 2001	1
Tabel 2-1. Uitgaande mobiliteit in relatie tot aantallen onderwijsdeelnemers, 1999-2002	1
Tabel 2-2. Mobiliteitsprogramma's bve	1
Tabel 2-3. Europese programma's	1
Tabel 2-4. Nationale programma's	1
Tabel 2-5. Onbegrensd Talent	1
Tabel 2-6. Geschatte mobiliteit buiten programma's	1
Tabel 2-7. Proportionele deelname aan bve mobiliteit, 1998-2002	1
Tabel 2-8. Totalen ho studenten en door de IBG geregistreerde studenten met een buitenlandse nationaliteit	1
Tabel 2-9. Aantal van als buitenlander geregistreerde studenten, per OESO land	1
Tabel 2-10. Percentage van als buitenlander geregistreerde studenten, vergeleken met andere EU landen	1
Tabel 2-11. Deelnemers aan het Reguliere Beurzen Programma (IO instellingen)	1
Tabel 2-12. Aantal als buitenlander geregistreerde studenten in Nederland, regulier, in het RBP en in Erasmus, in relatie tot het totaal aantal ingeschrevenen in het ho	1
Tabel 2-13. In andere OESO landen studerende, naar nationaliteit	1
Tabel 2-14. In het buitenland studerende, vergeleken met andere EU landen	1
Tabel 2-15. Mobiliteit HBO afgestudeerden (%)	1
Tabel 2-16. Mobiliteit HBO afgestudeerden, per vakgebied (%)	1
Tabel 2-17. Mobiliteit WO afgestudeerden (%)	1
Tabel 2-18. Mobiliteit WO afgestudeerden, per vakgebied (%)	1
Tabel 2-19. Overzicht van door Nuffic beheerde beurzenprogramma's	1
Tabel 2-20. Belangrijkste herkomstlanden	1
Tabel 2-21. Andere beurzenprogramma's (toelages in 2000, 2001 of 2000-2001)	1
Tabel 2-22. HBO Uitgaande en inkomende studiepuntmobiliteit, totaal	1
Tabel 2-23. HBO inkomende diplomamobiliteit, totaal	1
Tabel 2-24. HBO internationalisering voor de thuisblijvers	1
Tabel 2-25. WO Uitgaande en inkomende studiepuntmobiliteit, totaal	1
Tabel 2-26. WO inkomende diplomamobiliteit, totaal	1
Tabel 2-27. WO internationalisering voor de thuisblijvers	1

Tabel 3-1. ‘Lidmaatschap van Nederland van de Europese Unie is een goede zaak’ (in procenten)	1
Tabel 3-2. ‘Lidmaatschap van de Europese Unie komt Nederland ten goede’(in procenten) ..	1
Tabel 3-3. ‘Ziet u zichzelf in de nabije toekomst als alleen Nederlander, Nederlander en Europeaan en Nederlander, of alleen Europeaan’(in procenten)	1
Tabel 3-4. Aantal Nederlandse Europassen in 2002	1
Tabel 4-1. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen nationale, bilaterale en Europese programma’s	1
Tabel 4-2. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen Europese programma’s	1
Tabel 4-3. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen nationale en bilaterale programma’s	1
Tabel 4-4. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar schooltype in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma’s	1
Tabel 4-5. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar schooltype in 2002, Europese programma’s	1
Tabel 4-6. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar schooltype in 2002, nationale en bilaterale programma’s	1
Tabel 4-7. Financiële toekenningen internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma’s	1
Tabel 4-8. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, Europese programma’s	1
Tabel 4-9. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, nationale en bilaterale programma’s	1
Tabel 4-10. Participatie van leerlingen en docenten naar landen van bestemming in 2002, nationale en bilaterale programma’s (a)	1
Tabel 4-11. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma’s	1
Tabel 4-12. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, Europese programma’s	1
Tabel 4-13. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, nationale en bilaterale programma’s	1
Tabel 4-14. Bestemmingen en deelnemers internationalisering opleidingen 2002	1
Tabel 4-15. Leerlingen en Docenten vanuit landen van herkomst 2002	1
Tabel 4-16. Financiële toekenningen 2002, nationale, bilaterale en Europese programma’s ..	1
Tabel 4-17. Financiële toekenningen in 2002, Europese programma’s	1
Tabel 4-18. Financiële toekenningen in 2002, nationale en bilaterale programma’s	1
Tabel 4-19. Financiële toekenningen door de Europese Commissie in 2002 Centrale acties Socrates (a)	1
Tabel 4-20. Socrates centrale acties, overzicht selectie 2002	1
Tabel 4-21. Overzicht van beurzen per programma, 1998-2002: Instroomprogramma’s	1
Tabel 4-22. Overzicht van beurzen per programma, 1998-2002: Uitstroomprogramma's	1
Tabel 4-23. Mobiliteit programma’s van en naar regio, 2000-2001*	1
Tabel 4-24. Instroomprogramma's, naar regio van herkomst, 2000-2001	1
Tabel 4-25. Uitstroomprogramma's, naar regio van bestemming, 2000-2001	1
Tabel 4-26. Uitstroomprogramma's, naar land van bestemming, 1999-2001	1
Tabel 4-27. Instroomprogramma's, naar vakgebied, 2000-2001	1
Tabel 4-28. Uitstroomprogramma's, naar vakgebied, 2000-2001	1
Tabel 4-29. Instroomprogramma's, naar type instelling, 2000-2001	1
Tabel 4-30. Uitstroomprogramma's, naar type instelling, 2000-2001	1
Tabel 4-31. Instroomprogramma's, naar geslacht, 2000-2001	1
Tabel 4-32. Uitstroomprogramma's, naar geslacht, 2000-2001	1
Tabel 4-33. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar prioritaire landen van herkomst, 2001-2002	1
Tabel 4-34. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar niet-prioritaire herkomstlanden, top-10, 2001-2002	1

Tabel 4-35. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar vakgebied, 2001-2002	1
Tabel 4-36. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar type instelling, 2001-2002	1
Tabel 4-37. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar geslacht, 2001-2002	1
Tabel 4-38. Delta: instroom naar doelgebied, 2001-2002	1
Tabel 4-39. Delta: instroom, naar vakgebied, 2001-2002	1
Tabel 4-40. Delta: instroom, naar type instelling, 2001-2002	1
Tabel 4-41. Delta: instroom, naar geslacht, 2001-2002	1
Tabel 4-42. KUBUS: instroom, naar regio van herkomst, 1998-2000	1
Tabel 4-43. CV: instroom, naar regio van herkomst, 1996-1999	1
Tabel 4-44. CV: instroom, naar vakgebied, 1996-1999	1
Tabel 4-45. CV: instroom, naar type instelling, 1996-1999	1
Tabel 4-46. CV: instroom, naar geslacht, 1996-1999	1
Tabel 4-47. ERASMUS: instroom, naar land van herkomst, 2000-2002	1
Tabel 4-48. Leonardo: instroom, naar land van herkomst, 1996-2000	1
Tabel 4-49. TSP: instroom, naar regio van herkomst, 1997-2001	1
Tabel 4-50. TSP: instroom, naar vakgebied, 1997-2001	1
Tabel 4-51. TSP: instroom, naar type instelling, 1997-2001	1
Tabel 4-52. TSP: instroom, naar geslacht, 1997-2001	1
Tabel 4-53. UBP:instroom, naar regio van herkomst, 1997-2001	1
Tabel 4-54. UBP: instroom, naar vakgebied, 1997-2001	1
Tabel 4-55. UBP: instroom, naar type instelling, 1997-2001	1
Tabel 4-56. UBP: instroom, naar geslacht, 1997-2001	1
Tabel 4-57. SBP: instroom, naar regio van herkomst, 1997-2001	1
Tabel 4-58. SBP: instroom, naar vakgebied, 1997-2001	1
Tabel 4-59. SBP: instroom, naar type instelling, 1997-2001	1
Tabel 4-60. SBP: instroom, naar geslacht, 1997-2001	1
Tabel 4-61. Overige I programma's: naar land van herkomst, 1998-2000	1
Tabel 4-62. Overige I programma's: naar vakgebied, 1998-2000	1
Tabel 4-63. Overige I programma's: naar type instellingen, 1998-2000	1
Tabel 4-64. Overige I programma's: naar geslacht, 1998-2000	1
Tabel 4-65. Overige OS programma's: naar regio van herkomst, 2000-2001	1
Tabel 4-66. Overige OS programma's: naar vakgebied, 2000-2001	1
Tabel 4-67. Overige OS programma's: naar type instelling, 2000-2001	1
Tabel 4-68. Overige OS programma's: naar geslacht, 2000-2001	1
Tabel 4-69. Delta: uitstroom naar doelgebied, 2001-2002	1
Tabel 4-70. Delta: uitstroom, naar vakgebied, 2001-2002	1
Tabel 4-71. Delta: uitstroom, naar type instelling, 2001-2002	1
Tabel 4-72. Delta: uitstroom, naar geslacht, 2001-2002	1
Tabel 4-73. VISIE: uitstroom, naar land van bestemming, 1998-2002	1
Tabel 4-74. VISIE: uitstroom, naar vakgebied, 1998-2002	1
Tabel 4-75. VISIE: uitstroom, naar vooropleiding, 1998-2002	1
Tabel 4-76. VISIE: uitstroom, naar geslacht, 1998-2002	1
Tabel 4-77. VSB Fonds: uitstroom, voordrachten naar land van bestemming, 1999-2002	1
Tabel 4-78. VSB Fonds: uitstroom, voordrachten naar vakgebied en type instelling, 2001-2002	1
Tabel 4-79. VSB Fonds: uitstroom, voordrachten naar geslacht, 1999-2002	1
Tabel 4-80. Talentenprogramma: uitstroom, naar land van bestemming, 1997-2001	1
Tabel 4-81. Talentenprogramma WO: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001	1
Tabel 4-82. Talentenprogramma HBO: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001	1
Tabel 4-83. Talentenprogramma WO en HBO: uitstroom, naar geslacht, 1997-2001	1
Tabel 4-84. Erasmus: uitstroom, naar land van bestemming, 1997-2001	1
Tabel 4-85. Erasmus: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001	1
Tabel 4-86. Erasmus: uitstroom, naar type instelling, 1997-2001	1
Tabel 4-87. Erasmus: uitstroom, naar geslacht, 1997-2001	1
Tabel 4-88. Leonardo: uitstroom, naar land van bestemming, 1996-2000	1

<u>Tabel 4-89. CV: uitstroom, naar land van bestemming, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-90. CV: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-91. CV: uitstroom, naar type instelling, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-92. CV: uitstroom, naar geslacht, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-93. TSP: uitstroom, naar regio van bestemming, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-94. TSP: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-95. TSP: uitstroom, naar type instelling, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-96. TSP: uitstroom, naar geslacht, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-97. Instituten (inclusief EUI): uitstroom, naar regio van bestemming, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-98. Instituten (inclusief EUI): uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-99. Instituten (inclusief EUI): uitstroom, naar type instelling, 1997-2001</u>	1
<u>Tabel 4-100. Instituten (inclusief EUI): uitstroom, naar geslacht, 1997-2001</u>	1

Lijst van gebruikte afkortingen

ACA	Academic Cooperation Association
AO	Agrarisch Onderwijs
AOC	Agrarische Opleidings Centrum
APH	Agrarische Pedagogische Hogeschool
APS	Algemeen Pedagogisch Studiecentrum
ARION	Algemene Reizen met een Instructief karakter op Onderwijsgebied
AVO	Algemeen Voorbereidend Onderwijs
BAND	Bilateraal Austausch programma Nederland-Duitsland
BAO	Basis Onderwijs
bbl	Beroepsbegeleidende leerweg
BBO	Beroepsbegeleidend onderwijs
BIO	Beurzenprogramma Internationaal Onderwijs
BISON	Beraad Internationale Samenwerking Onderwijs Nederland
bol	Beroepsopleidende leerweg (in het mbo)
bpv	Beroepspraktijkvormingsperiodes (in het mbo)
BuZa	Ministerie van Buitenlandse Zaken
bve	Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie
CBOO	(Stichting) Contactcentrum Bevordering Openbaar Onderwijs
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CINOP	Centrum voor Innovatie van Opleidingen
Colo	Vereniging van de Landelijke Organen Beroepsonderwijs
Crebo	Centraal Register Beroepsopleidingen Agrarische Sector
CRIHO	Centraal Register Ingeschrevenen Hoger Onderwijs (IB-Groep)
CROHO	Centraal Register Hoger Onderwijs (IB-Groep)
CV	Culturele Verdragen
CvB	College van Bestuur
DAC	Development Assistance Committee of the OESO
DG Educ	Directorate-General for Education and Culture (EU)
DGIS	Directoraat Generaal Internationale Samenwerking (Ministerie van Buitenlandse Zaken)
DIB	Directie Internationaal Beleid (Ministerie van OCenW)
ECTS	European Credit Transfer System
EDF	European Development Fund
EER	Europese Economische Ruimte
EP	Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs
ESOD	European School Exchange Databank
EU	Europese Unie
EUI	Europees Universitair Instituut (Florence, Italië)
FAO	Food and Agriculture Organization (UN)
FTE	Full-time equivalent
GEP	Gezamenlijke Europese Projecten
GOP	Gezamenlijke Onderwijs Projecten
GSP	Gros, Sesam en Plato
GROS	Grensoverschrijdende Regionale Onderwijssamenwerking
HAO	Hoger Agrarisch Onderwijs
HAVO	Hoger Algemeen Voortgezet Onderwijs
HBO	Hoger beroepsonderwijs

HIS	Hochschul-Informationen-System
ho	Hoger onderwijs
HOOP	Hoger Onderwijs en Onderzoeks Plan
HTV	Hotel, Toerisme, Voeding (een LOB orgaan)
IAEA	International Atomic Energy Agency
IAH	Internationale Agrarische Hogeschool
IBG	Informatie Beheer Groep (Groningen)
ICP	Inter-institutional Cooperation project
ICT	Informatie- en communicatietechnologie
IKU	Internationale Klassenuitwisseling
ILO	International Labour Organization
IMO	Internationaliseringsmonitor
IO	Internationaal Onderwijs
IOWO	Instituut voor Onderwijskundige Dienstverlening (KUN)
IPC	Innovatie Praktijk Centrum
IQR	Internationalization Quality Review
ISC	Internationale Standard Class
ISCED	ISC for education
JBP	Japan Business Program
JPP	Japan Prijswinnaars Programma
KANS	Koninkrijk der Nederlanden Algemeen programma voor Nauwe samenwerking tussen Scholen
KUN	Katholieke Universiteit Nijmegen
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
LO	Lager Onderwijs
LOB	Landelijke Organen Beroepsonderwijs
MAO	Middelbaar Agrarisch Onderwijs
MAVO	Middelbaar Algemeen Voortgezet Onderwijs
MBO	Middelbaar Beroepsonderwijs
MHO	Medefinancieringsprogramma voor universitair en hoger beroepsonderwijs
MKB	Midden- en kleinbedrijf
MOMO	Mobiliteitsmonitor
NA	Nationaal Agentschap Beroepsbegeleidende Weg
NABS	Nederlandse Algemene Bijzondere Schoolraad
NACEE	Netherlands America Commission for Educational Exchange
NAO	Nederlandse Accreditatie Organisatie
NBI	Niet Bekostigde Instellingen
NeTa	Netherlands Council for International Education and Training in Agriculture
NFP	Netherlands Fellowship Programme
NKSR	Nederlandse Katholieke Schoolraad
NMa	Nederlandse Mededingingsautoriteit
NPCS	Netherlands Protestants Christelijke Schoolraad
Nuffic	Nederlandse organisatie voor internationale samenwerking in het hoger onderwijs
OCenW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OECD: Organization for Economic Co-operation and Development)

OP	Onderwijzend Personeel
OS	Ontwikkelingssamenwerking
OT	Onbegrensd Talent
OVDB	LOB in de sectoren Gezondheidszorg, Dienstverlening, Welzijn en Sport
PAC	Pre Accession Countries
PC (O)	Protestant Christelijk Onderwijs
PLATO	Promotie Lerarenmobiliteit Arbeidservaring en Training in het Onderwijs
po	Primair onderwijs
RBP	Reguliere Beurzenprogramma (Ontwikkelingssamenwerking)
RK (O)	Rooms-Katholiek Onderwijs
ROA	Research Centrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (Universiteit Maastricht)
ROC	Regionaal opleidingscentrum
SAIL	Samenwerkingsverband van Landbouwniversiteit Wageningen en 5 IO instellingen
SBP	Speciaal Beurzen Programma
SES	Sociaal Economische Status
Sesam	Stage-uitwisselingen en samenwerking
SLO	Stichting Leerplan Ontwikkeling
SOP	Specifieke Onderwijs Programma's
STAS	(Programma) Seminars Training Adviezen en Scholing
Stir	Stimuleringsregeling internationalisering van het Nederlands hoger onderwijs
SPP	Sail Project Program
STUNT	Studenten Mobiliteitsprogramma (UvA)
TALIS	Beursprogramma voor getalenteerde Indonesische studenten
TSP	Tinbergen Scholarship Programme
Tempus	Transeuropees Samenwerkingsprogramma voor Hoger Onderwijs
UBP	Universitair beurzenprogramma
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UOE	UNESCO/OESO/EUROSTAT (format)
VBO	Vorbereidend beroepsonderwijs
VIA	Versterking en Innovatie Agrarisch Onderwijs
VISIE	Volledige Internationale Studie in Europa
VMBO	Vorbereidend Middelbaar Beroepsonderwijs
VNG	Vereniging Nederlandse Gemeenten
vo	Voortgezet Onderwijs
VSO	Voortgezet Speciaal Onderwijs
VSNU	Vereniging van Universiteiten
VWO	Vorbereidend Wetenschappelijk Onderwijs
WO	Wetenschappelijk onderwijs

1 Inleiding

1.1 Verantwoording

Voor u ligt de vijfde editie van de BISON-monitor van internationale mobiliteit in het onderwijs, de editie 2002. De vorige edities betroffen 1998 tot en met 2001.

De monitor is bedoeld voor beleidsmakers en andere betrokkenen bij de internationalisering in het onderwijs, op nationaal en op instellingsniveau.

Ten eerste wordt beoogd om jaarlijks inzicht te geven in de kwantitatieve ontwikkelingen in de internationale mobiliteit. De monitor biedt daartoe een overzicht van de internationale mobiliteit in het Nederlandse onderwijs in het kader van de daarvoor in het leven geroepen nationale en internationale subsidieprogramma's.

Ook wordt, in goed overleg met instellingen en overheid, een begin gemaakt met de ontwikkeling naar een internationaliseringsmonitor, die de volledige internationale mobiliteit - dus ook die buiten programma's om - alsook andere vormen van internationalisering bestrijkt. Zo'n monitor zou een goede handreiking kunnen vormen voor instellingen en overheid bij de verdere uitwerking en vormgeving van internationaliseringsbeleid.

De monitor beslaat het gehele onderwijsspectrum: van primair tot hoger onderwijs, zowel algemeen vormend als beroepsonderwijs, en betreft zowel leerlingen/studenten als docenten.¹ Met het wegvallen in 2000 van zowel de intermediaire organisatie (NeTA) als de stimuleringsregeling (Stir) voor de internationalisering van het agrarisch onderwijs is er in deze editie geen grond meer om apart te rapporteren over de internationale mobiliteit in het agrarische middelbaar en hoger onderwijs. Voor gegevens over de Stir-AO mobiliteit tot en met 1998 wordt verwezen naar eerdere edities.

Het bundelen van gelijksoortige gegevens uit de verschillende onderwijssectoren biedt de mogelijkheid tot het signaleren van overeenkomsten en verschillen en het uitlichten van bepaalde thema's met betrekking tot het gehele Nederlandse onderwijsveld. Op deze wijze zal het mogelijk worden om meer omvattend inzicht te krijgen in het proces van internationalisering². De beperkingen ten aanzien van de beschikbare data maken dat op dit punt slechts geleidelijk voortgang geboekt kan worden.

1.2 Positionering BISON-monitor

Zoals in de eerste paragraaf aangegeven wil de BISON-monitor zich ontwikkelen van mobiliteitsmonitor (MOMO) naar internationaliseringsmonitor (IMO). Dit houdt in

¹ Gegevens over docenten uit het hoger onderwijs zijn niet beschikbaar.

² Voor het adequaat vervullen van deze functie is het echter niet voldoende om alleen de mobiliteit in het kader van beurzenprogramma's in kaart te brengen. Er zal ook aandacht geschonken moeten worden aan andere vormen van mobiliteit, die plaatsvinden in het kader van andersoortige regelingen van overheid of instellingen, of ook daarbuiten. In het hoger onderwijs en ook de bve-sector gaat het hier naar schatting om een niet onaanzienlijke groep studenten en leerlingen. De beschikbaarheid van gegevens hierover blijft echter problematisch.

dat er behalve informatie over mobiliteit ook informatie wordt opgenomen over, bijvoorbeeld, de inbedding van internationalisering in het strategisch beleid van een instelling, de interne organisatie rond internationalisering, het internationaal gehalte van het curriculum, de aard van internationale samenwerkingsverbanden, et cetera. De kwantificering van ontwikkelingen blijft hierbij voorop staan en de nadruk zal steeds liggen op de vraag in hoeverre bepaalde ontwikkelingen plaatsvinden, meer dan op hoe deze ontwikkelingen plaatsvinden.

Deze ontwikkeling zal een meerjarig proces zijn, vooral omdat (a) verschillende internationaliseringsactiviteiten nog onvoldoende onderscheidend gedefinieerd en gecategoriseerd zijn, en (b) de instellingen de informatie zelf vaak niet op centraal niveau beschikbaar hebben. Registratiesystemen van de instellingen zijn niet toegesneden op het leveren van deze informatie, en de aanpassingen die daarin benodigd zouden zijn, vergen zowel een technische investering als vooral ook bestuurlijke commitment. De noodzaak voor grotere aandacht voor internationalisering neemt in alle sectoren toe, bijvoorbeeld door de voortschrijdende Europese integratie en het opengaan van grenzen, en door de verdergaande internationalisering van de maatschappij zelf. De BISON-leden richten zich op het kwantificeren van bestaande internationaliseringsvormen en hopen door het signaleren van trends de definitie van internationaliseringsvormen, zoals die in de praktijk ontstaan, te ondersteunen en richting te geven. De literatuurstudie over effecten van internationalisering in het hoger onderwijs in de uitgave 1999 van de BISON-monitor was een eerste aanzet in de richting van een verbreding. In deze paragraaf wordt een aantal aspecten geschetst die met de ontwikkeling van de Mobiliteitsmonitor naar een Internationaliseringsmonitor te maken hebben.

Zoals aangegeven richt de monitor zich ten eerste op de betere beschrijving van mobiliteit (eerder breedte-informatie genoemd) en ten tweede op het registreren van kwantificeren van andere, tot nu toe niet gekwantificeerde internationaliseringsvormen (eerder diepte-informatie genoemd). Hieronder staat een schematisering, die vervolgens puntsgewijs uitgewerkt wordt. Kern van het schema is de ontwikkeling van indicatoren rond internationalisering. Dat houdt in: het identificeren en definiëren van gewenste en ook 'haalbare' informatie, en vervolgens het verzamelen ervan. Die informatie zal uit diverse bronnen moeten komen: deels uit landelijke registratie systemen zoals die van de IB-Groep, deels uit instrumenten als de HBO- en WO-monitors (of zoals in deze BISON-monitor, rechtstreeks van het ROA³), deels van de instellingen zelf, en deels van nationale administraties van subsidieprogramma's. Voor de po-vo-sector is de laatste bron het belangrijkste. In de ho-sector nemen nationale en EU subsidieprogramma's slechts een deel van de mobiliteit voor hun rekening. Twee soorten informatie kunnen worden onderscheiden: censusachtige informatie, waarbij data over alle leerlingen of studenten, cq staf wordt verzameld, en informatie bronnen met op ad hoc basis verzamelde data over een representatieve groep leerlingen, studenten of staf. De eerste soort informatie vertelt wat er gebeurt, terwijl de tweede inzicht geeft in bepaalde details en vaak in het waarom.

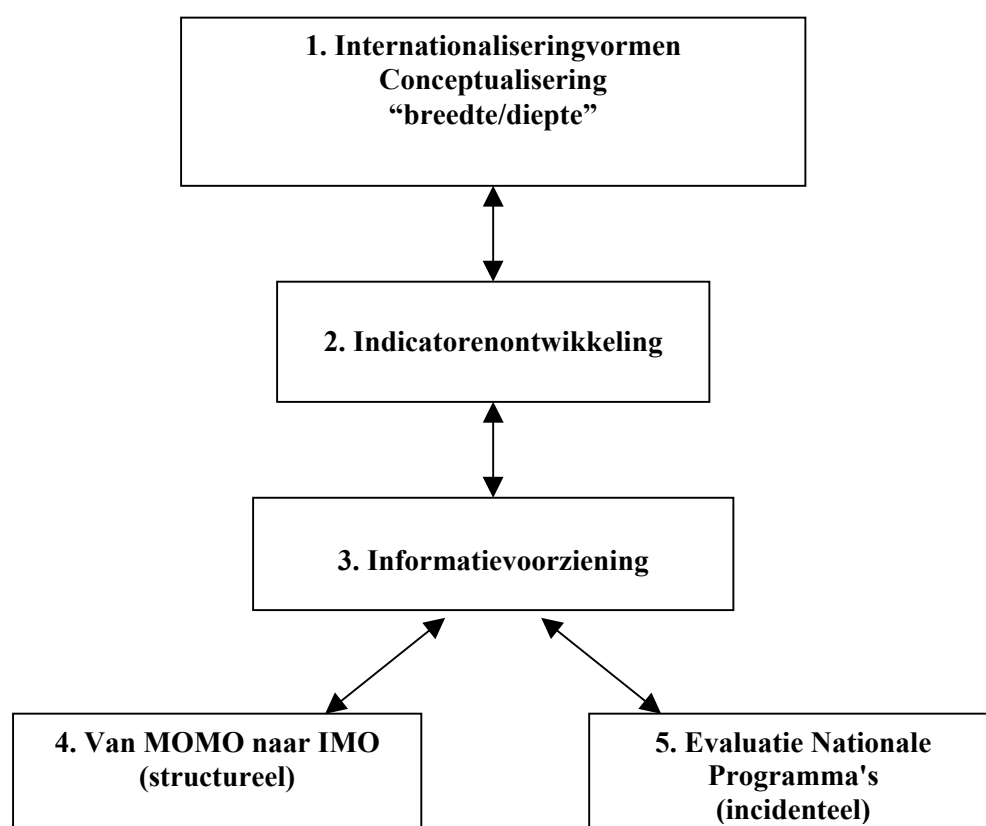
Het motto waaronder dit alles gebeurt luidt, net als vorig jaar: 'breedte/diepte'.

³ Research Centrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (Universiteit van Maastricht)

De indicatorenontwikkeling is deels iteratief in de zin dat datgene dat van belang geacht wordt om te meten, zijn weerslag zal hebben op de internationaliseringvormen die zullen worden uitgetoetst.

Deels zal de informatie van nut zijn voor de beschrijving van algemene trends. Deze beschrijving ondersteunt op haar beurt de beleidsvorming op nationaal en institutioneel niveau. Daarnaast zal incidentele evaluatie van subsidieprogramma's voor internationalisering en van specifieke regelingen mogelijk zijn. Naarmate het structurele instrument van de monitor zich verder ontwikkelt, zullen incidentele evaluaties steeds minder omvangrijk behoeven te zijn. Nu reeds kan bijvoorbeeld de evaluatie van nationale programma's voor een belangrijk deel leunen op de monitor.

Figuur 1-1. Algemene benadering

1.2.1 Informatievoorziening onder het motto: breedte/diepte

Breedte-informatie

Deze informatie is in principe van alle instellingen of van een representatief aandeel van de instellingen beschikbaar. Hieronder vallen de gegevens van de IB-Groep, CBS, Eurostat, OESO en Unesco in algemene zin, van de BISON-leden, en uit de HBO-monitor en de WO-monitor (m.n. de onderliggende ROA data over afgestudeerdenmobiliteit, die dit keer rechtstreeks van het ROA werden verkregen). Geprobeerd wordt om ook in het bve-veld aanvullende informatie over

internationalisering te verzamelen. Voor het po-vo zal de breedte-informatie zich waarschijnlijk blijven beperken tot de huidige mobiliteitsmonitor.

Breedte-informatie heeft als voordeel dat zij generaliseerbaar is. De keerzijde is dat de informatie beperkt blijft tot enkele generieke kengetallen. Met name: aantallen, duur, doel/motief, bestemming/herkomst van mobiliteit, en de soort en omvang van subsidiemiddelen voor mobiliteit.

Diepte-informatie

Deze informatie geeft per instelling gedetailleerde informatie over internationalisering, ook kwalitatief: inbedding in strategie, interne organisatie, curriculum, effecten, et cetera.

Hier geldt het omgekeerde vergeleken met de breedte-informatie: deze gedetailleerde, 'rijke' informatie is het broodnodige complement van de meer summiere, 'arme' breedte-informatie, maar is slechts in geringe mate beschikbaar.

Steeds meer instellingen houden deze informatie uit eigen beweging bij, zij het niet altijd volgens geharmoniseerde definities en formats. In deze monitor is voor het eerst geprobeerd om tot een uniforme weergave van de mobiliteitsgegevens van de instellingen te komen (hoofdstuk 2.5.7).

Combinatie van breedte- en diepte-informatie

Het idee is dat de combinatie van breedte- en diepte-informatie voor de korte termijn een bevredigend totaalbeeld verschaft van de stand van zaken en trends in de internationalisering. Voor het gehele veld kennen we de cruciale cijfers (mobiliteit) en voor een klein deel van het veld kijken we 'dieper'. Weliswaar is dat deel van het veld niet representatief, maar omdat het naar verwachting de pioniers en voorlopers onder de instellingen betreft, bieden ze als het ware een blik in de toekomst. Het openbaar maken van dergelijke informatiebronnen zou daarnaast mogelijk het effect kunnen hebben dat ook andere instellingen er toe zullen overgaan dergelijke informatie over internationalisering bij te houden, en dat op die wijze er steeds meer diepte-informatie beschikbaar zal komen.

Kijken we naar de huidige praktijk, dan zien we onder meer de volgende ontwikkelingen die kunnen dienen als startpunt voor diepte-informatie in de verschillende velden.

1. Binnen het Europees Platform wordt in het kader van een promotie-onderzoek een studie gedaan naar de resultaten van de internationalisering in het voortgezet onderwijs. Hieraan werken ruim 100 scholen mee, verspreid over drie onderzoeksgroepen. In hoofdstuk 3.1 is een samenvatting van de resultaten weergegeven. De uiteindelijke resultaten zullen onder andere leiden tot het vaststellen van relevante indicatoren op het terrein van de Europese dimensie in het onderwijs.
2. Door CINOP is een instrument ontwikkeld waarmee bve-instellingen op vrijwillige basis een zelfscan van de internationaliseringsactiviteiten kunnen uitvoeren. Met dit instrument kunnen instellingen zelfstandig onderzoeken waar hun sterke en zwakke punten op het gebied van internationalisering liggen.

3. In het hoger onderwijs is onder meer interessant de toepassing van de IQR (Internationalisation Quality Review), een in internationaal verband ontwikkeld instrument voor kwaliteitszorg internationalisering waar verschillende Nederlandse universiteiten ervaring mee hebben opgedaan (met name de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Universiteit van Amsterdam). Ten tweede is een nieuw onderzoek gestart naar de effecten van buitenlandverblijf op de verdere performance van studenten. Hoe en in hoeverre draagt een dergelijke ervaring bij tot het halen van leerdoelen. De resultaten van dit onderzoek zullen effect hebben op de organisatie van deze en andere vormen van internationalisering. Ook wat betreft breedte-ontwikkelingen is van belang het initiatief van OCenW te noemen ter verbetering van uitwisselbaarheid van mobiliteitsstatistieken op Europees niveau. Deze workshop in Weesp, op 7 en 8 juni 2001, had twee parallelle activiteiten tot gevolg. Ten eerste werden, onder leiding van Nuffic, met een internationale deskundigengroep essentiële mobiliteitsconcepten en indicatoren besproken (januari 2002). De resultaten van deze discussie zijn in de vorige monitor weergegeven. Ten tweede werd in opdracht van het Europees Parlement onderzocht hoe in de verschillende EU landen de mobiliteitstatistieken worden bijgehouden (Universiteit van Kassel). De eindresultaten van dit onderzoek worden binnenkort verwacht. Het ligt in de bedoeling dat ter verbetering van deze statistieken, de resultaten van de eerste discussie zullen worden meegenomen.

De combinatie van breedtegegevens die van alle instellingen (of van een representatief deel ervan) beschikbaar zijn, met de dieptegegevens van een beperkt aantal instellingen, geeft in totaal wel een beeld van de werkelijkheid dat volledig genoeg is voor het werk van nationale beleidsmakers en -uitvoerders. Maar deze informatie is nog niet voldoende voor de instellingen zelf en voor “klanten” van de instellingen, zoals studenten en het afnemend beroepenveld.

In dit verband moeten de motieven voor informatieverzameling duidelijk zijn. Heldere informatie over internationalisering binnen de instelling is in toenemende mate van belang voor studenten en leerlingen, die bij de keuze van een instelling willen kunnen vergelijken, wat de verschillende instellingen op het terrein van internationalisering te bieden hebben. Instellingen die zich willen profileren op het terrein van internationalisering zullen ook interesse hebben in betere en meer gedetailleerde informatie over de ontwikkelingen op dit terrein, om adequaat beleid te kunnen voeren. En ook de overheid heeft baat bij gefundeerde informatie over de diverse facetten van internationalisering om met haar beleid goed te kunnen inspelen op de behoeften en daadwerkelijke ontwikkelingen die zich op dit terrein voordoen.

1.2.2 Indicatoren ontwikkelen

Wat zijn de indicatoren voor internationalisering? Wat willen we kunnen meten, waar gaat het werkelijk om? Het bereiken van overeenstemming over indicatoren blijkt een uitdagend proces te zijn. Hierbij spelen verschillende actoren een rol. Met name natuurlijk de instellingen zelf, maar ook de koepelorganisaties en de verschillende geledingen van de overheid. Zoeken we indicatoren die voor alle onderwijsvelden

gelden? Is er een koppeling mogelijk met het persoonsgebonden onderwijsnummer dat nu stapsgewijs ingevoerd wordt?

Enkele thema's waarin indicatoren ontwikkeld zouden moeten worden:

Inzake mobiliteit, met betrekking tot:

- mobiliteit/uitwisseling gedurende de studie (zgn.:studiepuntmobiliteit)
- mobiliteit om een hele studie te volgen of ten minste af te ronden (zgn.: diplomamobiliteit)
- niet alleen kwantitatieve maar ook kwalitatieve aspecten (effecten)

Inzake internationalisering “voor de thuisblijvers”, met betrekking tot:

- vreemde talenonderwijs
- internationale aspecten in opleidingen (gewaardeerd met studiepunten)
- deelname aan internationale projecten, bijvoorbeeld via internet
- deelname buitenlandse en allochtone leerlingen en studenten
- aantal docenten met internationale competenties of internationaal geschoold

Inzake institutionele aspecten, met betrekking tot:

- inbedding in de instellingsdoelstelling en -strategie
- inbedding in de interne organisatie
- vormen van duurzame samenwerking tussen opleidingen en instellingen

Dit is nog steeds veelal een zaak van de toekomst. Ontwikkeling van indicatoren is van een aantal factoren afhankelijk, met name van het draagvlak hiervoor bij instellingen, koepelorganisaties en de verantwoordelijke velddirecties van het ministerie, en van budget (vooral in de po-vo-sector). Idealiter zouden indicatoren voor alle onderwijssectoren bruikbaar moeten zijn, of zou op zijn minst een zekere coherentie tussen de per sector gebruikte indicatoren moeten worden betracht. Dit maakt de zaak er uiteraard complexer op. Een belangrijk nut van dergelijke indicatoren zou ook zijn dat zij gebruikt kunnen worden bij evaluaties van nationale programma's en daarmee de informatielast voor instellingen in het kader van die evaluaties kunnen verlichten. Indicatoren kunnen ook bijdragen aan het proces van verbetering van de kwaliteit van het onderwijs door middel van internationalisering. Ten slotte kunnen indicatoren handvaten bieden voor internationale vergelijking.

1.3 Structuur

De opzet van deze monitor is ten opzichte van de vorige editie gelijk gebleven. Inhoudelijk is er veel aandacht besteed aan de analyse van kwantitatieve informatie. Zo is evenals vorig jaar hoger onderwijs programmamobiliteit in het kader geplaatst van studentenmobiliteit in het algemeen, terwijl de Nederlandse mobiliteit op haar beurt werd geplaatst in een internationale context.

De monitor bestaat uit zes hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk bestaat uit een korte verantwoording, een beschrijving van de positionering, doelstellingen en inhoud van de monitor.

Het tweede hoofdstuk bevat de kern van het verhaal: na een korte beschrijving van recente contextuele en recente beleidsontwikkelingen, de feitelijke studentenmobiliteit

in de drie sectoren po-vo, bve en ho. De mobiliteit van cursisten en docenten in de bve-sector wordt dit jaar voor het eerst in een internationaal kader geplaatst. Wat het ho betreft wordt ook dit jaar veel aandacht besteed aan de relatie tussen programmamobiliteit en totale mobiliteit en worden Nederlandse gegevens vergeleken met die uit andere OESO en EU landen. Voor het eerst worden institutionele mobiliteit- en internationaliseringgegevens in een uniforme tabel weergegeven. Uiteindelijk moet deze beschrijving een beeld geven van de totale mobiliteit. Een deel van deze mobiliteit wordt financieel ondersteund door Nationale en EU programma's, een deel door overige, vaak particuliere fondsen, en een deel wordt volledig door de student zelf bekostigd. Als vanouds wordt veel aandacht besteed aan Nationale en EU programma mobiliteit. Dit keer wordt meer inzicht gegeven in de omvang van door andere fondsen ondersteunde mobiliteit. In hoofdstuk drie worden bij wijze van beschouwing aanvullende resultaten weergegeven van het promotie-onderzoek naar de betekenis en de resultaten van de internationalisering in het voortgezet onderwijs (vo) in Nederland. De eerste resultaten werden vorig jaar gepubliceerd, in de BISON-monitor 2001. Ook zijn twee artikelen met betrekking tot de bve-sector opgenomen, het eerste over de Verklaring van Kopenhagen over grotere bve samenwerking binnen Europa en het tweede over de ontwikkelingen rond Europass.

In de bijlagen, de hoofdstukken 4, 5 en 6, worden, respectievelijk aanvullende kwantitatieve mobiliteitsdata, recente publicaties, en informatie over de BISON leden weergegeven. De publicatielijst maakt sinds vorig jaar deel uit van de monitor. In deze lijst, die is opgedeeld naar de thema's beleidsontwikkeling en internationalisering algemeen; en bve-veld, zijn de belangrijkste publicaties van het afgelopen jaar (ongeveer 9-2001/12-2002) opgenomen.

2 Belangrijkste trends in de internationale mobiliteit

2.1 Algemene beleidsontwikkeling

In de internationalisering van het onderwijs is sprake van een aantal duidelijke tendensen. In de literatuur over de internationalisering van het onderwijs wordt onderscheid gemaakt tussen globalisering (de vervaging van nationale grenzen op een groot aantal terreinen door de opkomst van internet, wereldwijd opererende bedrijven en de grotere rol van supranationale organisaties) en internationalisering, als de reactie van nationale bedrijven en instellingen op die ontwikkelingen: het incorporeren van een internationale dimensie in beleid en activiteiten.

Het verschijnen van het OESO-rapport “Education at a Glance” krijgt jaarlijks meer aandacht in de pers. Naast een vergelijking van het onderwijs met betrekking tot bijvoorbeeld deelname, effectiviteit en kosten, wordt ook de studentenmobiliteit van het naar het land vergeleken met dat van andere landen, zowel in termen van studentenaantallen als in financieel-economische termen: wat is het financieel-economisch effect van deze kennisimport en -export.

De doelstelling om aan kennisexport (studentenimport) te verdienen wordt steeds duidelijker geformuleerd. Uiteraard roept deze ontwikkeling tot commercialisering van het onderwijs ook reacties op. Activiteiten die niet, of niet op korte termijn, tot financiële winst zullen leiden, zoals abstract onderzoek en kleine studies zouden hierdoor in hun voortgang kunnen worden bedreigd, evenals het brede aanbod, het universele werkveld, van de universiteit. Een juiste balans moet worden gezocht.

Ook in Europees verband is er veel aan de hand. In mei 1998 werd door Frankrijk, Engeland, Italië en Duitsland de Sorbonne-verklaring ondertekend, gericht op harmonisatie van de hogeronderwijsstelsels in die landen en in Europa in het algemeen. Dit initiatief kreeg veel bijval en in 1999 werd door maar liefst 29 Europese landen, waaronder Nederland, de Bologna-verklaring ondertekend, gericht op de vorming, vóór 2010, van één Europese hoger onderwijsruimte, met:

1. vergelijkbare graden en titels,
2. twee studiefasen (zoals de Bachelorfase en de Masterfase: BaMa),
3. een éénduidig studiepuntensysteem (zoals ECTS),
4. meer studenten- en stafmobiliteit,
5. kwaliteitsborging en
6. aandacht voor de verdere integratie van Europa.

Twee jaar later (in 2001) werd in Praag door onderwijsministers uit inmiddels 33 landen het Bologna-proces ondersteund en werd bovendien het belang van permanent onderwijs (lifelong learning: LLL), van een aantrekkelijk en competitief onderwijsaanbod voor studenten en staf van buiten Europa en van studentenparticipatie, in dit kader, onderstreept. Op 18 en 19 september 2003 staat een vervolgbijeenkomst gepland in Berlijn.

Hoewel het Sorbonne-Bologna-Praag-Berlijn proces in wezen los staat van de Europese Commissie heeft deze het proces omarmd en in haar eigen beleidsvorming meegenomen.

Min of meer parallel heeft de Europese Raad in het voorjaar van 2000 in Lissabon als strategische doelstelling aangenomen dat “Europa, in 2010, de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld wil zijn, die in staat is tot duurzame economische groei met meer en betere banen en een hechtere sociale samenhang”. Detaillering van deze Lissabon-strategie, en beschouwing van de voortgang van haar implementatie vindt vooral plaats tijdens de voorjaarsontmoetingen van de Raad. Zo werd aan de economische en sociale ambities in 2001, in Gotenburg, de milieudimensie toegevoegd. Sinds Lissabon heeft de Raad over de strategie gesproken in Feira (6/2000), Nice (12/2000), Stockholm (3/2001), Gotenburg (6/2001), Laeken (12/2001), Barcelona (3/2002), Sevilla (6/2002), en Brussel (3/2003).

Het ministerie van OCenW heeft reeds eind jaren '80 onderkend dat het Nederlandse onderwijs een impuls diende te krijgen om een meer internationale oriëntatie te ontwikkelen. Dat heeft zich vertaald in een reeks van subsidie-programma's. De laatste jaren zijn ook (met name in het hoger onderwijs) meer expliciet elementen van onderlinge competitie tussen instellingen ingebouwd. Aan het begin van het nieuwe millennium is duidelijk dat een belangrijk accent van het ministerie van OCenW is komen te liggen op de positionering van het Nederlandse onderwijs en in het bijzonder op de positionering van het hoger onderwijs op de internationale onderwijsmarkt.

Het overheidsbeleid ten aanzien van internationalisering van het onderwijs is in de afgelopen jaren met name geformuleerd in de beleidsnota's *Grenzen Verleggen* (1991), *Onbegrensd Talent* (1997) en het bijbehorende *Actieplan Onbegrensd Talent* (1998) en in de beleidsbrief *Kennis: Geven en Nemen* (1999). In de *Voortgangsrapportage Internationalisering 1999*⁴ stelt minister Hermans vast: “Internationalisering van het onderwijs heeft een vaste plaats verworven op de beleidsagenda van zowel de onderwijsinstellingen als de overheid.” Voor het hoger onderwijs is het internationaliseringbeleid neergelegd in het HOOP.

Sinds *Kennis: Geven en Nemen* heeft het internationaliseringbeleid voor het onderwijs twee hoofddoelen. Het primaire doel is bij te dragen aan de kwaliteit van het onderwijs in Nederland. Hierbij wordt het verband gelegd tussen het onderwijs en het functioneren in een internationaal georiënteerde en multiculturele samenleving, in een mondiale economie en arbeidsmarkt.

Het tweede doel van de internationalisering is te zorgen voor een goede verbinding tussen het onderwijsdomein en het Nederlandse buitenlandbeleid als geheel⁵. In de *Voortgangsrapportage 1999* wordt meer ruimte worden gegeven aan zelfregie op instellingsniveau, en wordt een nadere selectie gemaakt van de landen waarmee op overheidsniveau op onderwijsterrein wordt samengewerkt. De samenhang tussen de internationalisering van het onderwijs enerzijds en het buitenlandbeleid van het kabinet anderzijds wordt verder versterkt.

In de Hoofdlijnenbrief *Onderwijs voor Wereldburgers*, van december 2001, worden de prioriteiten van *Kennis: Geven en Nemen* vertaald naar hun betekenis voor de drie

⁴ Voortgangsrapportage Internationalisering 1999 is onderdeel van de beleidsbrief *Kennis: geven en nemen: Internationalisering van het onderwijs in Nederland*.

⁵ Idem blz 3

voornaamste actoren: de lerenden, de instellingen en de overheid (en andere centraal opererende organisaties).

Als drie hoofddoelen worden geformuleerd:

1. Het bevorderen van de mogelijkheden voor lerenden voor internationale oriëntatie;
2. Het versterken van het internationaal profiel van Nederlandse onderwijsinstellingen op de internationale onderwijsmarkt;
3. Het leren van en samenwerken met elkaar op centraal niveau (in internationaal verband).

In dezelfde Hoofdpijnenbrief worden voor de volgende periode 10 speerpunten genoemd:

1. Een impuls voor internationalisering in het primair onderwijs;
2. Een effectief instrumentarium voor mobiliteit in het voortgezet onderwijs;
3. Het verbinden van interculturalisering en internationalisering in het funderend en middelbaar onderwijs;
4. Het bevorderen van mobiliteit in het beroepsonderwijs, met een benadering waarbij de hele beroepskolom is betrokken, inclusief het vmbo en hbo;
5. Het versterken van het internationaal profiel van bve-instellingen;
6. Een effectief instrumentarium voor uitgaande mobiliteit in het hoger onderwijs;
7. Het positioneren van het Nederlands hoger onderwijs op de wereldmarkt;
8. Het benutten van de kansen die de Europese eenwording biedt;
9. Het structureel in kaart brengen, analyseren en monitoren van de effecten van internationalisering;
10. Bijdragen aan het nationale onderwijsdebat.

Op 8 februari 2002 is de Wet Onderwijsnummer in werking getreden voor het voortgezet onderwijs. De wet wordt in opdracht van OC&W uitgevoerd door de Informatie Beheer Groep (IB-Groep) en Centrale Financiën Instellingen (Cfi). Vanaf 2003 wordt het onderwijsnummer ook stapsgewijs ingevoerd in andere onderwijssectoren. Het is de bedoeling dat elke leerling/student die in Nederland bekostigd onderwijs volgt een persoonsgebonden nummer krijgt. Aan het nummer zit een registratiesysteem vast, dat een bijdrage kan leveren aan het in kaart brengen van internationale en/of multiculturele ervaring bij leerlingen en studenten, en dus aan de totstandkoming van toekomstige BISON-monitors.

In juni 2002 is de Eerste Kamer akkoord gegaan met het wetsvoorstel van minister Hermans voor de invoering van de bachelor-masterstructuur in het hoger onderwijs. De wet maakt het mogelijk dat hogescholen en universiteiten met ingang van het studiejaar 2002 overgaan op dit stelsel. Ook werd, overeenkomstig de Bologna overeenkomst, per 2002 een nieuw studiepuntensysteem ("studielastsysteem") ingevoerd, compatibel met het European Credit Transfer System (ECTS), en werd een onafhankelijk accreditatieorgaan, de Nederlandse Accreditatie Organisatie (NAO) opgericht, die alle opleidingen in het hoger onderwijs gaat keuren op kwaliteit. Met deze maatregelen bevindt Nederland zich in de voorhoede wat betreft de invoer van de Bologna-voornemens.

In toenemende mate zijn de beleidsinstrumenten voor internationalisering in ho en bve kaderstellend en faciliterend van karakter. Dit uit zich bijvoorbeeld in het nieuwe

DELTA beurzenprogramma voor het hoger onderwijs, dat voortkomt uit de beleidsbrief internationalisering *Kennis: Geven en Nemen* en dat nu ongeveer twee jaar actief is (sinds 2001-2002). In dit programma zullen instellingen hun relevante prestaties in het verleden ('past performance') met toetsbare kengetallen moeten kunnen aantonen.

In het bve-veld wordt aan de instellingen sinds 1998 een geormerkt budget verschaft voor internationalisering. Bij de inzet van die middelen zijn de onderwijsinstellingen relatief vrij en kunnen zij hun eigen prioriteiten stellen. Voorwaarde is wel dat de middelen worden ingezet voor samenwerking met de buurlanden (Duitsland, België, Luxemburg, UK, Frankrijk en de Scandinavische landen).

De instellingen rapporteren elk jaar aan de minister over de uitgevoerde activiteiten. Het format voor het aanleveren van informatie over mobiliteit wordt door de instellingen op verschillende wijzen, namelijk meer of minder gedetailleerd, gebruikt. Dat levert problemen op voor een goede monitoring van de mobiliteitsgegevens in deze onderwijssector. De mate waarin internationalisering een geïntegreerd onderdeel is van het beleid van de bve-instellingen is sterk wisselend. Over de hele linie is de prioritering van internationalisering in deze instellingen nog vrij mager.

Het Onbegrensd Talent programma liep af aan het eind van het schooljaar 2001 – 2002. Het verloop van het programma werd geëvalueerd. Het ministerie van OCenW is in overleg met de Bve Raad en Colo over vervolgbeleid voor de komende jaren. Gelet op de speerpunten in de hoofdlijnenbrief internationaal beleid van het Ministerie van OCenW zijn de ambities t.o.v. de bve-sector hoog en moet er nog veel werk worden verzet. Het oorspronkelijke idee om de additionele gelden aan de lump sum van de bve instellingen toe te voegen, lijkt daarom niet de juiste strategie om de internationalisering in deze sector op een hoger plan te brengen. Overwogen wordt om – met de speerpunten uit de hoofdlijnennotitie als uitgangspunt – voor de komende jaren een dieptestrategie te ontwikkelen, waarin kansrijke (mobiliteits) projecten extra worden gestimuleerd en good practices een voorbeeldwerking moeten krijgen.

Specifieke sturing heeft in het bve-veld geleid tot instellingoverstijgende aandacht voor professionalisering door scholing, profilering en kennisexport. Bve Raad en Colo hebben hiertoe, onder de noemer flankerend beleid, in 1999/2000 een belangrijke aanzet gegeven.

In het primair en voortgezet onderwijs blijven vooralsnog de programma's de hoofdlijn van financiering voor internationalisering, maar daarnaast ontplooiën scholen ook al enige tijd eigen activiteiten en leveren eigen bijdragen aan door de programma's gefinancierde activiteiten, bijvoorbeeld bij studiebezoeken, leerlingenuitwisselingen en vooral ook bij het tweetalig onderwijs. Voorts zijn ook binnen de programma's enkele wijzigingen opgetreden in de richting van een vergrote flexibiliteit, wat betreft het aantal landen waarmee kan worden samengewerkt en wat betreft de subsidieduur.

Er is afgestapt van het vertrekpunt dat alle scholen gelijk en tegelijkertijd moeten internationaliseren. Er kunnen verschillen in activiteitsniveau en in financiering optreden: die uit zich dan in een langere subsidieduur op basis van kwaliteit voor de

voorhoedescholen, zonder dat daardoor de toegankelijkheid voor nieuwe scholen verloren gaat.

De toenemende beleidsruimte op instellingsniveau heeft uiteraard als consequentie dat internationalisering moet gaan concurreren om middelen en prioriteit met andere onderwerpen op de instellingsagenda, die uiteraard van uiteenlopende aard zijn: van curriculuminnovatie, bijscholing van docerend personeel en investeringen in ICT tot onderhoud en schoonmaak van gebouwen. Hoewel dit tegenstrijdig lijkt, kan zelfs de veelomvattende introductie van het BaMa stelsel in het hoger onderwijs internationalisering tijdelijk naar de achtergrond verdringen.

Er zal waarschijnlijk een sterkere differentiatie tussen instellingen gaan optreden, ook wat betreft hun internationale profiel. Het is mogelijk dat internationalisering dan niet als eerste prioriteit wordt gezien. Het is nu wel duidelijk dat internationalisering structureel tot extra kosten leidt, voor de subsidiering van mobiliteit van leerlingen/studenten en staf, iets wat toch altijd meekosten met zich meebrengt, maar ook voor speciale voorzieningen voor opvang van buitenlandse gasten, voor kwaliteitszorg in aanvulling op de bestaande systematiek (bijvoorbeeld ten aanzien van didactische vaardigheden in vreemde talen), et cetera.

Voor de beschikbaarheid van gegevens zou deze ontwikkeling ook grote gevolgen kunnen hebben. De situatie in het hoger onderwijs is sinds jaar en dag dat op nationaal niveau wel gegevens beschikbaar zijn over de activiteiten die plaatsvinden in het kader van subsidieprogramma's, maar dat activiteiten, die op andere wijze worden gefinancierd, zich aan het zicht onttrekken. Op instellingsniveau geldt hetzelfde verhaal: over de activiteiten die de instelling uit eigen, centraal beheerde fondsen financiert wordt in het algemeen in jaarverslagen e.d. gerapporteerd, maar wat door faculteiten wordt betaald of door individuele deelnemers zelf, is niet of slecht zichtbaar. Voor het nationale niveau speelt dan het probleem dat instellingen eigen definities van categorieën activiteiten hanteren waarvan onduidelijk is of zij onderling (tussen instellingen) vergelijkbaar zijn. Hoewel de differentiatie tussen instellingen de onoverzichtelijkheid juist zou kunnen vergroten wordt dit tegengegaan door noodzaak om klantgericht, bijvoorbeeld in jaarverslagen en in de Keuzegids, duidelijkheid te kunnen verschaffen over de effectiviteit van internationalisering bij de instelling in kwestie. Deze noodzaak heeft weer tot gevolg dat ook binnen de instelling de internationaliseringsontwikkelingen duidelijker in kaart moeten worden gebracht.

In het bve-veld is het gevolg van de beleidswijziging voor de beschikbaarheid van gegevens tweeledig: door de rapportageverplichting van de instellingen is bekend dat alle ROC's (iets) aan mobiliteit doen. Onder het oude nationale programma (GSP) was dat alleen bekend van die ROC's die projecten hadden binnen dit programma. Tegelijkertijd zijn de instellingen vrij in het aanleveren van gedetailleerde informatie over mobiliteit en is er nu geen gestructureerd inzicht in alle mobiliteitsgegevens. Wel is zichtbaar dat de inzet van eigen middelen voor mobiliteit toeneemt.

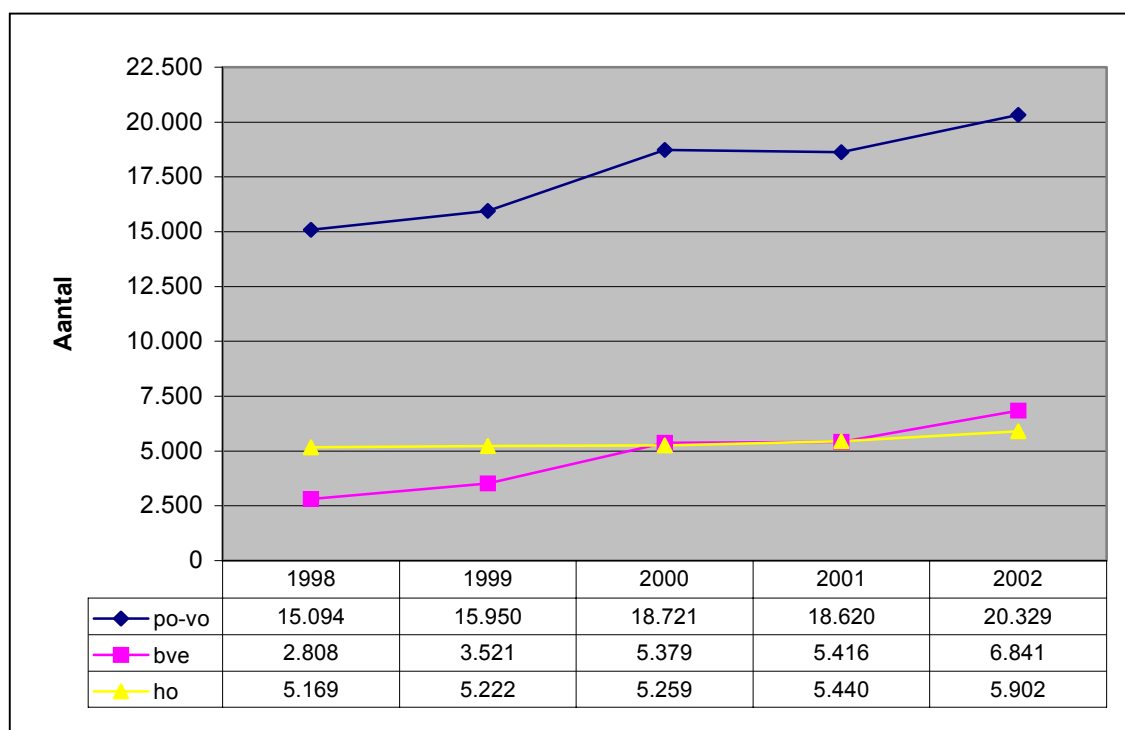
Samenvattend wordt steeds duidelijker dat door veranderingen in beleidsmatige aansturing en financiering van internationalisering voor een deel van het onderwijsveld de informatievoorziening over internationalisering een complexere aangelegenheid is geworden. De instellingen hebben verantwoordelijkheid voor internationaliseringsbeleid en de rapportage over de uitvoering. Het nationale belang van het beschikken over landelijk dekkende, onderling vergelijkbare informatie dreigt

daarmee enigszins op de achtergrond te raken. De belangrijkste doelstellingen voor rapportage zijn immers monitoring van het eigen instellingsbeleid en verantwoording van bestede middelen, waarbij afhankelijk van het beleid de formats per instelling sterk kunnen verschillen, waardoor data niet meer vergelijkbaar zijn. Met de ontwikkeling naar sterkere differentiatie en profilering van instellingen is echter het argument van onderlinge vergelijkbaarheid van gegevens met het oog op benchmarking een belangrijke factor die kan bijdragen aan een consensus over methoden van rapportage en informatievoorziening. De “markt” heeft kennelijk een heilzame werking op de informatievoorziening over internationalisering.

2.2 De programmamobiliteit van de drie onderwijssectoren samengevat

Het beeld dat hier wordt geschetst is een aggregatie van de cijfers uit de verschillende sectoren. Zie daarvoor ook de overige paragrafen in dit hoofdstuk. De ontwikkelingen in de totale uitgaande programmamobiliteit van leerlingen en studenten worden per sector in de volgende grafiek weergegeven. Inkomende mobiliteit is vooral van belang in de sector hoger onderwijs. Feitelijk komen er in die sector in het kader van nationale en EU-beurzenprogramma's zelfs meer studenten naar Nederland dan dat er uitgaan. (Verwezen wordt naar hoofdstuk 2.5.3 voor gedetailleerde informatie.) De totale mobiliteit van de drie sectoren tezamen komt in 2002 neer op 33.072 leerlingen en studenten.

Figuur 2-1. Ontwikkelingen in volumes van uitgaande mobiliteit per sector, 1998-2002

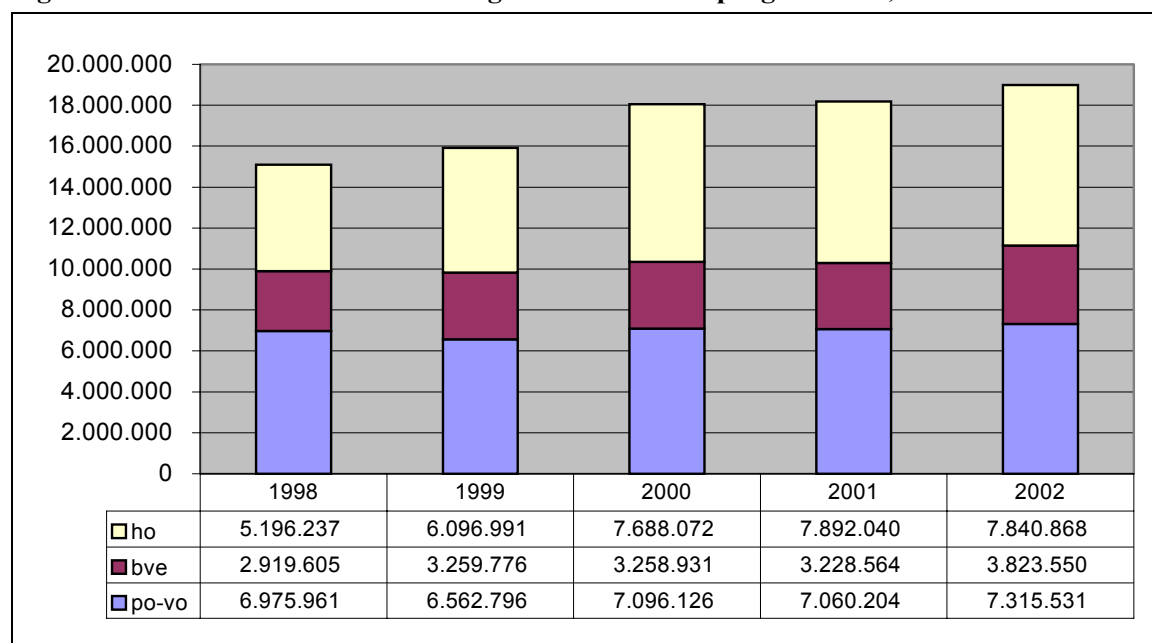
In absolute aantallen zijn in het po-vo de meeste leerlingen internationaal mobiel. In verhouding tot het aantal onderwijsdeelnemers per sector echter ligt dit anders en scoren bve en ho het hoogst. De gemiddelde verblijfsduur per sector wisselt echter sterk. In het po-vo gaat het wat betreft leerlingen om groepsactiviteiten terwijl in het ho de mobiliteit vooral een individueel karakter heeft zowel voor de studenten als de docenten. In de tabel hierna wordt aangegeven hoe de percentages mobiele studenten en leerlingen liggen ten opzichte van zowel het totaal aantal ingeschreven onderwijsdeelnemers, als van een jaarcohort, berekend door het totaal aantal te delen door de gemiddelde opleidingsduur. Vanwege de diverse schattingen en aannames in deze samengestelde cijfers dienen deze slechts als een indicatie van orde van grootte te worden gezien.

Tabel 2-1. Uitgaande mobiliteit in relatie tot aantallen onderwijsdeelnemers, 1999-2002

Onderwijs- sector		1999	2000	2001	2002
po-vo	Totaal ingeschrevenen (CBS)	2.472.010	2.486.150	2.492.230	2.508.630
	% uitgaand van totaal ingeschrevenen	0,6%	0,8%	0,7%	0,8%
	% uitgaand per jaarcohort (11jr)	7,1%	8,3%	8,2%	8,9%
Bve	Totaal ingeschrevenen (CBS, OCenW)	416.365	410.000	423.000	440.700
	% uitgaand van totaal ingeschrevenen	0,8%	1,3%	1,3%	1,6%
	% uitgaand per jaarcohort (2jr)	1,7%	2,6%	2,6%	3,1%
Ho	Totaal ingeschrevenen (CBS)	451.010	469.820	483.450	497.890
	% uitgaand van totaal ingeschrevenen	1,2%	1,1%	1,1%	1,2%
	% uitgaand per jaarcohort (4,5jr)	5,2%	5,0%	5,1%	5,3%

De mobiliteitsvolumegroei is het grootst in de sectoren po-vo en bve. Deze groei vindt vooral plaats tussen 1999 en 2000 en na 2001. In de bve-sector is zij voor een deel te danken aan een gewijzigde vorm van dataverzameling (zie hoofdstuk 2.4.3).

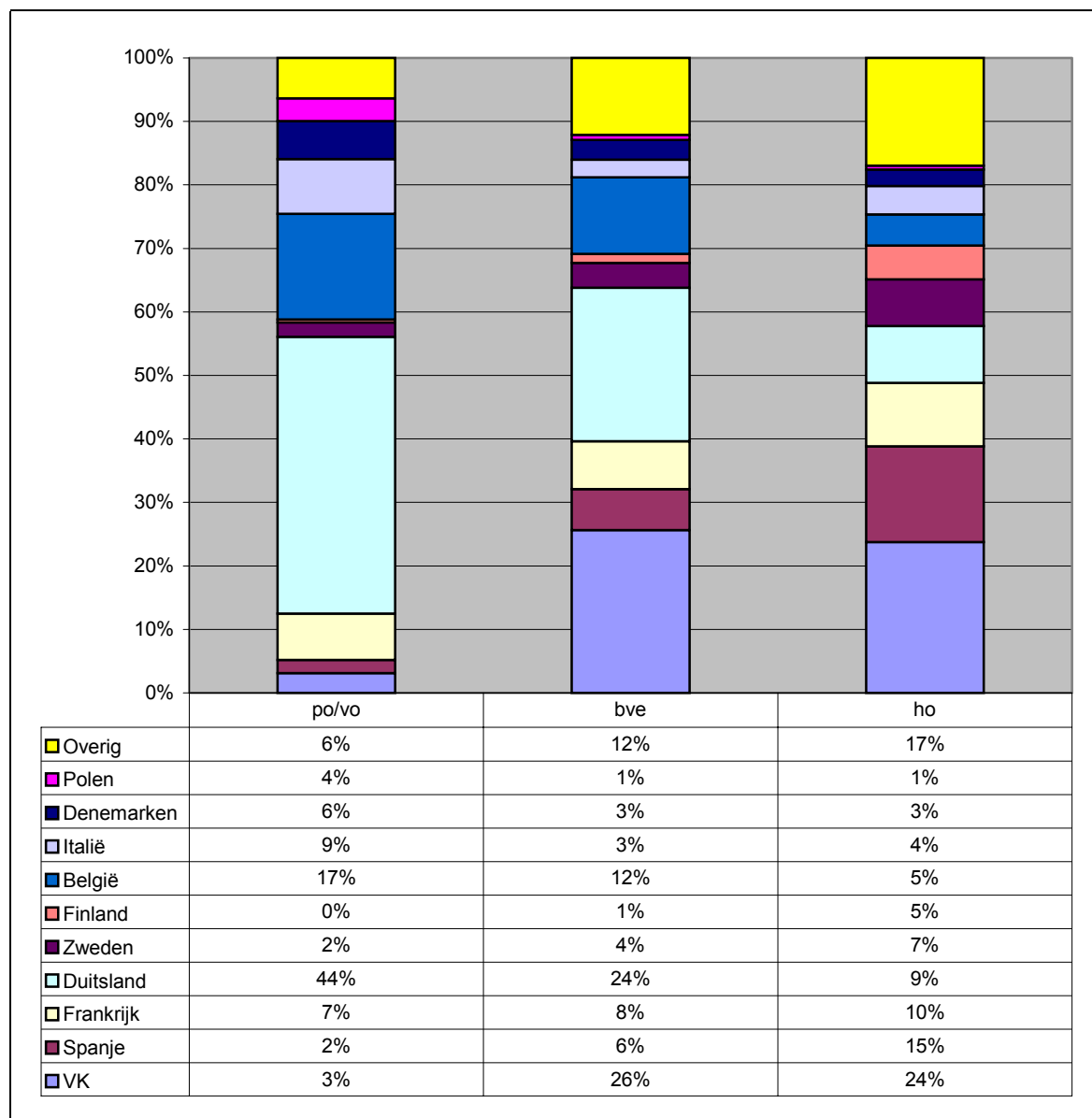
Figuur 2-2. Financieel volume van uitgaande mobiliteitsprogramma's, 1998-2002

De afgelopen jaren is het totale financiële volume van de mobiliteitsprogramma's gegroeid. Deze groei vond eerst vooral plaats in de ho-sector. In eerste instantie werd dit veroorzaakt door het opstarten van het particuliere, door Nuffic beheerde, VSB-fonds (€1.1 miljoen), in 1999-00. Ook het Visieprogramma heeft een belangrijke groei laten zien. Na een graduele groei van het Erasmusprogramma tot 2000-01, nam het volume van dit programma af van €3.8 miljoen tot €3.3 miljoen. Ook het Talentenprogramma nam in omvang af. De toename tussen 2001-02 gebeurde met name in de bve-sector en in de po-vo-sector.

Zoals in hoofdstuk 2.5.3 valt te lezen, begint de extra investering dit jaar haar vruchten af te werpen: het aantal uitgaande ho-studenten stijgt tot boven de 5.900.

Figuur 2-3. De belangrijkste landen van bestemming, onderlinge verhouding in %

In figuur 2-3 zijn per sector de belangrijkste zeven landen van bestemming weergegeven, plus drie uit de eerste zeven van de andere sectoren. In het po-vo gaat het overgrote deel van de studenten naar Duitsland, gevolgd door België, Italië, en Frankrijk. Bij bve en ho is het Verenigd Koninkrijk de belangrijkste bestemming. In de bve-sector wordt het VK in populariteit gevolgd door Duitsland, België en Frankrijk, terwijl in het ho het VK gevolgd wordt door Spanje, Frankrijk en Duitsland.

2.3 Primair en voortgezet onderwijs

2.3.1 Kerngegevens programma's

2.3.1.1 Europese programma's

Socrates is een Europees actieprogramma voor transnationale samenwerking op het gebied van het onderwijs. Socrates is in 1995 gestart en per 2000 een tweede fase ingegaan die loopt tot 2007. Alle types en niveaus van onderwijs komen in dit programma aan de orde. Alle lidstaten van de Europese Unie kunnen deelnemen, evenals Bulgarije, Cyprus, Estland, Hongarije, Letland, Liechtenstein, Litouwen, Malta, Noorwegen, Polen, Roemenië, Slowakije, Slovenië, Tsjechië, Turkije⁶ en IJsland.

Het programma heeft twee doelstellingen:

- Een bijdrage leveren aan de verbetering van de kwaliteit van het onderwijs door het bevorderen van de Europese samenwerking.
- Het verbeteren van de toegankelijkheid van het onderwijs in het algemeen.

Het programma bestaat uit acht acties:

- Comenius is gericht op het basis- en voortgezet onderwijs, inclusief beroepsonderwijs en de opleidingen voor leraren.
- Erasmus is bestemd voor het hoger en universitair onderwijs.
- Grundtvig is gericht op het volwassenonderwijs.
- Lingua richt zich op het bevorderen van het taalonderwijs.
- Minerva is gericht op het stimuleren van het ict in het onderwijs.
- Observatie en Innovatie waarin Eurydice en Naric een plaats hebben en het programma Arion met betrekking tot studiebezoeken aan andere Europese landen, van schoolleiders, coördinatoren en andere deskundigen.
- Gezamenlijke acties (met Leonardo/Jeugd).
- Begeleidende maatregelen.

Het totale budget is 1,85 miljard euro voor 7 jaar. Met de toetreding van 10 nieuwe lidstaten per 2004 volgt een herschikking van het budget.

2.3.1.2 Nationale en bilaterale programma's

De nationale programma's vormen een aanvulling op de Europese en bieden scholen extra mogelijkheden voor hun internationale activiteiten. Deze activiteiten zijn gericht op duidelijke leerdoelen en maken onderdeel uit van het schoolbeleid.

Het programma Internationale klassenuitwisseling (Iku) beoogt de samenwerking tussen scholen binnen Europa te bevorderen door leerlingenuitwisseling. Dit programma staat open voor het praktijkonderwijs, vmbo, havo en vwo.

Het programma Gros staat daarnaast ook open voor het primair onderwijs, maar beperkt zich tot de grenslanden (België, Noordrijn-Westfalen en Nedersaksen).

Het programma Plato richt zich op de mobiliteit van docenten, gebaseerd op twee uitgangspunten:

- Het bieden van een mogelijkheid voor nascholing (in ruime zin) in de andere lidstaten van de EU (professionalisering)

⁶ Per 2004

- Het leveren van een bijdrage aan het geheel van maatregelen die het beroep van leraar (en schoolleider) aantrekkelijker maken.
Sinds 1 mei 2000 is ook Marokko in het programma opgenomen en sinds 1 mei 2002 Turkije.

Dit programma belooft in de eerste plaats het eigen initiatief van docenten en opent daarnaast mogelijkheden voor deelname aan groepsstudiebezoeken van nascholingsinstituten, deelname aan conferenties en dergelijke.

De samenwerking met Duitsland is bijzonder intensief. Uitwisselingen van leerlingen en studiebezoeken van schoolleiders en docenten van vmbo-scholen wordt ondersteund vanuit het Duitsland Plus-programma. Daarnaast kunnen scholen steun krijgen voor het vak Duits door het inzetten van een Duitse taalassistent. Duitsland Plus biedt extra steun aan projecten over de Duitse taal en geschiedenis. Met de deelstaat Noordrijn-Westfalen vinden wederkerig uitwisselingen plaats zowel in het po als in het vo.

Europa Plus staat open voor scholen met veel omvattend internationaliserings-programma, waarbij de verschillende onderdelen in één samenhangend plan zijn ondergebracht. Kwaliteitsverhoging door directe wisselwerking met het gewone onderwijsaanbod staat hierbij centraal.

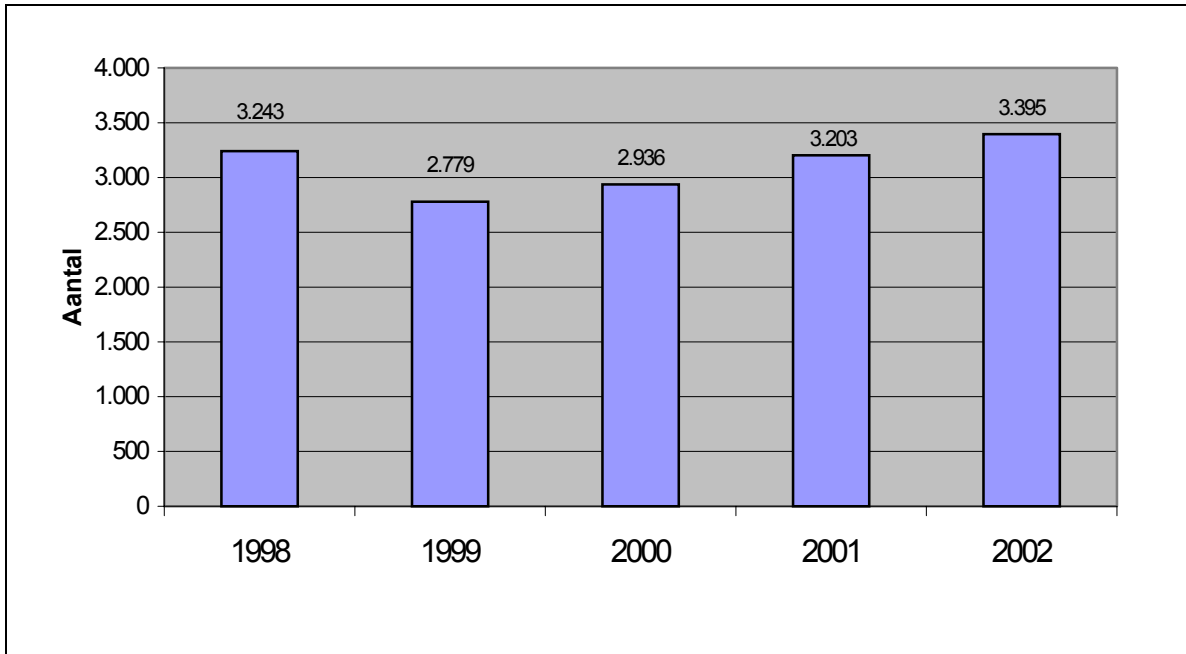
De bilaterale programma's komen voort uit de culturele akkoorden die in de loop der jaren met verschillende landen zijn gesloten. Zij richten zich op: Duitsland, Vlaanderen, Wallonië, het Verenigd Koninkrijk en Noord-Amerika, met uiteenlopende mogelijkheden en voorwaarden.

Het programma Kans is gericht op samenwerking met de Nederlandse Antillen en Aruba, maar momenteel staat dit programma in de wachtstand. Wel worden voorbereiding getroffen voor een vervolgprogramma

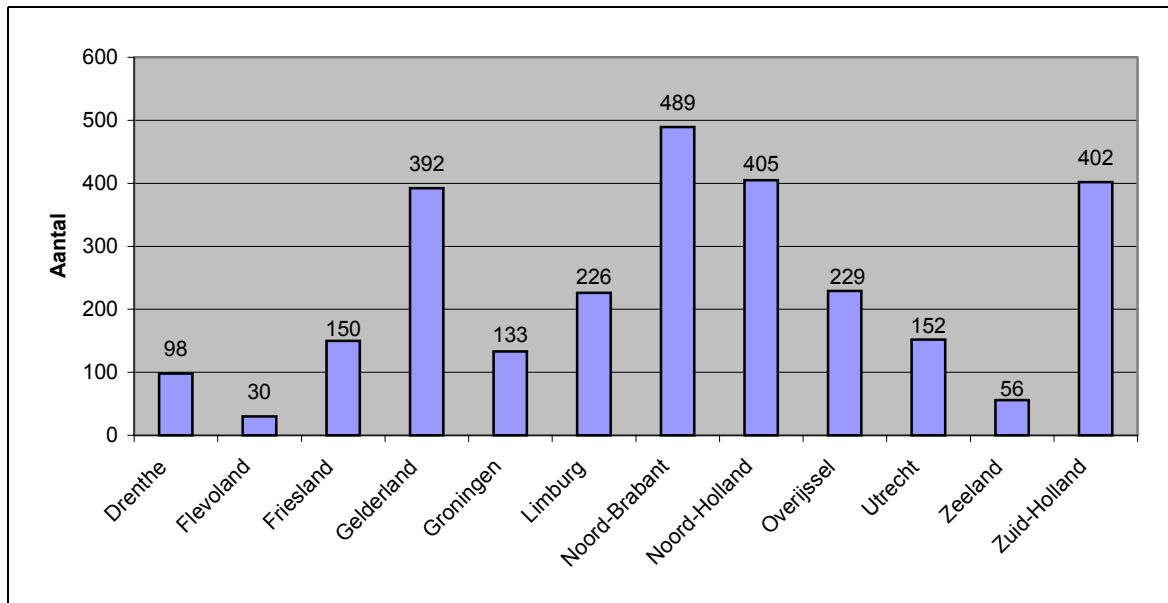
2.3.2 Volume van mobiliteit

In de grafieken hierna wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van de toekenningen van de programma's van het Europees Platform. Tevens is de ontwikkeling van het totale volume aan mobiliteit van leerlingen en docenten in het primair en voortgezet onderwijs in de afgelopen jaren weergegeven. Daarna volgt een uitsplitsing naar provincies, landen, schooltype, et cetera.

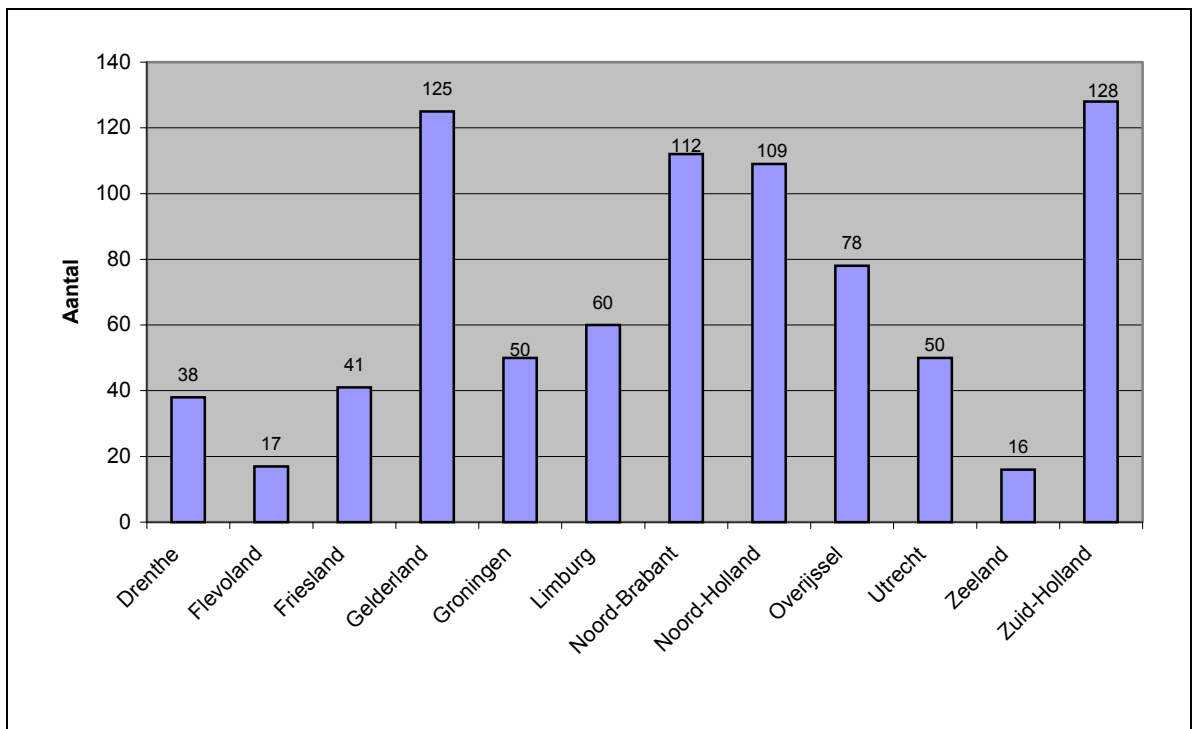
Figuur 2-4. Aantal financiële toekenningen nationale, bilaterale en Europese programma's, 1998-2002

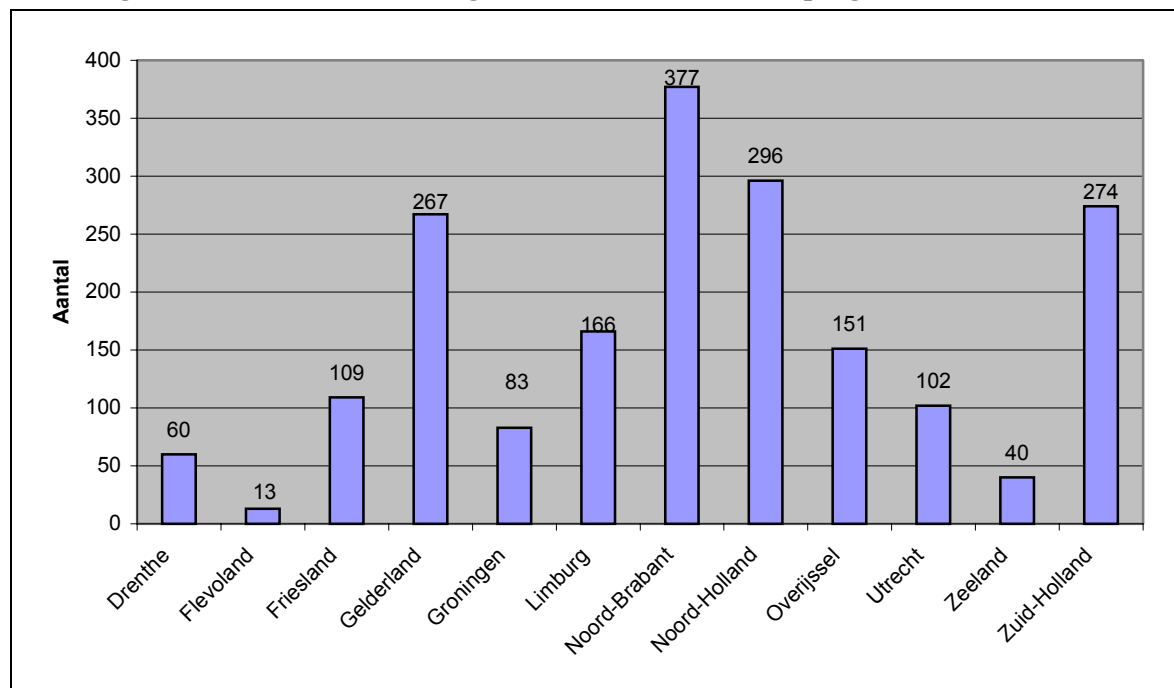
Figuur 2-5. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen nationale, bilaterale en Europese programma's

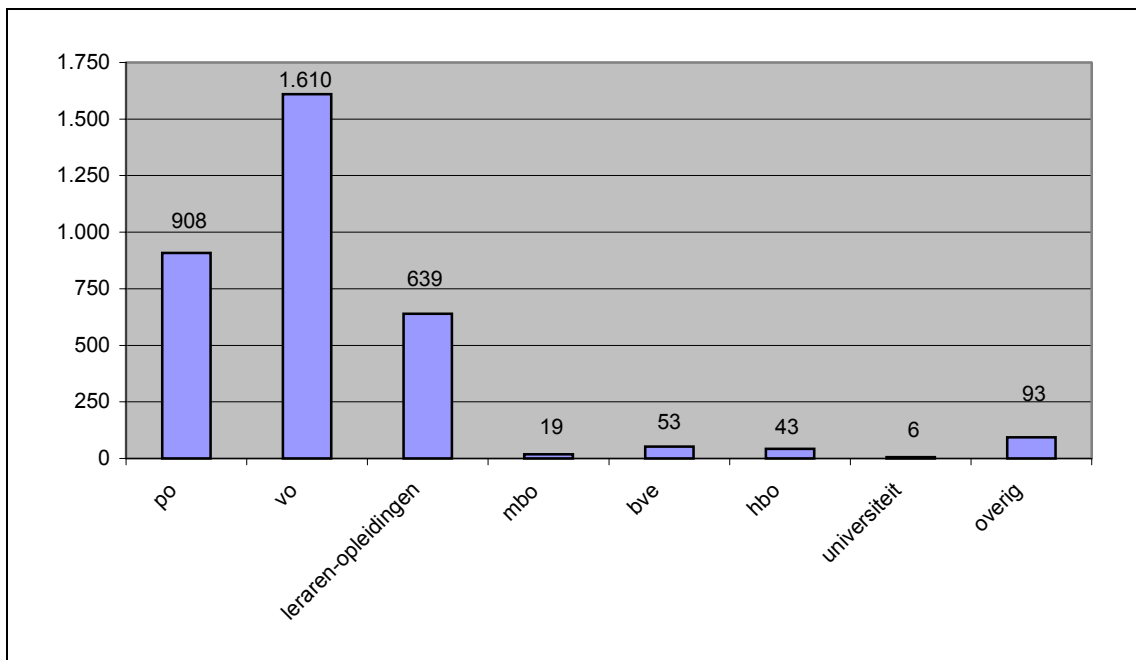
Figuur 2-6. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen Europese programma's

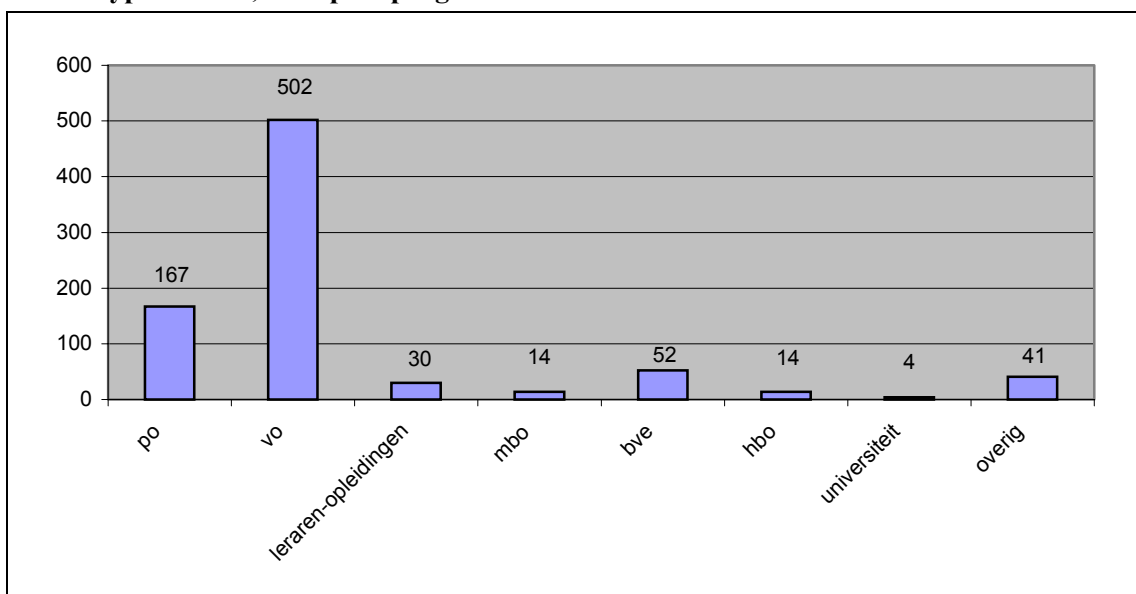
Figuur 2-7. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen nationale en bilaterale programma's

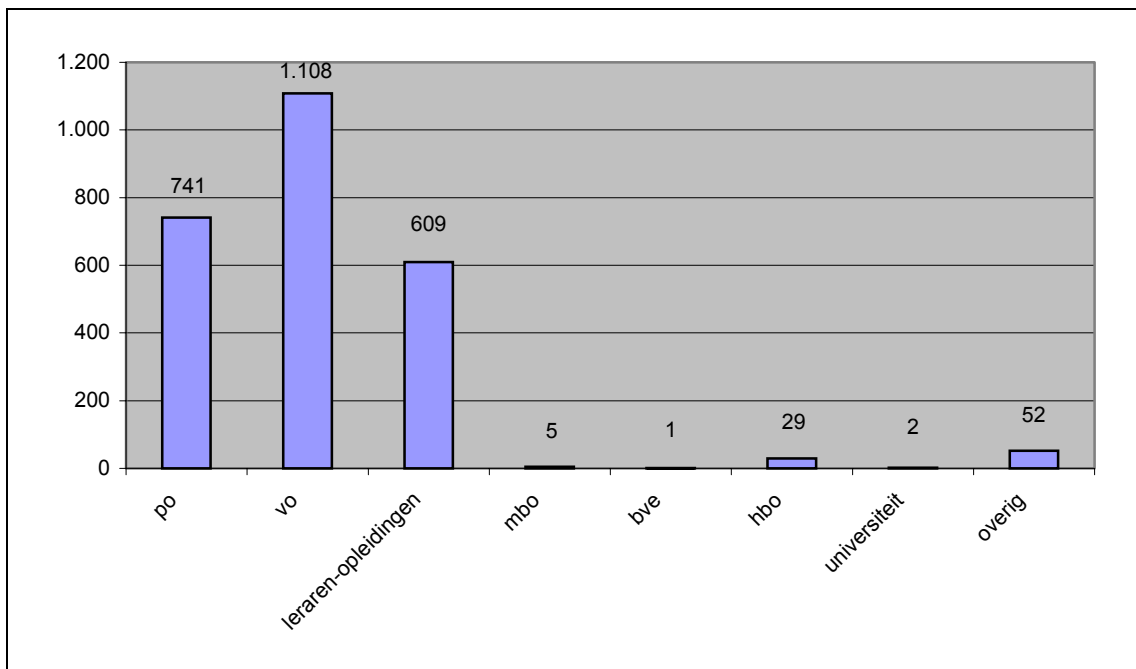
Figuur 2-8. Internationaliseringsactiviteiten uitgedrukt in toekenningen verdeeld naar schooltype in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's

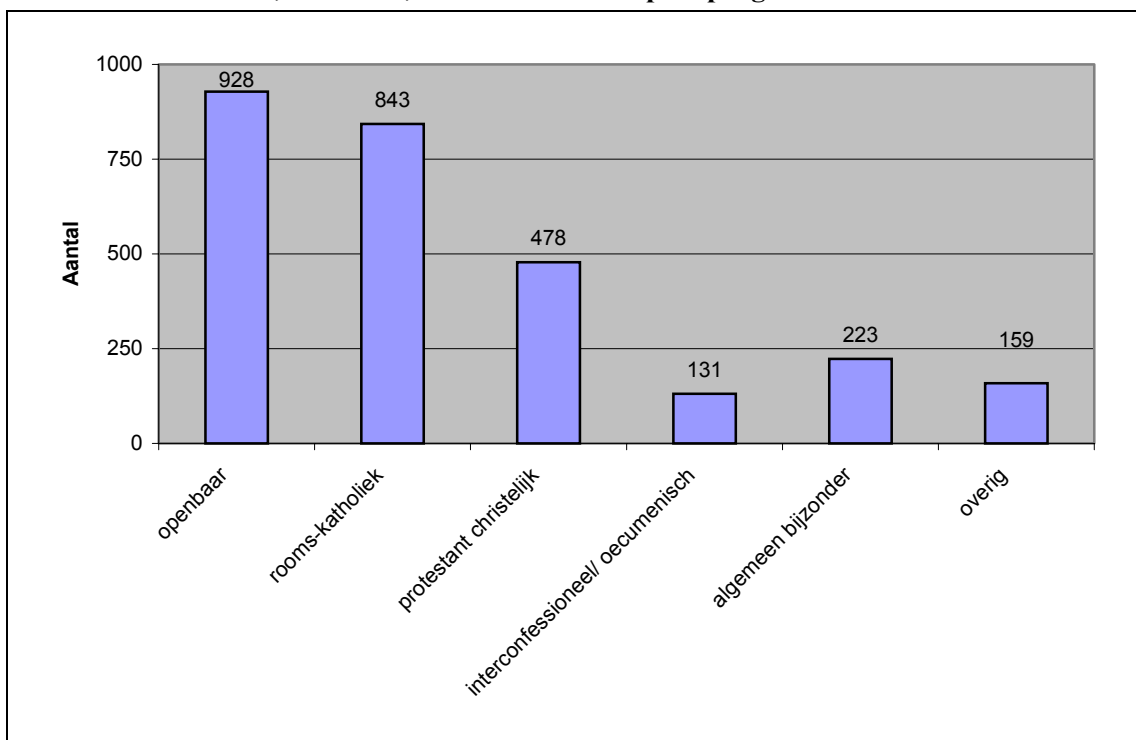
Figuur 2-9. Internationaliseringsactiviteiten uitgedrukt in toekenningen verdeeld naar schooltype in 2002, Europese programma's

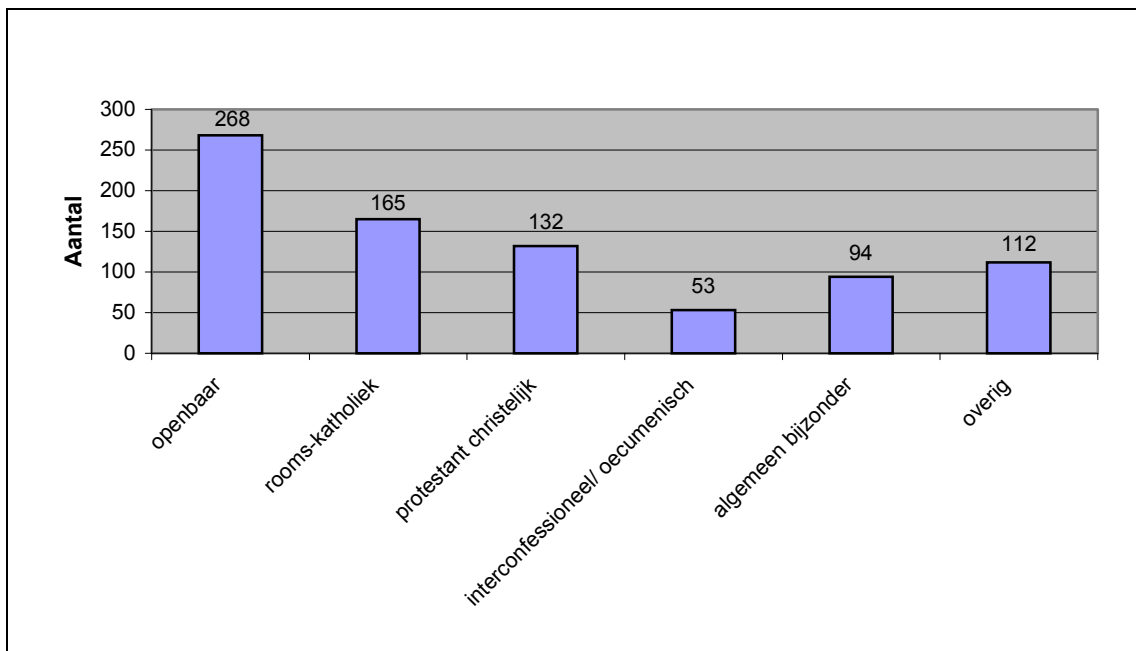
Figuur 2-10. Internationaliseringsactiviteiten uitgedrukt in toekenningen verdeeld naar schooltype in 2002, nationale en bilaterale programma's

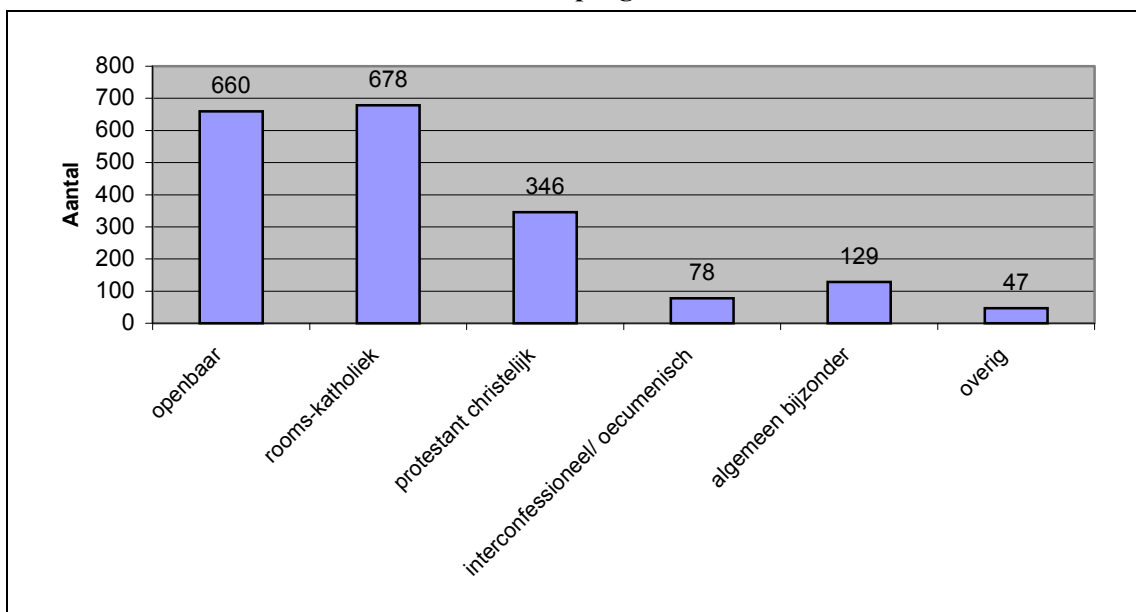
Figuur 2-11. Financiële toekenningen internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's

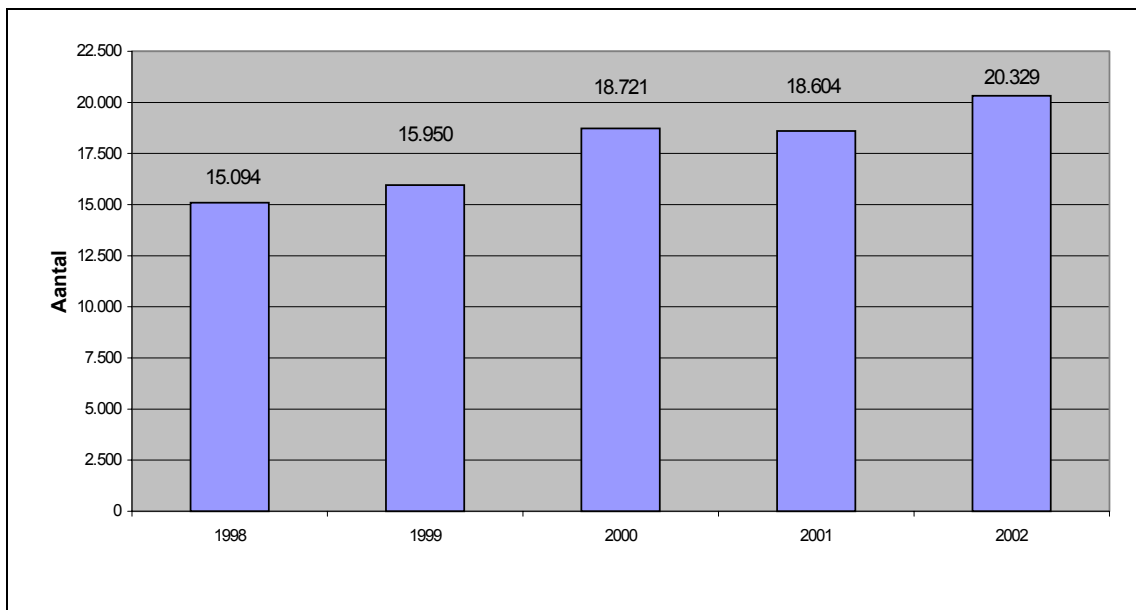
Figuur 2-12. Financiële toekenningen internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, Europese programma's

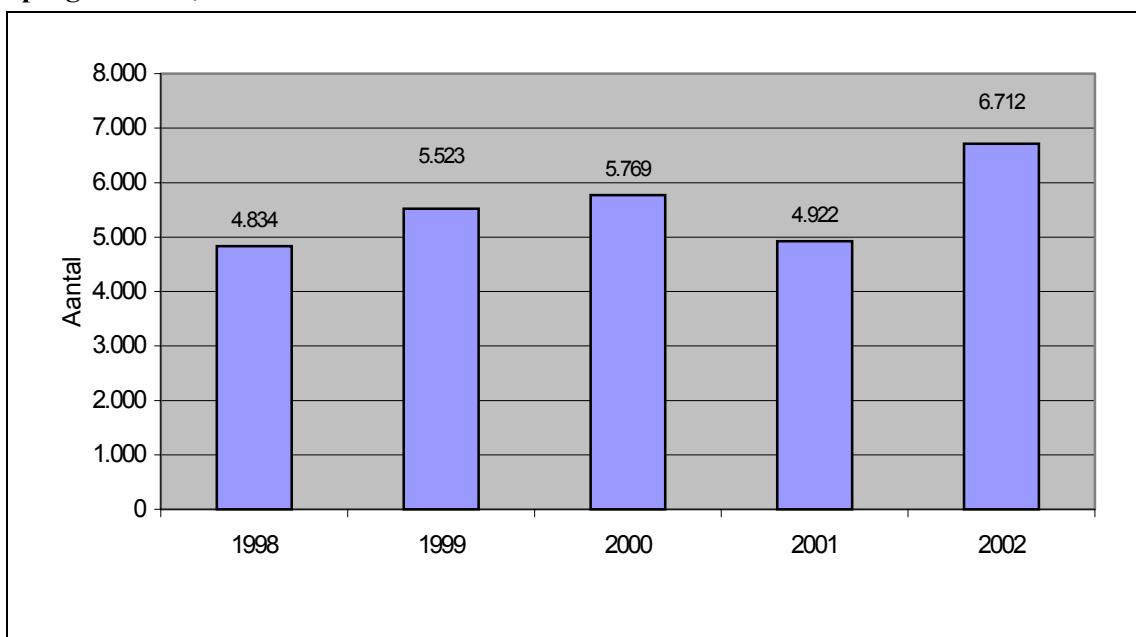
Figuur 2-13. Financiële toekenningen internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, nationale en bilaterale programma's

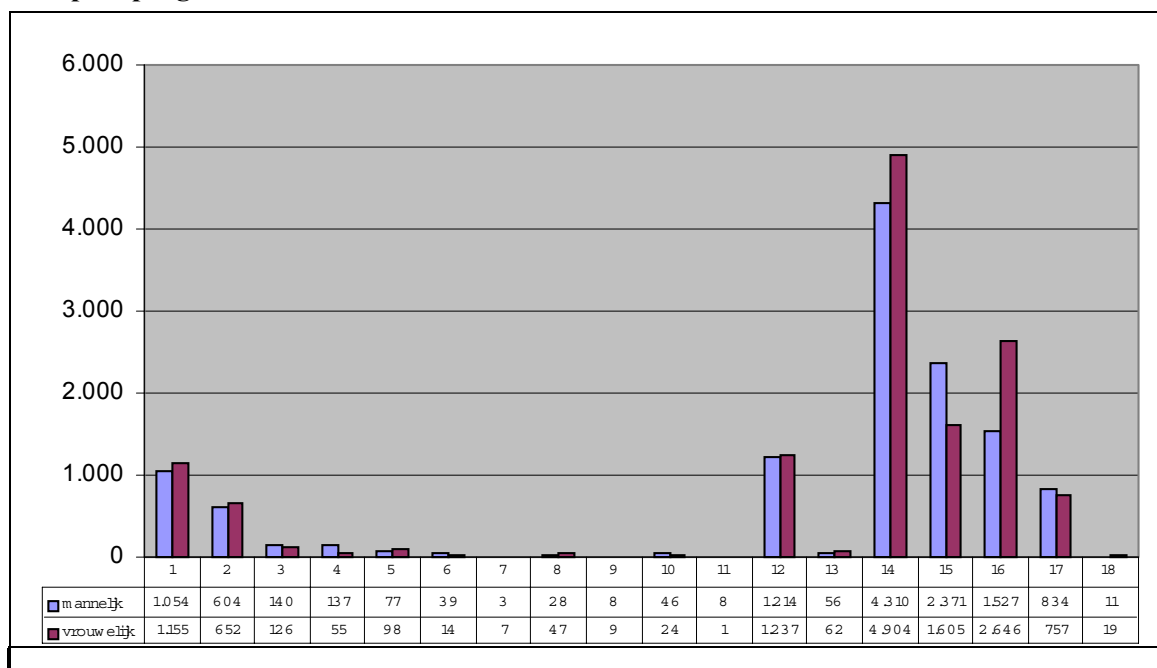
Figuur 2-14. Participatie van leerlingen in nationale, bilaterale en Europese programma's, 1998 – 2002

Figuur 2-15. Participatie van docenten in nationale, bilaterale en Europese programma's, 1998 – 2002

Figuur 2-16. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's

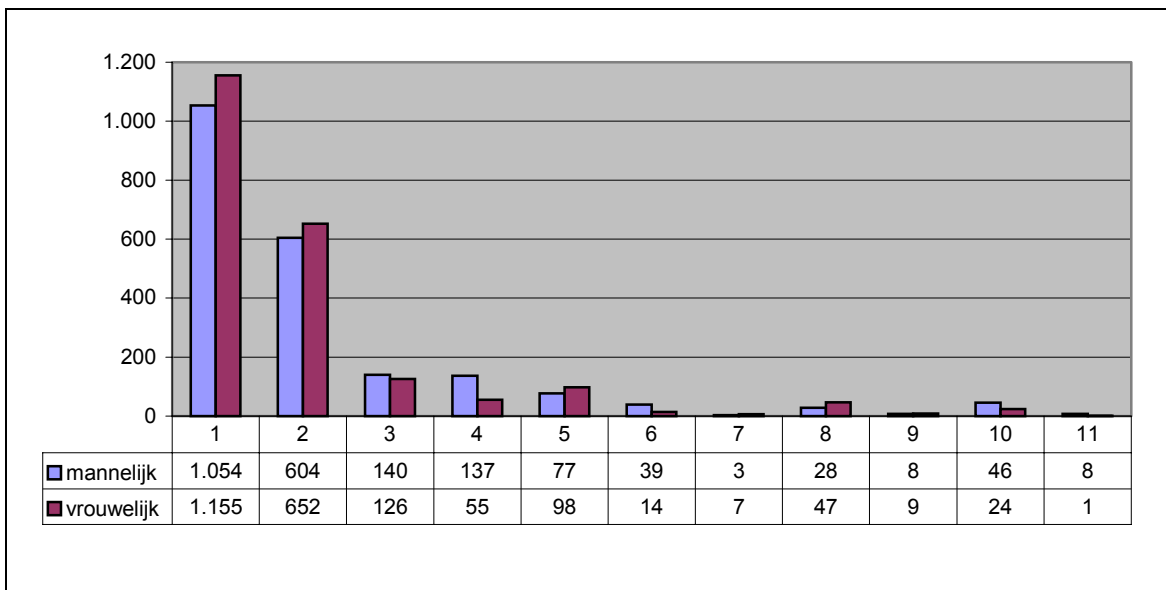

Legenda:

1	Comenius 1 Schoolprojecten
2	Comenius 1 Taalprojecten
3	Comenius 1 Schoolontwikkelingsprojecten
4	Comenius 1 Voorbereidende bezoeken
5	Comenius 2.2 Nascholing
6	Centrale acties Socrates Voorbereidende bezoeken
7	Grundtvig 2 Voorbereidende bezoeken
8	Grundtvig 2 Lerende partnerschappen
9	Grundtvig 3 Nascholing
10	Arion
11	RvE

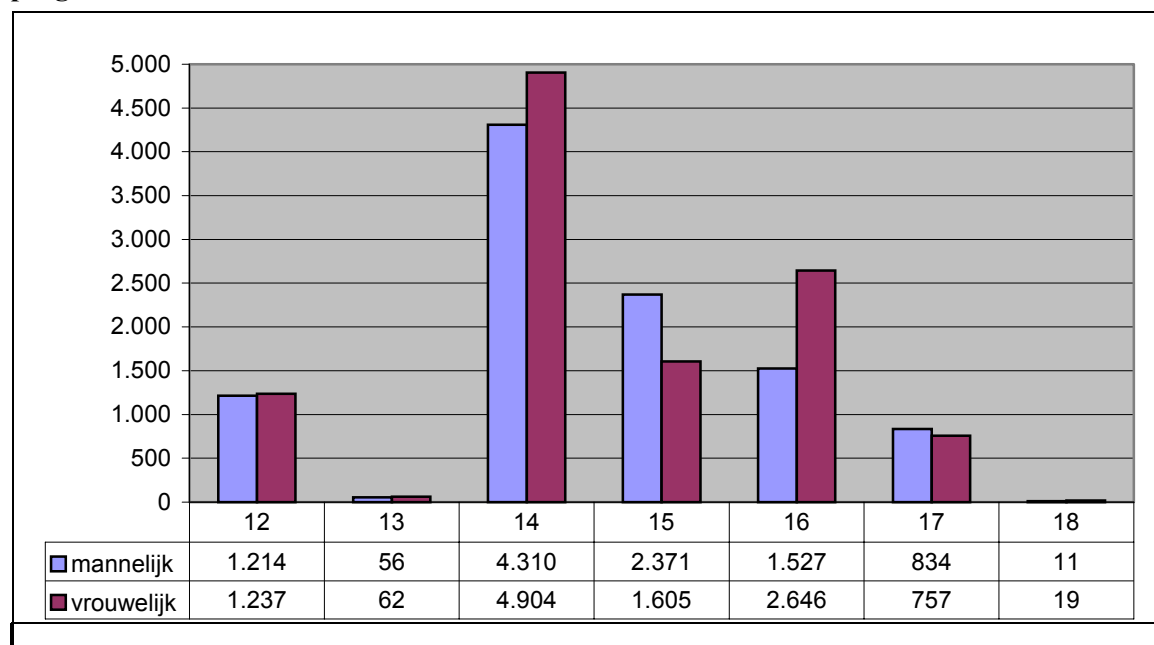
12	Duitsland Plus
13	Duitsland bilateraal
14	Europa Plus
15	Iku
16	Gros
17	Plato
18	Kans

Figuur 2-17. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, Europese programma's

Legenda: zie legenda bij tabel 2-16

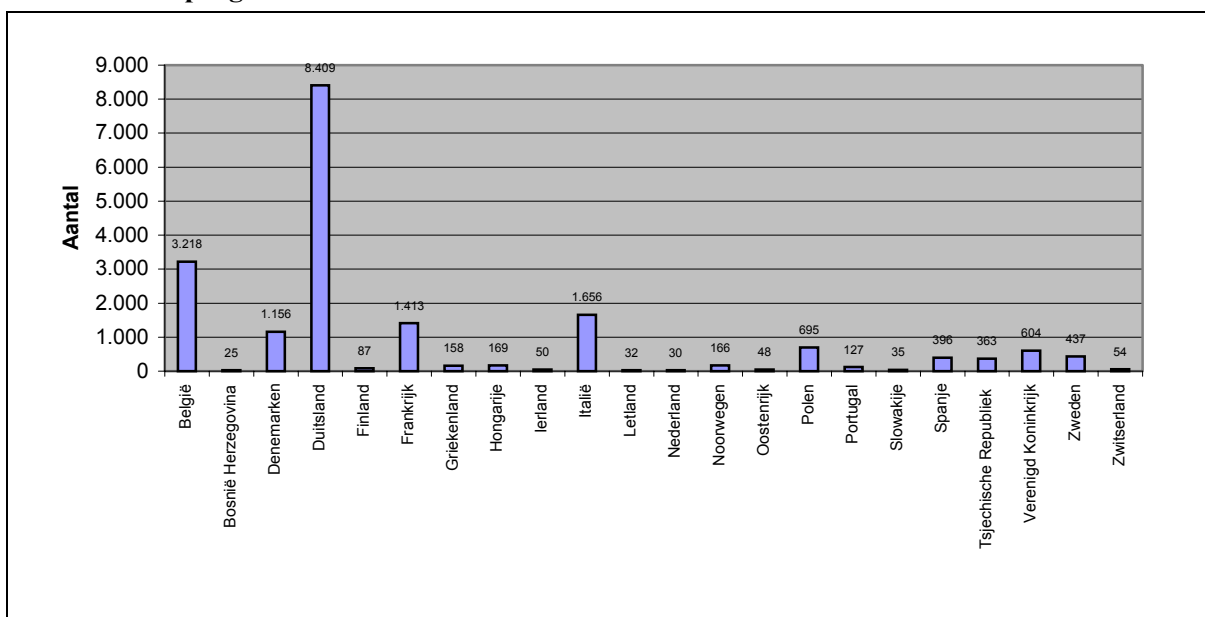
Figuur 2-18. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, nationale en bilaterale programma's

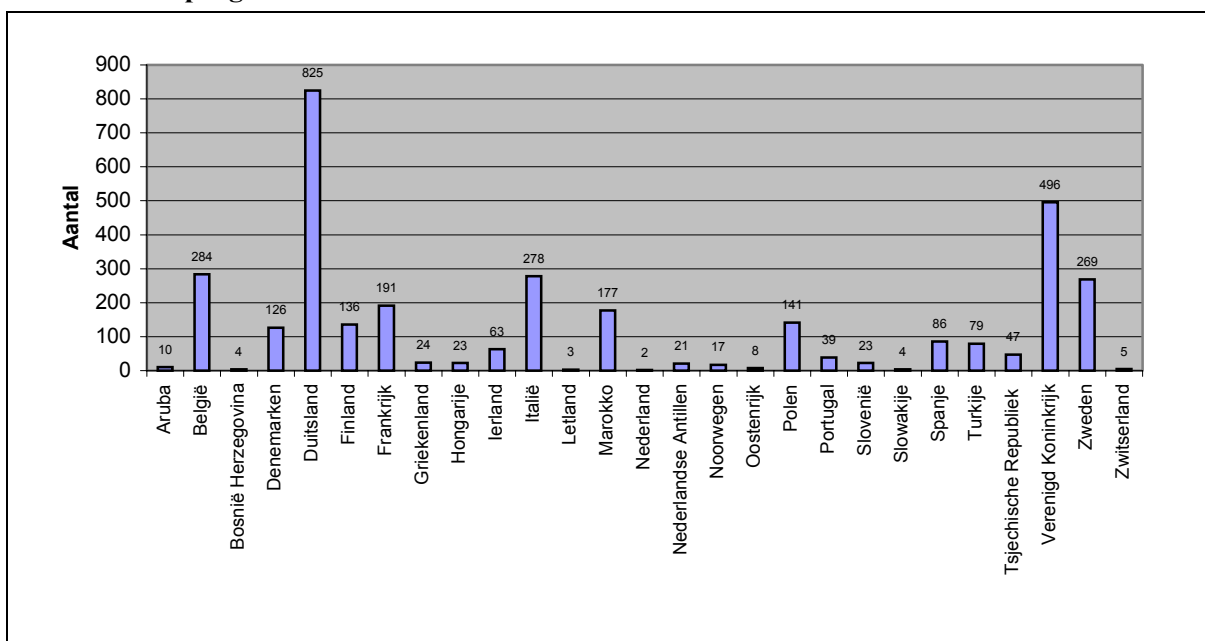
Legenda: zie legenda bij tabel 2-16

2.3.3 Landen

Figuur 2-19. Participatie van leerlingen naar landen van bestemming in 2002, nationale en bilaterale programma's

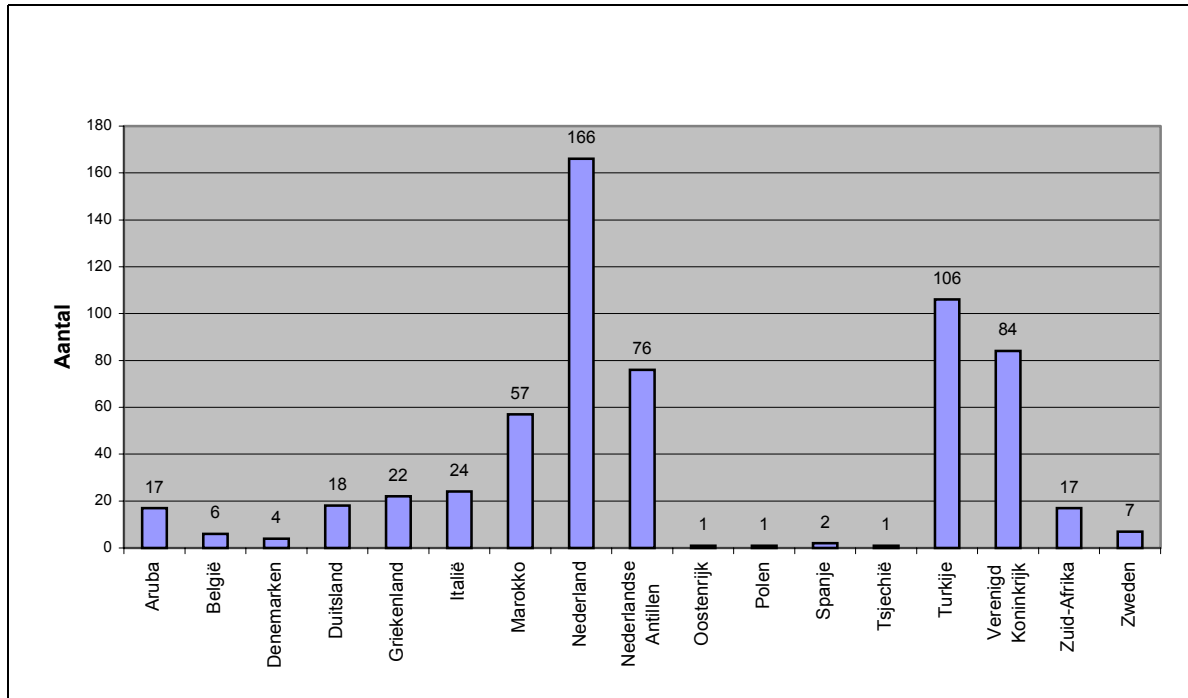

Figuur 2-20. Participatie van docenten naar landen van bestemming in 2002, nationale en bilaterale programma's

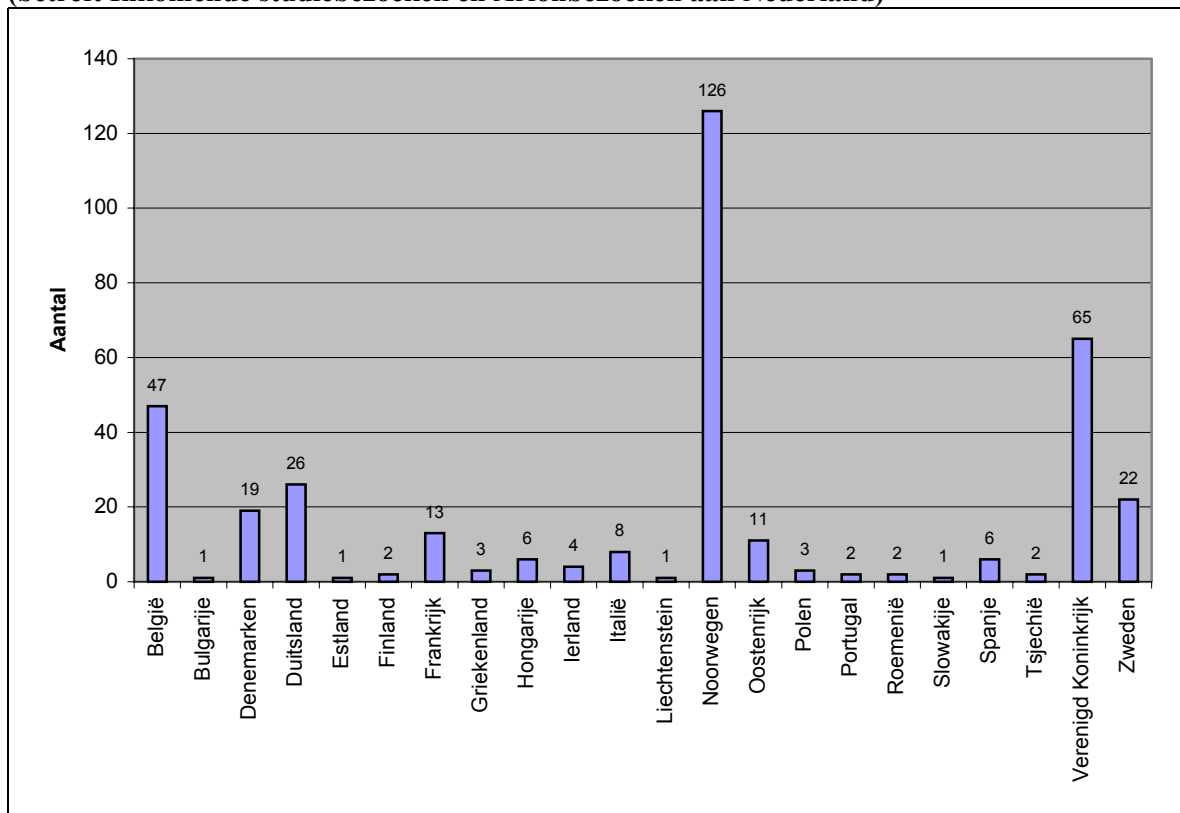

In voorgaande grafieken zijn de bestemmingslanden aangegeven voor leerlingen en docenten in 2002. De grote omvang van mobiliteit naar Duitsland wordt deels verklaard door de budgetten die specifiek voor samenwerking met dat land beschikbaar zijn. Voorts valt op dat de variatie in bestemmingslanden bij docenten groter is dan bij leerlingen.

Figuur 2-21. Bestemmingen en deelnemers internationalisering opleidingen 2002

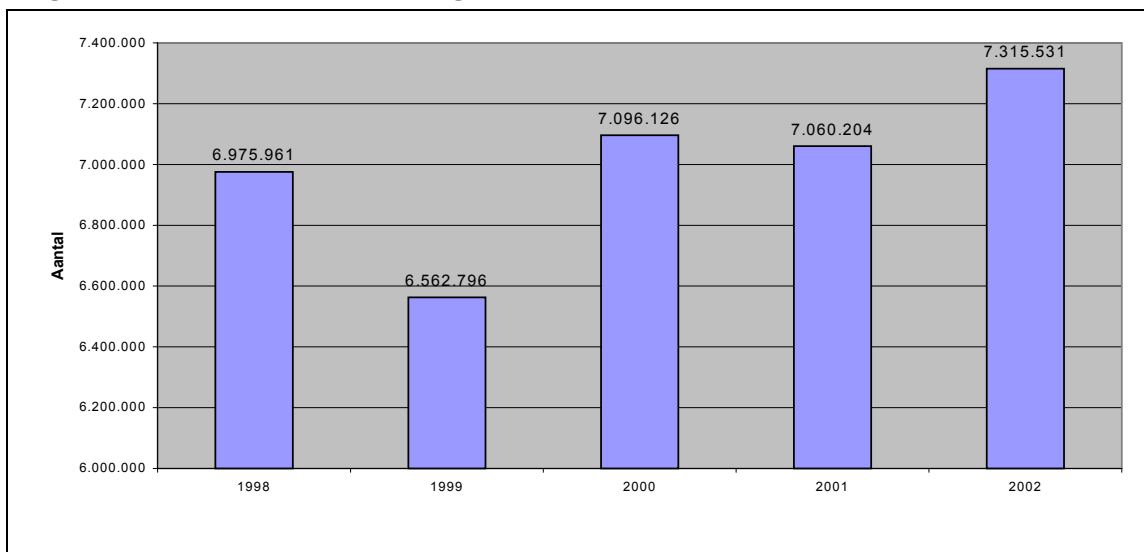

Figuur 2-22. Leerlingen en docenten vanuit landen van herkomst in 2002 (betreft Inkomende studiebezoeken en Arionbezoeken aan Nederland)

2.3.4 Beschikbaar bedrag

Figuur 2-23. Financiële toekenningen in euro's, 1998-2002

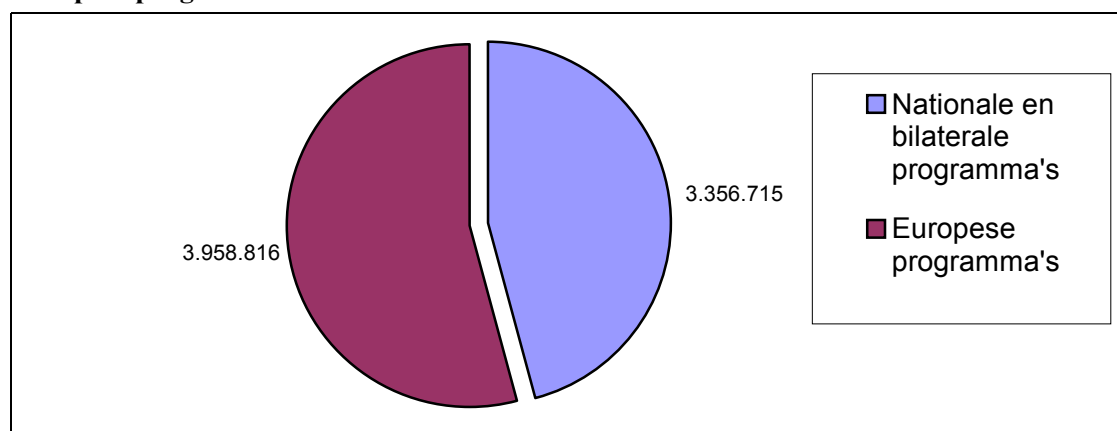
Ontwikkelingen in de laatste vijf jaar:

Figuur 2-24. Totaal middelen mobiliteit

	1998	1999	2000	2001	2002
Financiële toekenningen, aantal	3.243	2.779	2.936	3.203	3.389
Financiële toekenningen, in euro's	6.975.842	6.562.826	7.096.126	7.060.204	7.315.531
Aantal leerlingen	15.094	15.950	18.721	18.620	20.329
Aantal docenten/schoolleiders	4.483	5.135	8.686	4.922	6.712

Een uitsplitsing naar nationale en EU-programma's is hierna weergegeven.

Figuur 2-25. Uitsplitsing financiële toekenningen in euro's naar nationale, bilaterale en Europese programma's in 2002

2.4 Beroepsonderwijs en volwasseneneducatie

2.4.1 Kerngegevens Programma's⁷

Het met bve aangeduide onderwijsveld omvat alle (opleidings)instellingen voor het beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie.

Internationalisering van dit onderwijsveld wordt met name bevorderd door middel van twee programma's, Onbegrensd Talent en Leonardo da Vinci, ingesteld door respectievelijk het ministerie van OCenW en de Europese Commissie (DG EDUC).

Tabel 2-2. Mobiliteitsprogramma's bve

Naam	Doelstelling	Doelgroep	Volume in Euro
Onbegrensd Talent	Voorbereiden van individuen op hun persoonlijk en maatschappelijk functioneren in Nederland en/of daarbuiten. Bevordering van Europees en mondiaal burgerschap.	ROC's, vakscholen, LOB's	± 2 miljoen euro per jaar
BAND	Het stimuleren van partnerschappen tussen Nederlandse en Duitse instellingen in het beroepsonderwijs.	Leerlingen en docenten van door OCenW bekostigde instellingen	± 150.000 euro per jaar, en in 2002 90.000 euro aanvullend voor LNV
Leonardo da Vinci	Bevorderen van innovatie in het beroepsonderwijs: verbetering van vaardigheden en competenties met het oog op de arbeidsmarkt, verbetering van kwaliteit en toegankelijkheid van het beroepsonderwijs, ook post-initieel, en versterking van de bijdrage van het beroepsonderwijs aan innovatie met het oog op concurrentiekracht en ondernemerschap	ROC's, vakscholen, AOC's, overige organisaties zoals universiteiten, bedrijven, hogescholen	1.6 miljoen Euro

⁷ In dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van de onderstaande publicaties

- Programmagegevens Leonardo da Vinci, 1998-2002
- Programmagegevens Bilateraal Austausch programma Nederland-Duitsland (BAND), 1998-2002
- Mobiliteitsgegevens uit de inhoudelijke rapportages van de instellingen in het kader van Onbegrensd Talent over het jaar 1998-1999, 1999-2000 en 2000-2001 en 2001-2002
- Programmagegevens Lingua actielijn E 1997-2000
- Programma informatie GSP

2.4.1.1 Europese programma's

Tabel 2-3. Europese programma's

Programma	Jaar	Realisatie in Euro	Jongeren	Docenten
Leonardo da Vinci I	1998	708.097	579	28
	1999	1.062.194	759	135
Leonardo da Vinci II	2000	1.113.652	932	219
	2001	1.489.316	770	247
	2002*	1.643.550	1317	192
Lingua	1997	98.896	253	Nvt.
	1998	85.756	165	Nvt.
	1999	88.500	218	Nvt.
	2000	83.000	204	Nvt.

*De gegevens over het Leonardo da Vinci programma fase II in 2002 betreffen schattingen

2.4.1.2 Nationale programma's

Een aantal programma's werkt met kalenderjaren en een aantal met schooljaren. Om vergelijking te vergemakkelijken is in onderstaande tabellen gewerkt met kalenderjaren.

Tabel 2-4. Nationale programma's

Programma	Jaar	Realisatie in Euro	Leerlingen	Docenten
GSP	1998	1.003.184	1942	777
Onbegrensd Talent	1999	1.678.986	2684	677
	2000	1.678.986	4041	1117
	2001	1.678.986	4442	923
	2002	2.000.000	5545	939
BAND	1999	58.146	91	38
	2000	108.907	201	84
	2001	108.907	185	54
	2002	180.000	184	41

* Cijfers voor 2002 zijn schattingen

** Instellingen die deelnemen aan Onbegrensd Talent rapporteren jaarlijks over hun activiteiten. De wijze waarop zij rapporteren is niet uniform. Om over vergelijkbare gegevens te kunnen beschikken is de instellingen een invulformulier voorgelegd. 35 ROC's gebruikten het formulier. De gegevens in de tabel zijn derhalve een lichte onderschatting van de werkelijke mobiliteit

*** In 2002 is het BAND budget voor 100% aanbesteed. De aanvullende financiering voor LNV was voor € 30.000 aanbesteed

2.4.2 Beschikbaarheid mobiliteitsgegevens Onbegrensd Talent

Tabel 2-5. Onbegrensd Talent

Jaar	Aantal ROC's	Percentage van totaal
(1999) – 2000	32	74%
(2000) – 2001	32	74%
(2001)- 2002	35	85%

2.4.3 Volume van mobiliteit

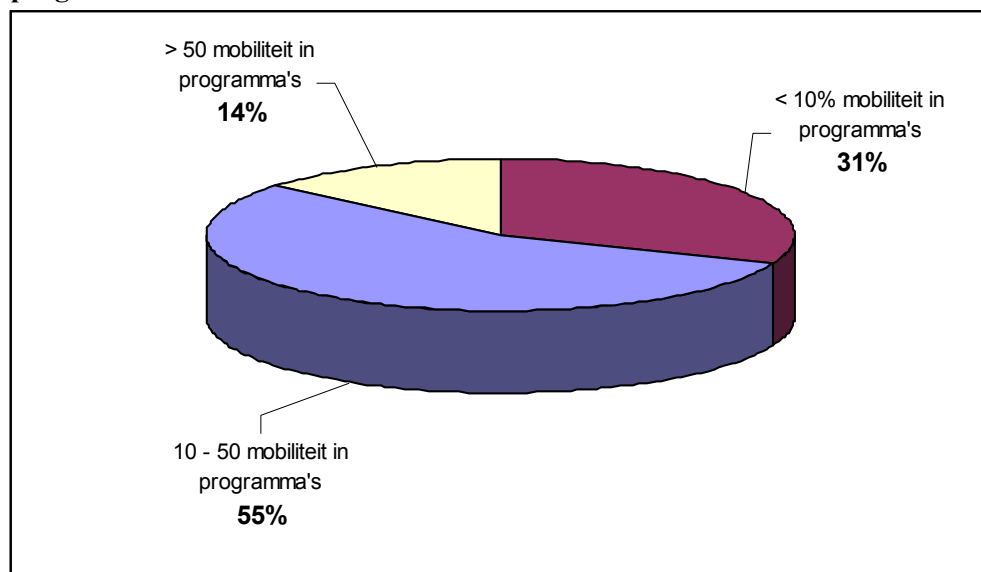
Het volume (kwantiteit) van mobiliteit is in de periode 1999-2000 sterk gestegen. Het volume van mobiliteit in het jaar 2002 is licht gestegen ten opzichte van het voorgaande jaar 2001. Het grote verschil in volume tussen de jaren voor 1999 enerzijds en na dit jaar anderzijds valt vooral te verklaren door de gewijzigde vorm van dataverzameling. De afgelopen jaren hebben de instellingen de mogelijkheid gekregen te rapporteren over de totale mobiliteit binnen de instelling. Naast mobiliteit binnen de programma's komt hierdoor ook zicht op de mobiliteit buiten de programma's om. Dit leidt tot hogere aantallen.

De 'stand van zaken internationalisering bve-sector 2001-2002 monitor' die door CINOP is uitgevoerd geeft zicht op de geschatte mobiliteit buiten de programma's. Uit tabel 2-6 blijkt dat 29 ROC's aan hebben gegeven hoe groot hun aandeel mobiliteit buiten de programma's is. Dit percentage is het aandeel dat ze buiten de programmamobiliteit nog aan extra mobiliteit hebben ten opzichte van de programmamobiliteit.

Tabel 2-6. Geschatte mobiliteit buiten programma's

	Aantal ROC's	Percentage ROC's
Minder dan 10 procent extra mobiliteit	9	31
10-50 procent extra mobiliteit	16	55
Meer dan 50 procent extra mobiliteit	4	14
<i>Totaal</i>	<i>29</i>	<i>100</i>

Figuur 2-26. Mobiliteit buiten de programma's als percentage van de programmamobiliteit

Het blijft moeilijk om projecten voor de doelgroep Jonge Werkenden / Pas afgestudeerden en Voortijdig Schoolverlaters voor de langdurige stage (minimaal 9 weken tot en met 52 weken) te genereren. Redenen zijn: de doelgroep is niet meer in beeld van het ROC (de deelnemer is immers geen leerling meer), verder betreft het een 'moeilijke' doelgroep die veel begeleiding en ondersteuning vraagt van de aanvragende instelling.

De stijging van het aantal uitgaande leerlingen in het jaar 2002 ten opzichte van 2001, kan verklaard worden door een andere bestedingssystematiek. Gelden mogen opnieuw aanbesteed worden. Wel moet hierbij de aantekening gemaakt worden dat de aantallen voor dit jaar op schattingen berusten.

De mobiliteit binnen het BAND programma van zowel leerlingen als docenten is de afgelopen jaren gestegen. De middelen worden volledig benut. Vanaf december 2001 kunnen Agrarische Opleidingen Centra (AOC's) gebruik maken van de BAND middelen, die beschikbaar worden gesteld door het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Binnen het programma *Onbegrensd Talent* zijn de middelen, evenals in het voorgaande jaar, met name ingezet voor het financieren van mobiliteitsprojecten. Het aantal deelnemers is het afgelopen jaar gestegen tot ruim 6500. Dit aantal is gebaseerd op gegevens van 85% van de bve-instellingen.

Het aantal leerlingen dat deelneemt aan internationale mobiliteit gerelateerd aan het totaal aantal leerlingen in het bve-veld is vrij gering, zoals valt op te maken in tabel 2-7.

Tabel 2-7. Proportionele deelname aan bve mobiliteit, 1998-2002

Jaar	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002
Totaal aantal leerlingen bve (1)	416.365*	410.000**	423.000***	440.700****
Deelname leerlingen aan programma's (2)	3.521	5.379	5.416	6841*****
% deelname (2/1)	0,85	1,3	1,28	1.55
Totale programma's mobiliteit bve	4.118	6.448	6.338	7.273

* Bron: CBS

** Bron: CBS

*** Bron: OCenW

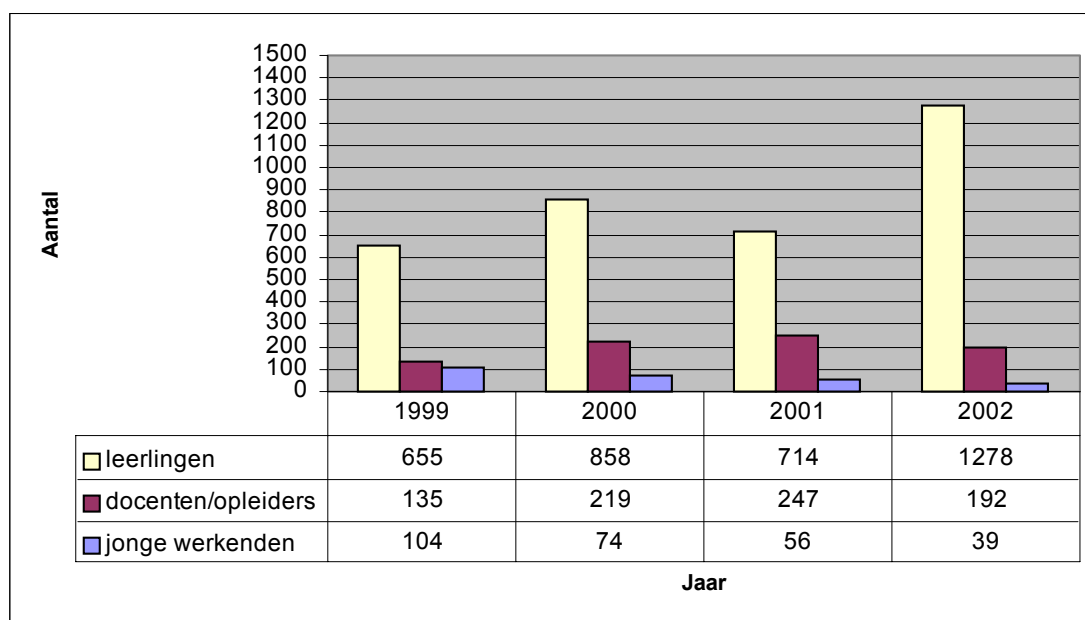
**** Bron: schatting OCenW

***** Bron: OT, BAND en Leonardo 2002

2.4.4 Detailgegevens programma's

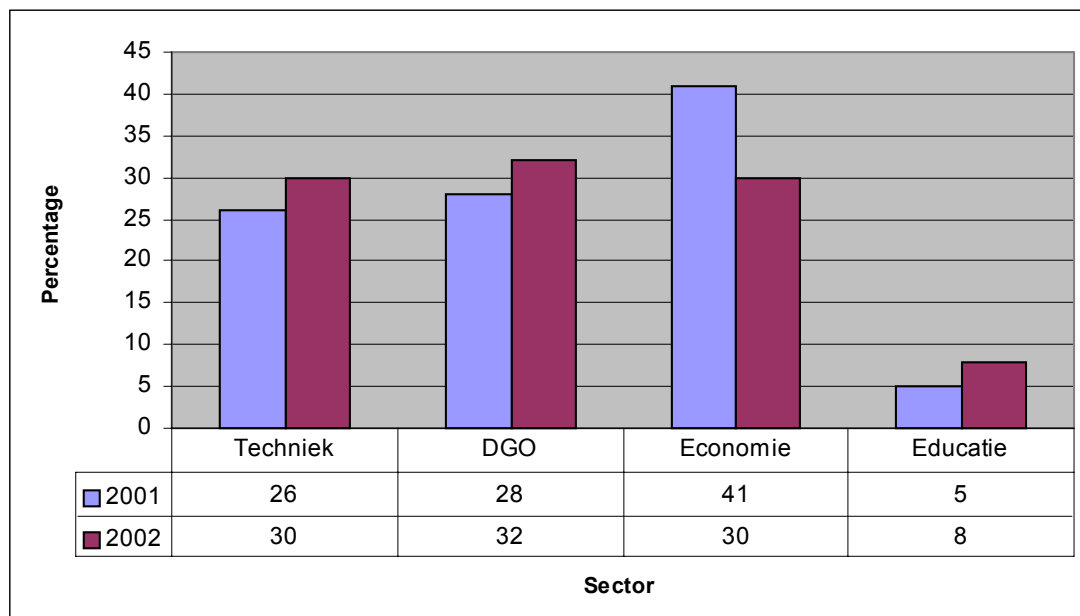
Hieronder volgen samengevat detailgegevens over het Leonardo programma, het Onbegrensd Talent programma, en het Band programma.

Figuur 2-27. Leonardo da Vinci: deelname leerlingen, docenten en jonge werkenden, 1999-2002

Het aantal leerlingen dat deelneemt aan Leonardo projecten is in 2002 gestegen ten opzichte van 2001. Hierbij moet echter wel worden opgemerkt dat dit laatste jaar schattingen betreft. Zowel het aantal docenten als het aantal jong werkenden deelnemers is gedaald ten opzichte van vorig jaar.

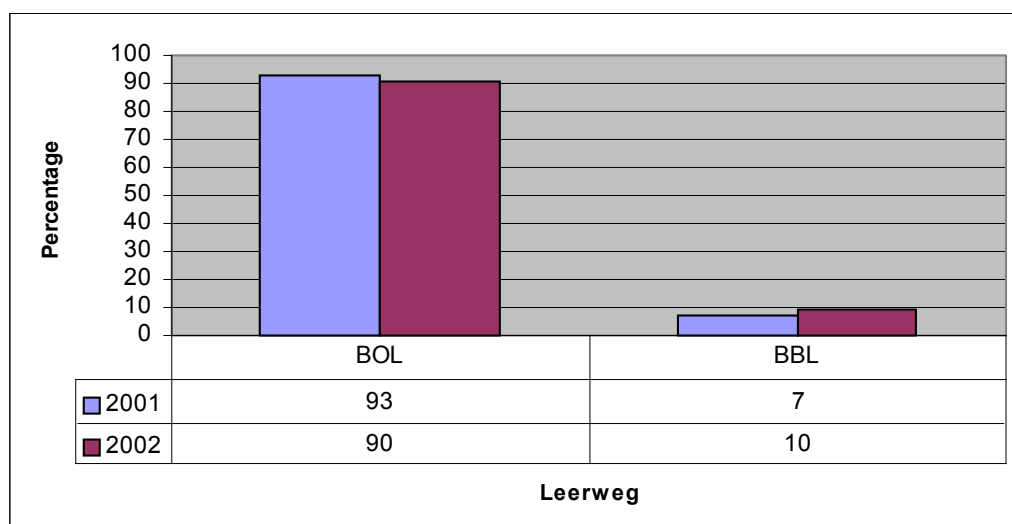
Figuur 2-28. Onbegrensd Talent: aandeel mobiliteit per sector, 2001-2002

Alle percentages in de grafieken die betrekking hebben op programmagegevens Onbegrensd Talent zijn verkregen op basis van totaal aantal uitgevoerde projecten (=347 in 2001 en 385 in 2002). De gegevens zijn afkomstig uit de formats mobiliteitsgegevens en inhoudelijke rapportages OT over het schooljaar 2000-2001 en 2001-2002

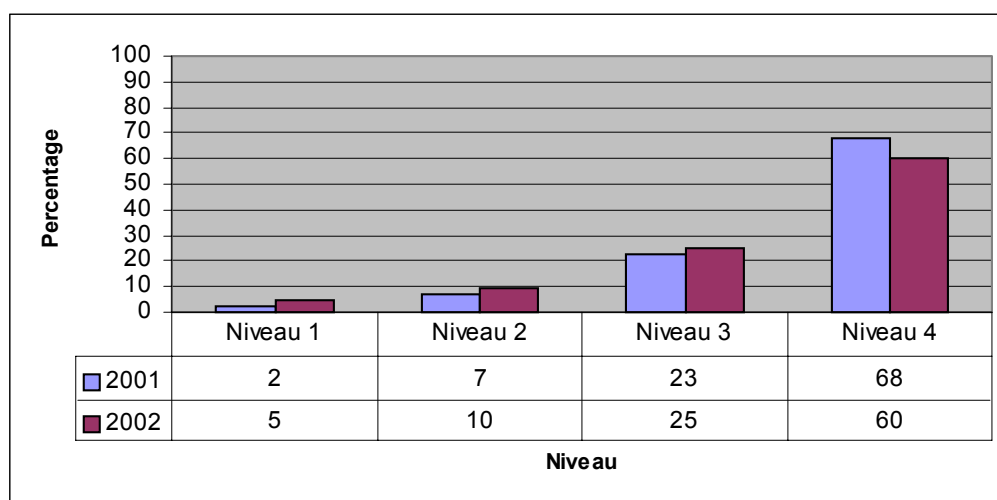
Het aandeel van de sectoren Techniek en DGO is gestegen ten opzichte van 2001, het aandeel van de sector economie is gedaald.

Figuur 2-29. Onbegrensd Talent: spreiding mobiliteit naar leerwegen, 2001-2002

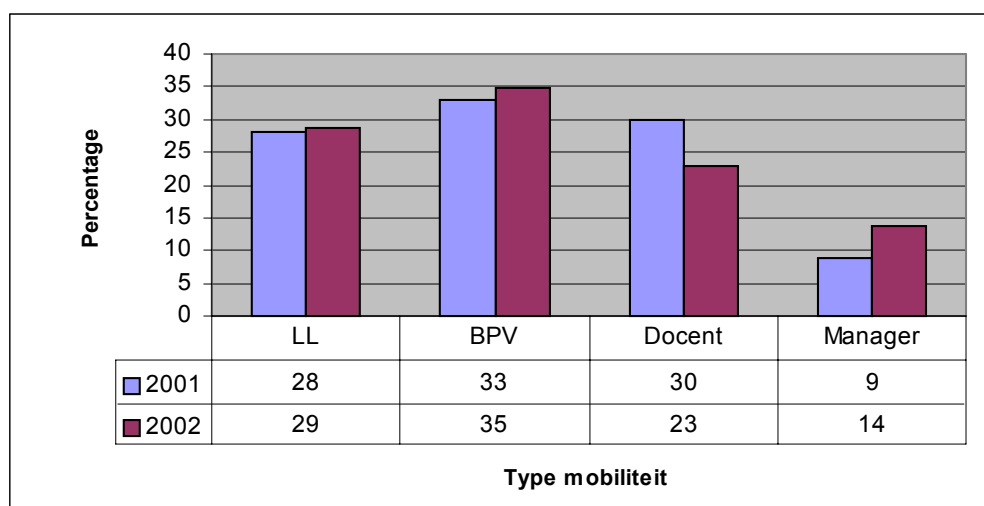
Zowel in 2001 als in 2002 is het aandeel van de Bol opleidingen verreweg het grootst.

Figuur 2-30. Onbegrensd Talent: Mobiliteit per opleidingsniveau, 2001-2002

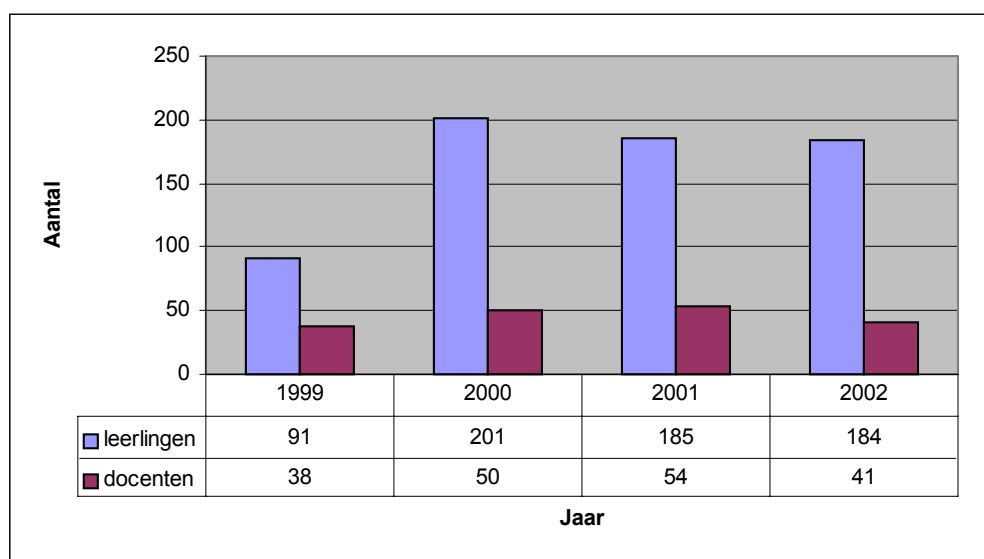
Zowel in 2001 als in 2002 vindt de meeste mobiliteit plaats op niveau 3 en 4. Hierin is een lichte verschuiving te zien, in 2002 stijgt het relatieve aandeel van niveau 1 en 2 naar 15 procent (in 2001 was dit nog 7 procent).

Figuur 2-31. Onbegrensd Talent: ontwikkeling type mobiliteit 2001-2002

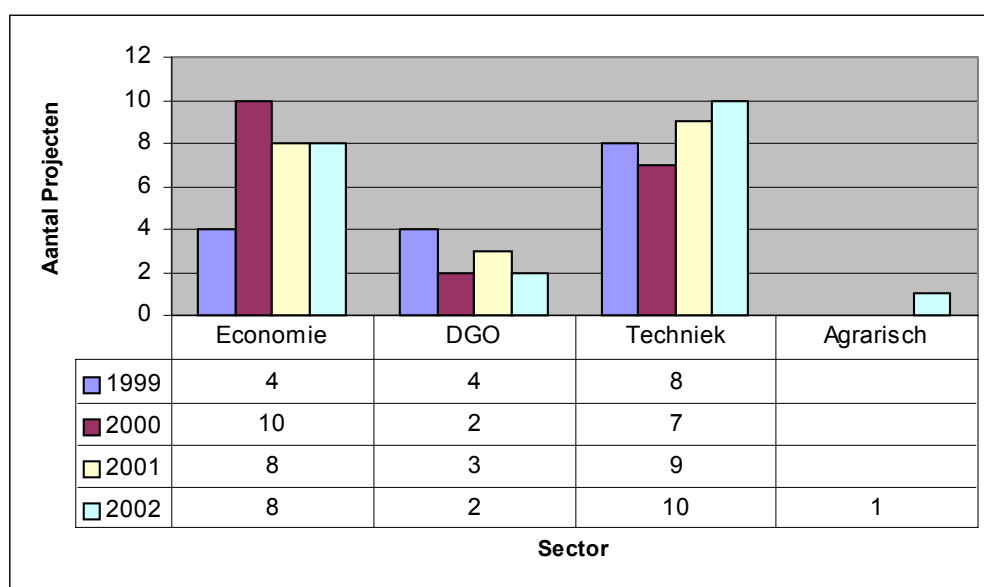
Er is weinig verandering in het type mobiliteit in 2002 ten opzichte van 2001 met betrekking tot leerling mobiliteit en buitenlandse BPV. Wel stijgt het aantal managers dat deelneemt ten koste van het aantal deelnemende docenten.

Figuur 2-32. BAND: deelname leerlingen en docenten, 1999-2000

Ten opzichte van 2001, verandert er weinig in 2002. Het aantal deelnemende docenten loopt wat terug, maar het aantal deelnemende leerlingen blijft stabiel

Figuur 2-33. BAND: projecten per sector 1999-2000

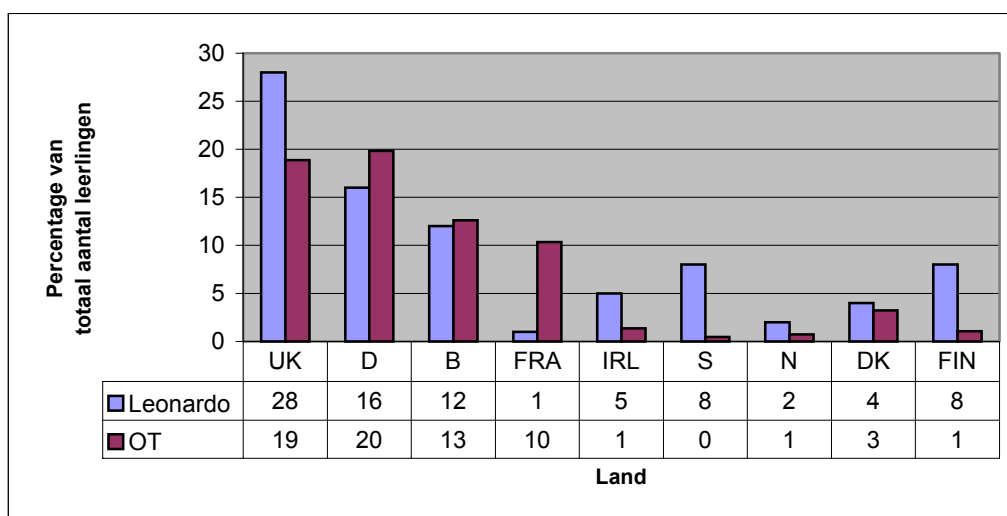
2.4.5 Landen

Het beeld dat naar voren komt uit de analyse van mobiliteit naar land is de laatste jaren in het bve-veld niet veranderd: de grenslanden Groot-Brittannië, België en Duitsland ontvangen het grootste aantal Nederlandse leerlingen, docenten en managers. Voor Leonardo is dit een aandeel van ruim de helft (56 procent) en hetzelfde geldt voor OT (52 procent). Tevens nemen de Scandinavische landen nog steeds, met name in Leonardo een relatief prominente positie in. “Hoe dichterbij, hoe makkelijker” is vaak het devies in het bve-veld als het gaat om uitgaande mobiliteit. De redenen hiervoor liggen voor de hand: dicht bij huis, geen taalproblemen, slechts

kleine culturele verschillen. Daarnaast spelen de subsidieregels een rol bij de voorkeur van de instellingen. Binnen de programma's Leonardo da Vinci en Onbegrensd Talent kunnen geen activiteiten naar landen buiten Europa worden bekostigd. Leerlingen die bijvoorbeeld naar de USA gaan, hebben bekostiging gevonden via andere wegen. Zo kan dit via het ROC met eigen gelden zijn gefinancierd.

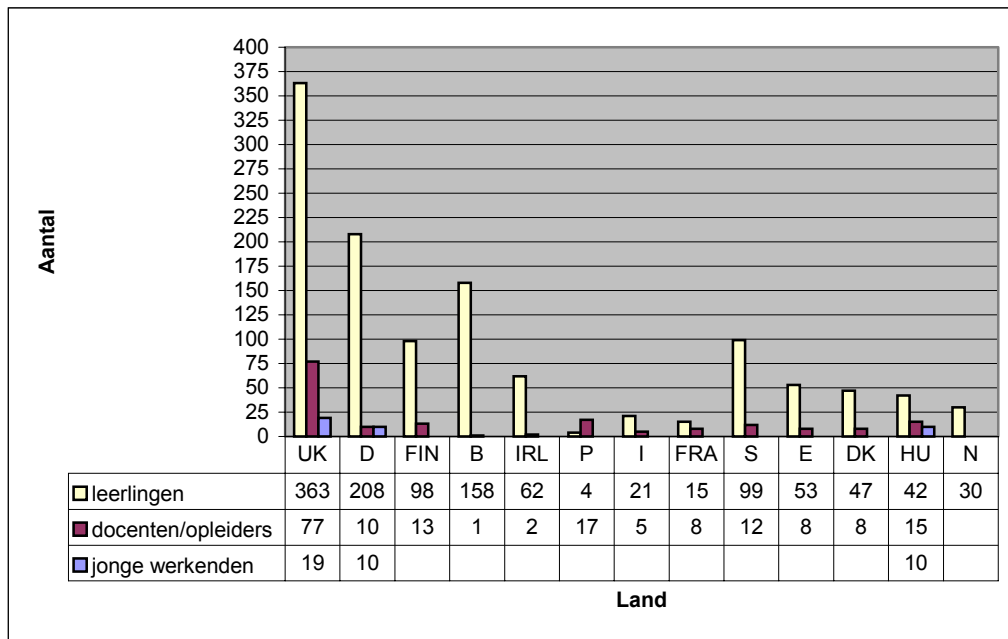
Instellingen geven al een aantal jaren aan, dat ze graag projecten uitvoeren in landen die niet behoren tot de landen die zijn gedefinieerd in de programma's Onbegrensd Talent en Leonardo da Vinci. Binnen *Onbegrensd Talent* worden ruim tien procent van de projecten uitgevoerd in niet-buurlanden. Met name mobiliteit naar de Verenigde Staten is erg geliefd.

Figuur 2-34. Mobiliteit OT en Leonardo da Vinci in de bve per buurland, 2001-2002

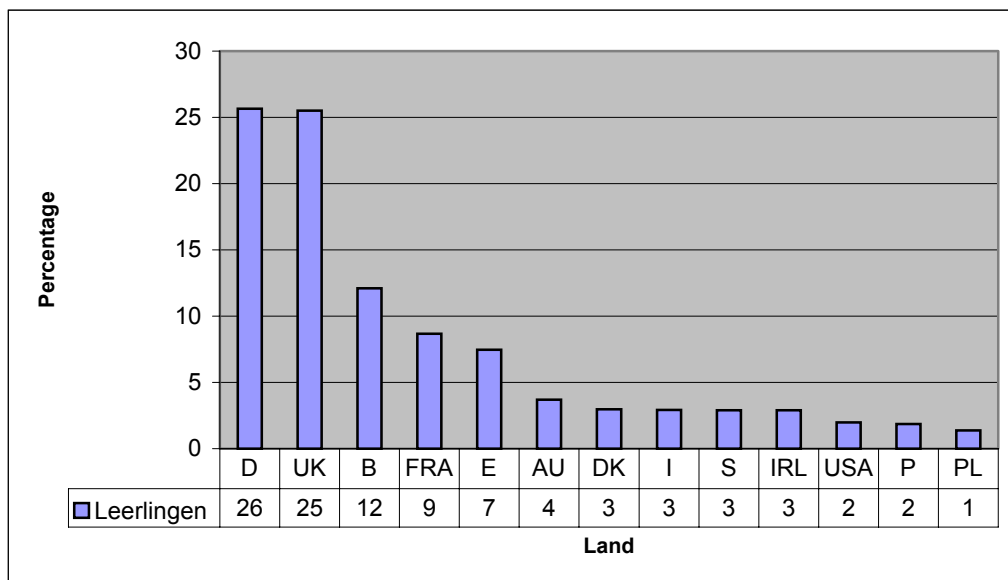

Volgens de definitie zoals gehanteerd binnen het programma OT: Groot-Britannië, Duitsland, België, Frankrijk, Ierland, Zweden, Noorwegen, Denemarken en Finland

Figuur 2-35. Leonardo da Vinci: deelnemers per land, top 13

Figuur 2-36. Onbegrensd Talent: mobiliteit naar land, top 13

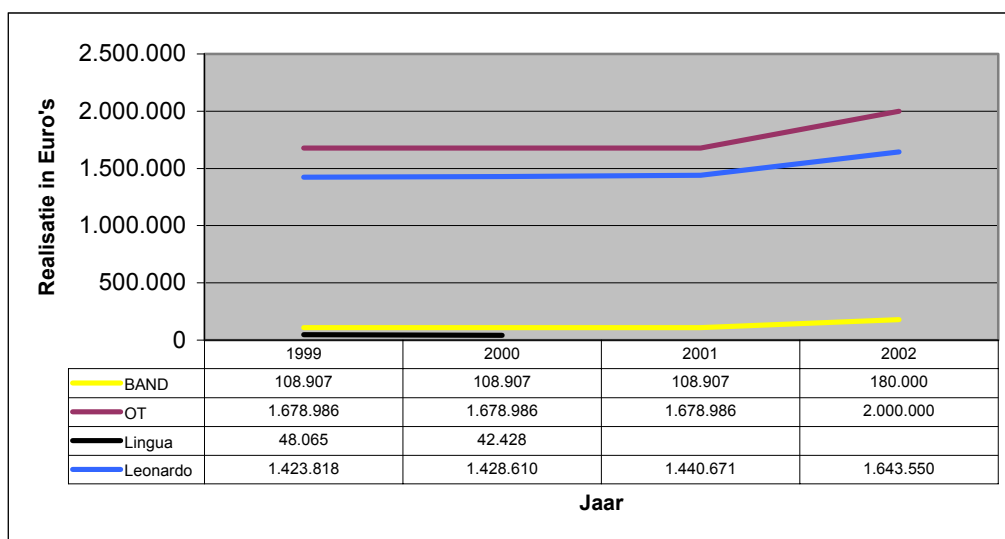

2.4.6 Beschikbaar bedrag

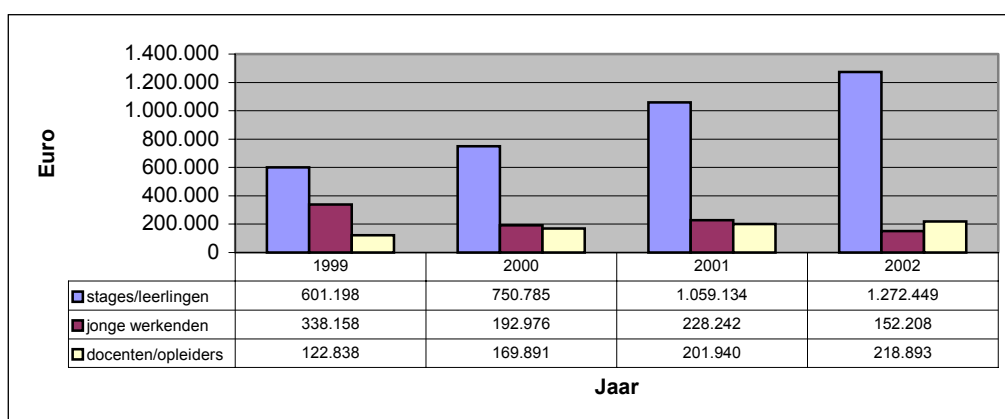
De budgetten die beschikbaar zijn voor mobiliteit zijn de afgelopen jaren (vanaf 2001) voor Leonardo en OT gestegen. Alleen binnen Leonardo da Vinci is het bedrag voor 2001 licht gestegen ten opzichte van het voorgaande jaar. Voor ROC's en vakscholen is binnen het programma *Onbegrensd Talent* een bedrag van 2.000.000 euro beschikbaar in 2002. De bedragen die elke instelling ontvangt zijn afhankelijk van het aantal onderwijsdeelnemers. Het bedrag per instelling wordt geormerkt toegevoegd aan de lumpsum. Het budget dat ter beschikking staat voor het BAND

programma is tot en met 2001 gelijk gebleven. In 2002 is dit bedrag opgetrokken naar 180.000 per jaar (inclusief de gelden voor LNV).

Figuur 2-37. Beschikbaar bedrag per programma in de bve-sector, 1999-2002

Figuur 2-38. Leonardo da Vinci: bestede subsidie 1999-2000

Voor 2002 gaat het om schattingen!

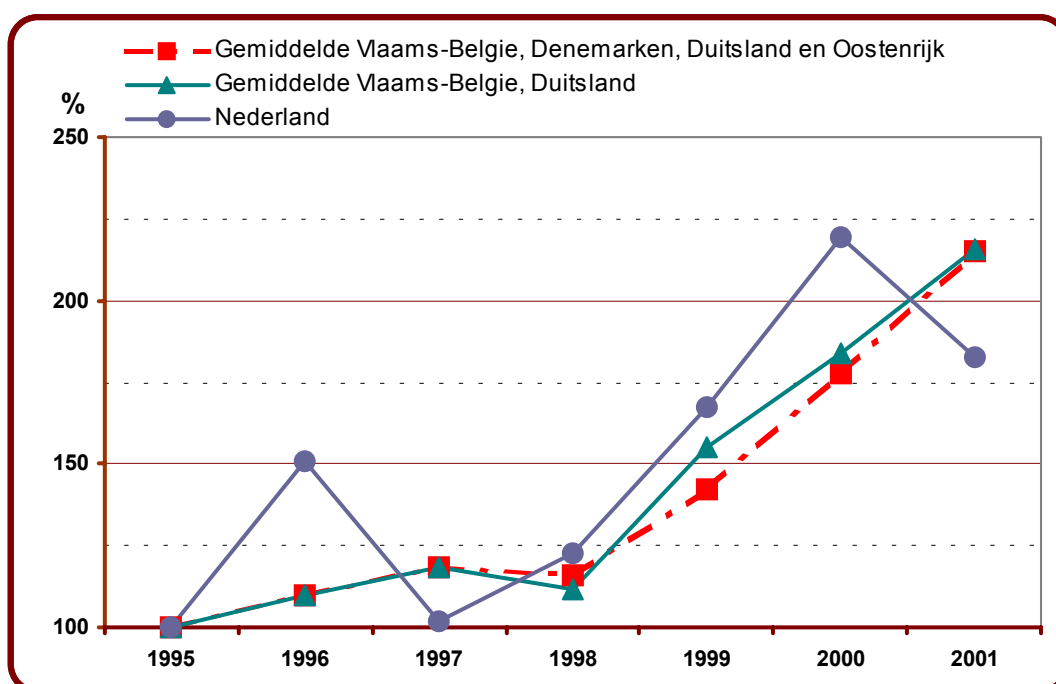
2.4.7 Internationale vergelijking mobiliteit

Een interessante vraag is hoe de mobiliteit in de bve-sector zich verhoudt tot de mobiliteit in die sector elders in Europa. De vraag blijkt moeilijker te beantwoorden dan wellicht verwacht zou kunnen worden. Voor de hand zou liggen dat een directe vergelijking van de mobiliteit in Leonardo da Vinci-projecten in de EG-landen beschikbaar zou moeten zijn. Alle Nationale Agencies moeten immers hun gegevens rapporteren aan de centrale commissie.

Hoewel die commissie cijfers heeft, moeten vraagtekens worden gezet bij de betrouwbaarheid ervan. Landen kennen afwijkende procedures in de prognoses en de uiteindelijke vaststellingen van de gerealiseerde mobiliteit. Onduidelijk is voor welke landen welk soort cijfers gelden.

Beperkte gegevens zijn echter wel beschikbaar vanuit een recent uitgevoerd onderzoek naar de mobiliteit in vijf landen: België (Vlaanderen), Denemarken, Duitsland, Nederland en Oostenrijk. Op initiatief van Duitsland en Nederland hebben die vijf landen in juni 2002 een congres georganiseerd over de mobiliteit in de bve-sector in die vijf landen⁸. In dat kader is een onderzoek uitgevoerd naar de mobiliteit van cursisten en docenten⁹. Hoewel vier van de vijf landen naast het LdV-fondsen voor mobiliteit nationale en/of regionale stimuleringsprogramma's kennen, is alleen een goede vergelijking mogelijk voor de mobiliteit in de LdV-projecten. Gegevens over de gerealiseerde mobiliteit zijn opgevraagd bij de vijf Nationale Agentschappen van de genoemde landen.

Figuur 2-39. Trends in mobiliteit bij cursisten in de bve-sector: Nederland vergeleken met vier Europese Landen

Gegevens over de mobiliteit van cursisten en docenten (begeleiders) uit de bve-sector waren beschikbaar voor de periode 1995 tot 2001. De meest inzichtelijke vergelijking zou zijn geweest om per land het volume aan mobiliteit af te zetten tegen de omvang van de totale bve-sector. De vraag zou dan kunnen worden beantwoord hoe het percentage cursisten en docenten uit de bve-sector dat in Nederlands deelneemt aan LdV-projecten zich verhoudt tot de percentages in die andere landen. Die vergelijking kon niet worden gemaakt, wegens het ontbreken van betrouwbare cijfers over de omvang van de bve-sector in de vijf landen.

Wel was het mogelijk om de trends in mobiliteit te vergelijken. Daartoe is de mobiliteit zoals gerealiseerd in 1995 op 100 gezet en zijn de mobiliteitsgegevens van 1996 tot 2001 als percentage van de mobiliteit in 1995 berekend. Figuur 2-39 en Figuur 2-40 geven de resultaten voor de cursisten en voor de docenten. In beide figuren is de trend in Nederland afgezet tegen de gemiddelde trend in de vier andere

⁸ Take your chance in Europe, Aken 28-29 juni 2002

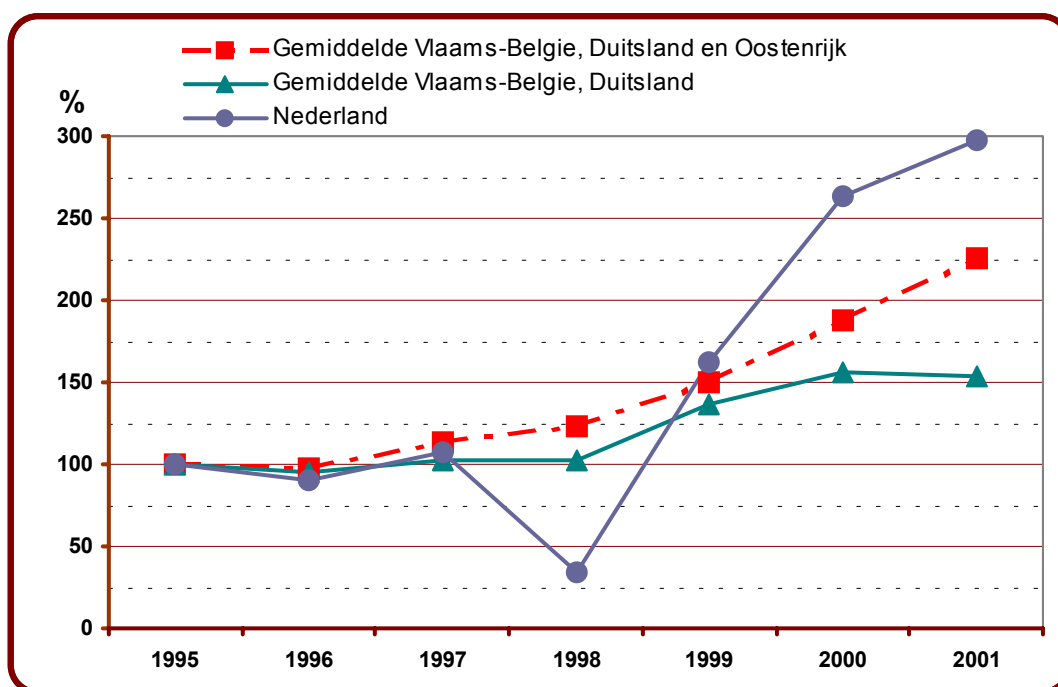
⁹ International mobility in five European countries: a first impression. F. Dinjens, J. Neuvel en T. Visser (CINOP, 2002)

landen en tevens tegen de gemiddelde trend in onze beide buurlanden (België en Duitsland).

Vanaf 1995 is zowel in Nederland als in de andere vier landen een stijgende trend waarneembaar in het volume aan mobiliteit bij cursisten. Tot 1998 is er sprake van een zeer lichte stijging (gemiddeld zo'n 25 procent ten opzichte van 1995). Na 1998 stijgt de mobiliteit in snel tempo. In 2001 is er een verdubbeling ten opzichte van 1998.

De gemiddelde trend voor onze twee buurlanden komt overeen met de trend berekend voor alle vier de landen. Als we daar de groei in mobiliteit in de LdV-projecten in Nederland mee vergelijken, dan zien we dat de mobiliteit in Nederland globaal gezien, dat wil zeggen los van enkele fluctuaties, aardig in de pas loopt met de mobiliteitsgroei in de ons omringende landen.

Figuur 2-40. Trends in mobiliteit bij docenten in de bve-sector: Nederland vergeleken met vier Europese landen

Het aantal docenten dat in het kader van LdeV-projecten naar het buitenland vertoont eveneens een stijgende lijn in Nederland en de ons omringende landen¹⁰. Ook hier zien we dat tot 1998 een beperkte toename. De grafiek voor Nederland laat voor 1998 zelfs een onverklaarbare dip zien. Na 1998 neemt de deelname van docenten, overeenkomstig de groei bij cursisten, versterkt toe.

Met name in Duitsland lijkt de groei af te vlakken, maar in Nederland en in nog sterkere mate in Oostenrijk is de deelname van docenten aan mobiliteitsprogramma's

¹⁰ Voor Denemarken ontbraken gegevens over de mobiliteit van docenten. Vermoedelijk is de mobiliteit van docenten daar ook veel geringer, vanwege het individuele karakter van de mobiliteit in Denemarken

enorm toegenomen. In Nederland is sprake van een verdrievoudiging ten opzichte van 1995, in Oostenrijk is dat bijna een verviervoudiging geweest.

2.5 Hoger onderwijs

Allereerst wordt hieronder een schets gegeven van totale aantallen ho studenten en ho studenten met een buitenlandse nationaliteit, in Nederland. Met verwijzing naar OESO data wordt het aantal buitenlandse studenten in Nederland vergeleken met het aantal buitenlandse studenten in andere OESO landen. Op basis van dezelfde bron wordt het aantal Nederlandse studenten in overige OESO landen in kaart gebracht en vergeleken met percentages van in het buitenland studerende van andere OESO landen. Vervolgens wordt, met verwijzing naar het ROA afgestudeerdenonderzoek, het algemeen kader afgerond met een inschatting van het totaal aantal Nederlandse studenten dat jaarlijks buitenlandse ervaring opdoet. In dit kader wordt vervolgens, vanaf hoofdstuk 2.5.2., de binnenkomende en uitgaande programmamobiliteit besproken.

2.5.1 Nederland in internationaal perspectief

In tabel 2-8 worden de totale aantallen ho studenten in Nederland weergegeven en ook het aantal van hen dat een buitenlandse nationaliteit heeft.

Tabel 2-8. Totalen ho studenten en door de IBG geregistreerde studenten met een buitenlandse nationaliteit

Aantallen studenten	1998-99	1999-00	2000-01	2001-02
HBO*	290.530	305.810	315.300	323.590
WO*	160.480	164.010	168.150	174.300
Totaal	451.010	469.820	483.450	497.890
Buitenlandse studenten HBO*	6.212	6.325	8.127	10.068
Buitenlandse studenten WO*	7.215	7.513	7.983	8.822
Buitenlandse studenten Totaal	13.427	13.838	16.110	18.890
% Buitenlandse studenten HBO	2,14%	2,07%	2,58%	3,11%
% Buitenlandse studenten WO	4,50%	4,58%	4,75%	5,06%
% Buitenlandse studenten totaal	2,98%	2,95%	3,33%	3,79%

* Bron CBS, Statline.CBS.nl, persoonlijke communicatie (2003)

In de hierboven aangegeven tabel zijn buitenlandse studenten, studenten met een buitenlandse nationaliteit en niet noodzakelijkerwijs studenten die voor hun ho studie uit het buitenland komen. Een aantal van de met name Surinaamse, Marokkaanse en Turkse studenten zal ook al Nederlands middelbaar onderwijs genoten hebben. In 2001-02 heeft 20% (3.740) van het totaal aantal buitenlandse studenten één van deze drie nationaliteiten opgegeven (in 2000-01 was dat overigens nog 24% (3.801)). Wat betreft taal- en cultuurvaardigheid zullen buitenlandse studenten met een Nederlands middelbare schooldiploma verschillen van buitenlandse studenten die alleen voor (een deel van) een ho studie naar Nederland komen. In Duitsland wordt deze groep

buitenlanders aangeduid met de naam “Bildungsinländer”. In navolging van de aanbevelingen van de internationale werkgroep over mobiliteitsconcepten in indicatoren is het te overwegen om, ter beter onderscheid van deze groep, de nationaliteit van het middelbare schooldiploma in de algemene registratie op te nemen (zie BISON-monitor 2001, blz. 6,7). Een andere overigens ook nog niet optimale mogelijkheid is om meer dan nu gebruik te maken van gegevens uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Voor de goede orde: mensen met een buitenlands paspoort worden in Nederland “niet-Nederlander” of “vreemdeling” genoemd, mensen, waarvan tenminste één ouder in het buitenland geboren is, dus ongeacht nationaliteit: “allochtoon”. Een aantal tweede en derde generatie Marokkanen, Turken en Surinamers heeft de Nederlandse nationaliteit aangenomen, een aantal heeft de nationaliteit van hun voorvaders aangehouden, terwijl er ook een groep is die de Nederlandse nationaliteit heeft aangenomen naast de oorspronkelijke nationaliteit. Het enige dat, om hierboven aangegeven redenen, onderwijskundig van belang is, is te weten of men al dan niet een Nederlands middelbare schooldiploma behaald heeft.

Overigens, hoewel in het IBG bestand lang niet altijd duidelijk is of de ingeschrevenen autochtoon of allochtoon zijn komen Crul en Wolff¹¹ tot de conclusie dat van de studenten waarvan de etnische afkomst wel bekend is, ongeveer 16% allochtoon is en 11% allochtoon van niet-westerse afkomst¹². Van deze laatste groep zijn ongeveer 44% afkomstig uit de drie hierboven genoemde landen, ofwel, in 2001-02, ongeveer 24.000 studenten. Deze 24.000 studenten bezitten meestal de Nederlandse nationaliteit. De eerder genoemde 3.740 studenten met een Turkse, Marokkaanse of Surinaamse nationaliteit zal ook in deze groep van 24.000 zitten. Helaas zegt dit niets over de vraag in hoeverre de 3.740 studenten alleen voor hun ho studie naar Nederlands zijn gekomen, of dat zij ook een Nederlandse middelbare school hebben afgemaakt. Interessant is de constatering dat er zoveel allochtone studenten zijn (16% ofwel ongeveer 80.000) die behulpzaam zouden kunnen zijn bij de vergroting van interculturele vaardigheden van autochtone studenten, gekoppeld, wellicht, aan hun eigen integratieproces¹³. Hoe gaan deze studenten trouwens om met de traditionele internationaliseringmiddelen, met name beurzenprogramma's ?

De hierboven aangegeven sterke toename van buitenlandse HBO studenten tussen 2000-01 tot 2001-02, van in totaal 1.941 studenten, komt voor het grootste deel uit Duitsland (716), China (304), Spanje (253), Frankrijk (86) en België (83). Tussen 2000-01 en 2001-02 is ook de toename van buitenlandse WO studenten, met 839, vermeldenswaardig. Hiervan komt het grootste deel uit Duitsland (355), China (120) en België (89).

Tussen 1997-98 en 2001-02 nam het aantal bij de IB-Groep ingeschreven buitenlandse studenten toe met 41%: in het HBO met 62% en in het WO met 22%. In absolute aantallen streefde het HBO in deze periode het WO voorbij. Het aantal ingeschreven EU studenten nam toe met 72%: in het HBO met 155% en in het WO met 29%. Het aantal ho studenten met een Marokkaanse, Turkse of Surinaamse nationaliteit nam af met 11%. Deze afname werd met name veroorzaakt door de

¹¹ Crul, M., Wolff, R. 2002, “Talent gewonnen. Talent verspild?”, ECHO, Utrecht (www.echo-net.nl)

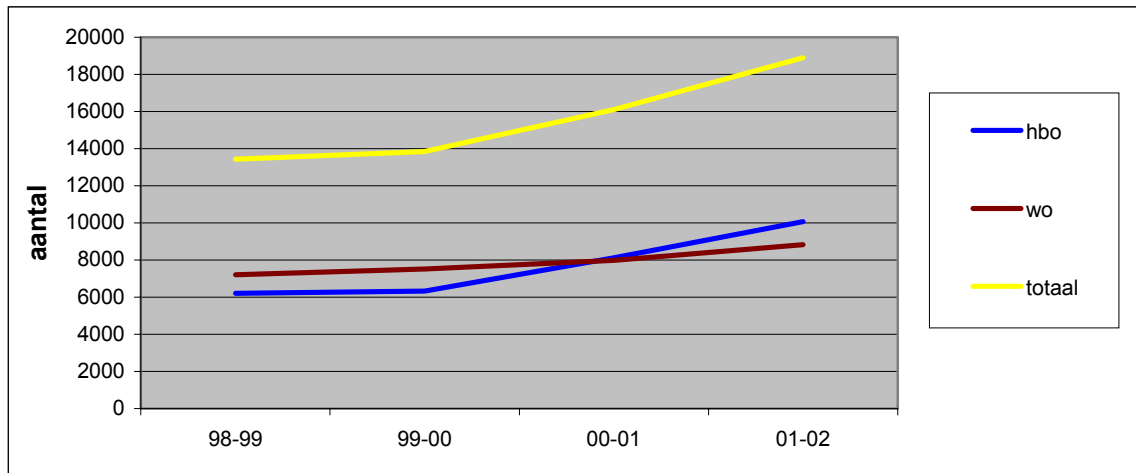
¹² Surinaamse, Marokkaanse en Turkse allochtonen worden, samen met allochtonen uit meer dan 175 andere etnische achtergronden, door de auteurs (11) tot de niet-westerse allochtonen gerekend.

¹³ Volgens CBS.nl (31/3/2003) studeren steeds meer leden van de allochtone gemeenschappen uit Marokko en Turkije in het ho (vooral HBO). Dit aandeel, gemeten als deel van de totale grootte van deze groepen, verdubbelde zelfs tussen 1995-96 en 2001-02

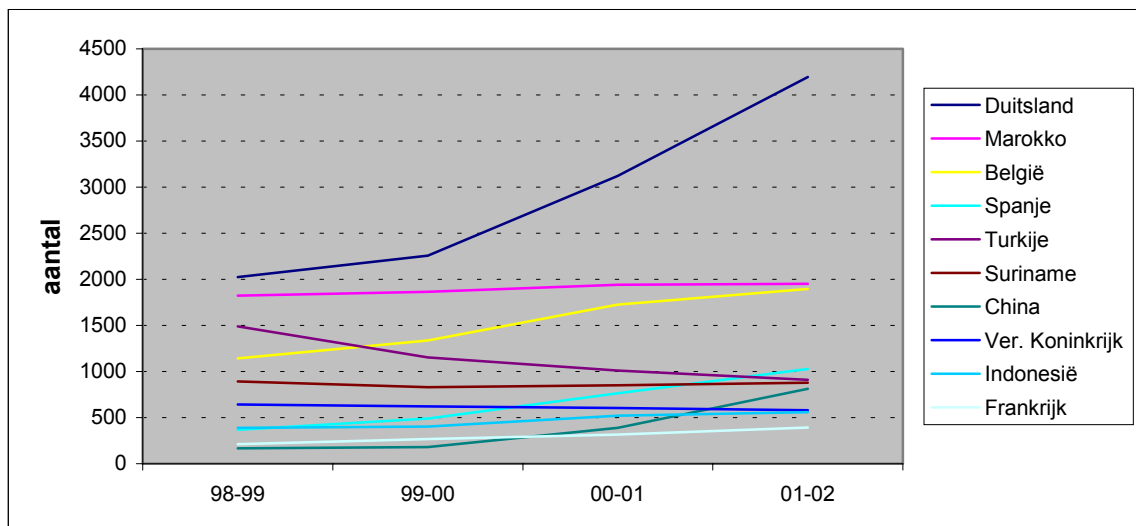
afname van het aantal Turkse ho studenten, met 39% (het aantal Marokkaanse studenten nam in de periode toe met 7%, het aantal Surinaamse studenten nam af met 2%). Het aantal studenten van buiten de EU nam toe met 20% (uit overige OESO landen zelfs met 41%: in het HBO met 85%, WO 22%).

Het betreft hier formeel bij de IB-Groep als buitenlander geregistreeerde studenten.

Figuur 2-41. Aantal bij de IB-Groep ingeschreven buitenlandse ho studenten, totalen

Figuur 2-42. Aantal bij de IB-Groep ingeschreven buitenlandse ho studenten, per land

In vergelijking met andere OESO landen komt Nederland, inzake het academisch jaar 1999-00, als volgt uit de bus¹⁴:

Tabel 2-9. Aantal van als buitenlander geregistreerde studenten, per OESO land.

Land van inschrijving	Buitenlanders als percentage van het totaal aantal studenten in het land				Aantal buitenlandse studenten in het land in 1999-2000		
	97/98	98/99	99/00	Rangorde	aantal	% van totaal*	Rangorde
Luxemburg	30,5%	24,0%	PM	1	PM	PM	PM
Zwitserland	15,9%	16,2%	16,6%	2	26.042	1,71	11
Australië	12,6%	13,9%	12,5%	3	105.642	6,94	5
Oostenrijk	11,5%	11,8%	11,6%	4	30.303	1,99	10
Verenigd Koninkrijk	10,8%	10,1%	11,0%	5	222.655	14,64	2
België	4,0% (**)	10,3%	10,9%	6	38.777	2,55	9
Duitsland	8,2%	8,5%	9,1%	7	186.990	12,29	3
Frankrijk	7,3%	6,5%	6,8%	8	137.043	9,01	4
Denemarken	6,0%	6,5%	6,8%	9	12.863	0,85	16
Zweden	4,5%	5,8%	6,0%	10	20.813	1,37	13
Nieuw Zeeland	3,7%	4,1%	4,8%	11	8.254	0,54	19
Ierland	4,8%	4,8%	4,6%	12	7.388	0,49	20
IJsland	2,4%	2,4%	4,2%	13	406	0,03	28
Noorwegen	3,2%	4,8%	3,7%	14	7.065	0,46	21
Verenigde Staten	3,2%	3,3%	3,6%	15	475.304	31,25	1
Canada	3,8%	3,0%	3,3%	16	40.281	2,65	7
Hongarije	2,6%	3,2%	3,2%	17	9.826	0,65	18
Portugal	PM	PM	3,0%	18	11.212	0,74	17
Nederland	PM	2,9%	2,9%	19	14.012	0,92	15
Spanje	1,7%	1,8%	2,2%	20	40.238	2,65	8
Tsjechië	1,9%	2,0%	2,2%	21	5.581	0,37	24
Finland	1,7%	1,8%	2,1%	22	5.674	0,37	23
Turkije	1,3%	2,1%	1,7%	23	17.262	1,13	14
Japan	0,9%	1,4%	1,5%	24	59.731	3,93	6
Italië	1,2%	1,3%	1,4%	25	24.780	1,63	12
Slowakije	PM	PM	1,2%	26	1.631	0,11	27
Polen	0,5%	0,4%	0,4%	27	6.318	0,42	22
Korea	0,1%	0,1%	0,1%	28	3.003	0,20	25
Mexico	PM	0,1%	0,1%	29	1.963	0,13	26
Totaal					1.521.057	100,00	

Bron: www.OESO.org

* van het totaal aantal buitenlandse studenten in OESO landen

**alleen Vlaanderen en zonder korte HBO opleidingen

PM: geen data beschikbaar

In vergelijking met andere EU landen is het plaatje als volgt:

Tabel 2-10. Percentage van als buitenlander geregistreerde studenten, vergeleken met andere EU landen

Land van inschrijving:	Buitenlanders als % van totaal aantal ingeschreven studenten in het land		Aantal buitenlandse studenten in 1999-2000	
	99/00	Rangorde	Aantal	Rangorde
Luxemburg	PM	1	PM	PM
Oostenrijk	11,6%	2	30.303	6
Verenigd Koninkrijk	11,0%	3	222.655	1
België (Fl +W)	10,9%	4	38.777	5
Duitsland	9,1%	5	186.990	2

¹⁴ Over 1997-98 stuurde Nederland geen data naar de OESO: CBS heeft namelijk wel WO data uit eerdere jaren, maar geen HBO data. (persoonlijke communicatie)

Frankrijk	6,8%	6	137.043	3
Denemarken	6,8%	7	12.863	10
Zweden	6,0%	8	20.813	8
Ierland	4,6%	9	7.388	12
Portugal	3,0%	10	11.212	11
Nederland	2,9%	11	14.012	9
Spanje	2,2%	12	40.238	4
Finland	2,1%	13	5.674	13
Italië	1,4%	14	24.780	7

Bron : zie tabel 2-9

Ook bij deze ranglijsten zijn opmerkingen te plaatsen. Allereerst werd in de OESO tabellen uitgegaan van een hoger totaal aantal studenten dan in Nederland te doen gebruikelijk is. Door medetelling van promovendi, aio's, oio's en Open Universiteit studenten, die niet in de voor binnenland gebruikte totalen zijn verwerkt, komt de OESO op een totaal aantal studenten van 461.374 in 1997-98 en 469.885 in 1998-99 en 487.649 in 1999-00. Dit heeft effect op het berekende percentage buitenlandse studenten van het totaal. Bovendien komt de OESO, door buitenlandse Open Universiteit studenten mee te tellen op 14.012 buitenlandse studenten in 1999-00, in plaats van de in tabel 2-8 genoemde 13.838. Deze specificaties geven niet alleen aan hoe statistische gegevens over deelname aan het Nederlands hoger onderwijs door verschillende instanties worden weergegeven. Ook wordt duidelijk dat er internationaal andere criteria gehanteerd worden dan in Nederland. De OESO krijgt overigens net als UNESCO en Eurostat haar data van CBS. Alledrie deze instellingen worden volgens dezelfde UOE (UNESCO OESO Eurostat) standaardtabel bediend. Alledrie ordenen de data op dezelfde manier (die dus anders is dan in Nederland).

In bovenstaande data wordt slechts een fractie van de studenten bij de Nederlandse Internationale Onderwijsinstellingen meegeteld terwijl de meeste (waarschijnlijk alle) studiepuntnmobile studenten, zoals de deelnemers aan het Socrates Erasmus programma, geheel buiten beeld blijven. Ook de sterk toenemende groep van zelfbetalende studenten aan commerciële, niet CROHO opleidingen, is niet in dit beeld verwerkt. Zij worden niet bij de IB-Groep aangemeld.

Een deel van de eerste groep studenten doet mee met cursussen, ondersteund door het Regulier Beurzen Programma (RBP):

Tabel 2-11. Deelnemers aan het Reguliere Beurzen Programma (IO instellingen)

Aantallen Studenten	1998-99	1999-00	2000-01	2001-2002
Totaal	1.712	1.837	1.851	1.999
Buitenlandse studenten	1.699	1.793	1.838	1.950

Deze groep bestaat uit RBP bursalen, overige bursalen en zelfbetalers. De aantallen betreffen studenten die in 1998, 1999, 2000 en 2001 aan een cursus begonnen. Aan één kant zal het aantal (buitenlandse) deelnemers aan IO instellingen hoger zijn. Aan de andere kant zullen sommige van de studenten wel in de eerder aangehaalde data van de IB-Groep geregistreerd staan en dus, hieronder, dubbel geteld worden.

Uit, in het kader van het DELTA programma door instellingen geleverde, data blijkt dat er in 2001-02 2.041 Chinese, 1.200 Indonesische, 221 Zuid-Afrikaanse en 103 Taiwanese studenten opleidingen volgden aan deze instellingen. Bij de IB-Groep stonden toen 813 Chinese, 569 Indonesische, 33 Taiwanese en 51 Zuid-Afrikaanse

studenten ingeschreven. Aangezien veel van de eerstgenoemde studenten kennelijk niet bij de IB-Groep aangemeld zijn, is het waarschijnlijk dat het deelnemers aan (delen van) opleidingen betreft, die zowel wat de studenten als de opleidingen betreft geen overheidssteun ontvangen. Hoewel een aantal van de DELTA studenten ook zelf een DELTA beurs kreeg (respectievelijk 398, 279, 66 en 14) is het niet duidelijk of zij bij de IB-Groep ingeschreven behoren.

In totaal staan 2.808 DELTA studenten niet bij de IB-Groep ingeschreven. In 2000-01, het eerste jaar van registratie van studenten uit DELTA landen, waren dit er 1.431 (2.405-974). Mogelijkheid van dubbel telling met RBP data wordt gering geacht maar is niet uitgesloten.

Via het Socrates Erasmus programma kwamen er in de academische jaren 1998-99, 1999-00, 2000-01 en 2001-02 respectievelijk 5.752, 5.896, 5.839 en 6.141¹⁵ studenten naar Nederland.

Duidelijkheid over zelfbetalende buitenlandse deelnemers aan commerciële opleidingen zal pas verkregen worden wanneer deze informatie op instellingsniveau beschikbaar is en vrijgegeven wordt.

De twee eerste groepen studenten (incl. DELTA) in aanmerking nemend komen de totalen er als volgt uit te zien:

Tabel 2-12. Aantal als buitenlander geregistreerde studenten in Nederland, regulier, in het RBP en in Erasmus, in relatie tot het totaal aantal ingeschrevenen in het ho.

Aantallen studenten	1998-99	1999-00	2000-01	2001-02
Totaal CBS data WO HBO	451.010	469.820	483.450	497.890
RBP cursusdeelnemers (incl. NL studenten)	1.712	1.837	1.851	1.999
Niet bij IBG ingeschr. uit DELTA landen	PM	PM	1.431	2.808
Buitenlandse studenten Erasmus	5.752	5.896	5.839	6.141
Totaal aantal studenten	458.474	477.553	492.571	508.838
Totaal aantal buitenlandse studenten (www.cbs.nl)	13.427	13.838	16.110	18.890
Buitenlandse studenten RBP	1.699	1.793	1.838	1.950
Buitenlandse studenten Erasmus	5.752	5.896	5.839	6.141
Niet bij IBG ingeschr. uit DELTA landen	PM	PM	1.431	2.808
Buitenlandse studenten Totaal	20.878	21.527	25.218	29.789
% Buitenlandse studenten totaal	4,55%	4,51%	5,12%	5,85%

PM: eerste registratie in 2000-01

De 4,5% (1998-99), kan niet zomaar worden overgenomen in de OESO tabel, in plaats van het daar vermelde percentage van 2,9%. Data uit andere landen zijn waarschijnlijk ook niet geheel compleet. Mogelijk is ook in andere landen de Erasmus mobiliteit niet meegeteld (het is geen voorschrift dat zij niet worden

¹⁵ <http://europa.eu.int/comm/education/erasmus/stat.html>.

meegeteld: mogelijk zijn er landen waar zij wel worden meegeteld, dit zou moeten worden uitgezocht). Aangezien men in OESO verband gestreefd zal hebben naar een vergelijking op basis van overeenkomstige data, blijft de door hen ontwikkelde informatie voorlopig relevant.

Conclusies:

Uitgaande van OESO data (www.OESO.org) scoort Nederland, in relatieve zin, niet opvallend hoog wat betreft het aantal geregistreerde buitenlandse studenten. Slechts 0,92% van het aantal buitenlandse studenten in 29 meetellende OESO landen, studeert in Nederland. Dit percentage wordt nog lager als men het totaal aantal buitenlandse studenten in de wereld zou nemen¹⁶. Deze relatief lage score is merkwaardig omdat Nederland onder de niet Engelstalige landen marktleider is wat betreft het aanbod van Engelstalige cursussen (600+). Een belangrijke verklaring is dat in Frans- en Duitstalige landen ook buitenlandse studenten in het Frans en Duits kunnen worden bediend (Spanje, met Spaanstalig Latijns Amerika als “markt”, scoort in dit verband overigens laag). Maar dit gaat niet op voor bijvoorbeeld Scandinavische landen en Vlaanderen. Gezien het grotere Engelstalige cursusaanbod in Nederland zou men een hogere score verwachten in vergelijking met deze landen. Om te weten wat er aan de hand is zal eerst de buitenlandse deelname aan de Engelstalige cursussen in Nederland beter in kaart gebracht moeten worden (het aantal cursussen zegt ook niet alles). Wanneer men bovendien weet welke van deze buitenlandse deelnemers niet geregistreerd is bij de IB-Groep (en welke dus niet in de hierboven aangehaalde statistieken worden meegenomen), kan men via een optelling met het door de IB-Groep verkregen aantal een betere indruk krijgen van het werkelijke aantal buitenlandse studenten in Nederland. Uitgaande van de correctheid van buitenlandse metingen, zal men vervolgens de vergelijkbaarheid van Nederlandse, Vlaamse en Scandinavische data moeten analyseren om inderdaad een gerechtvaardigde uitspraak te doen over relatieve score (Pas wanneer de verschillen zijn geverifieerd kan zo men wil onderzoek gedaan worden naar de eventuele oorzaken van de verschillen tussen de landen).

Volgens de OESO studeerden 2,6% van het totaal aantal in Nederland ingeschreven studenten (487.649) in 1999-00 in andere OESO landen, of preciezer geformuleerd: ze stonden er met een Nederlandse nationaliteit ingeschreven (in 1998-99 was dit percentage nog 3,2%). Aan de andere kant waren volgens OESO 1,7% van het totaal van in Nederland ingeschreven studenten afkomstig uit andere OESO landen, en hadden hier een niet Nederlandse OESO nationaliteit opgegeven (een jaar eerder: 1,6%). Dit zou neerkomen op ongeveer de volgende aantallen studenten: 12.435 uitgaand naar andere OESO landen en 8.290 inkomend uit andere OESO landen. Voor uitgaande studenten is een volgende rangorde te maken:

¹⁶ Volgens UNESCO studeerde in 1996 468.970 ofwel 0,55 % van alle tertiaire studenten in de wereld (85 miljoen) in Nederland. 77 gastlanden (excl. oa Brazilië en India), ontvingen in 1996 1.550.305 buitenlandse studenten (www.unesco.org). Zou dit in 2000 gelijk gebleven zijn, wat niet zo is, dan zouden de 14.012 buitenlandse studenten in Nederland een percentage van 0,90% vertegenwoordigen.

Tabel 2-13. In andere OESO landen studerende, naar nationaliteit.

Land van nationaliteit:	% ho studenten van het totaal, in andere OESO landen				Aantal ho studenten in 99-00	Aantal ho studenten in andere OESO landen 99-00		
	97-98	98-99	99-00	Rang Orde		Aantal	% van totaal*	Rang Orde
Luxemburg	192,9%	199,1%	225,5%	1	2.437	5.495	0,82	28
IJsland	28,6%	28,7%	25,4%	2	9.667	2.453	0,37	30
Griekenland	PM	14,9%	13,1%	3	422.317	55.281	8,26	3
Ierland	13,6%	12,6%	11,0%	4	160.611	17.731	2,65	12
Noorwegen	6,0%	6,4%	6,9%	5	190.943	13.251	1,98	16
Zwitserland	4,5%	5,4%	5,3%	6	156.879	8.346	1,25	22
Oostenrijk	4,4%	4,5%	4,4%	7	261.229	11.520	1,72	18
Zweden	4,3%	4,0%	4,4%	8	346.878	15.263	2,28	14
Turkije	2,9%	4,6%	4,3%	9	1.015.412	44.069	6,58	6
Finland	3,3%	3,6%	3,6%	10	270.185	9.754	1,46	21
Nieuw Zeeland	3,4%	1,0%	3,5%	11	171.962	6.001	0,30	25
Denemarken	3,2%	3,3%	3,5%	12	189.162	6.564	0,90	24
Slowakije	PM	1,8%	2,9%	13	135.914	3.887	0,58	28
Portugal	PM	3,0%	2,8%	14	373.745	10.353	1,55	20
België	PM	2,7%	2,8%	15	355.748	9.854	1,47	19
Duitsland	2,2%	2,5%	2,6%	16	2.054.838	53.426	7,98	4
Nederland	2,7%	3,2%	2,6%	17	487.649	12.435	1,86	17
Frankrijk	1,8%	2,4%	2,6%	18	2.015.344	51.391	7,68	5
Canada	3,1%	2,3%	2,4%	19	1.220.651	29.051	4,34	9
Italië	1,8%	2,2%	2,3%	20	1.770.002	41.241	6,16	7
Korea	2,6%	2,2%	2,3%	21	3.003.498	69.681	10,41	1
Hongarije	2,2%	2,3%	2,2%	22	307.071	6.786	1,01	23
Japan	1,4%	1,4%	1,5%	23	3.982.069	58.935	8,80	2
Spanje	1,3%	1,4%	1,5%	24	1.828.987	26.703	3,99	11
Verenigd Koninkrijk	1,4%	1,1%	1,4%	25	2.024.138	27.326	4,08	10
Tsjechië	0,9%	1,6%	1,2%	26	253.695	3.070	0,46	29
Polen	1,1%	1,1%	1,1%	27	1.579.571	17.059	2,55	13
Mexico	0,7%	0,7%	0,7%	28	1.962.763	14.132	2,11	15
Australië	0,7%	0,4%	0,6%	29	845.132	5.324	0,80	27
Verenigde Staten	0,2%	0,2%	0,3%	30	13.202.879	33.007	4,93	8
<i>Totaal</i>		<i>1,7%</i>			<i>40.601.376</i>	<i>669.391</i>	<i>100,0</i>	

* van het totaal aantal studenten in andere OESO landen

Bron: www.OESO.org, en persoonlijke communicatie.

Tabel 2-14. In het buitenland studerende, vergeleken met andere EU landen

Land van nationaliteit:	% ho studenten van het totaal, in het buitenland		Aantal ho studenten in 1999-00	Aantal ho studenten in het buitenland in 1999-00		
	99-00	Rangorde		aantal	% van totaal	Rangorde
Luxemburg	225,5%	1	2.437	5.495	1,6	15
Griekenland	13,1%	2	422.317	55.281	15,6	1
Ierland	11,4%	3	160.611	17.731	5,0	7
Oostenrijk	4,4%	4	261.229	11.520	3,3	10
Zweden	4,4%	5	346.878	15.263	4,3	8
Finland	3,6%	6	270.185	9.754	2,8	13
Denemarken	3,5%	7	189.162	6.564	1,9	14
Portugal	2,8%	8	373.745	10.353	2,9	11
België	2,8%	9	355.748	9.854	2,8	12
Duitsland	2,6%	10	2.054.838	53.426	15,1	2
Nederland	2,6%	11	487.649	12.435	3,5	9
Frankrijk	2,6%	12	2.015.344	51.391	14,5	3

Italië	2,3%	13	1.770.002	41.241	11,6	4
Spanje	1,5%	14	1.828.987	26.703	7,5	6
Verenigd Koninkrijk	1,4%	15	2.024.138	27.326	7,7	5
<i>Totaal</i>	<i>2,8%</i>		<i>12.563.270</i>	<i>354.337</i>	<i>100,0</i>	

Bron : zie tabel hierboven:

Wellicht kan gesteld worden dat mobiliteit naar het buitenland te maken heeft met een beperkt aanbod van studies in eigen land en met de belangstelling voor de buitenlandse ervaring bij studenten. Hiernaast is (bekendheid met) de aanwezigheid van mogelijkheden om naar het buitenland te gaan van belang.

Een lage score zou kunnen wijzen op een beperkte interesse bij studenten in een buitenlandse studie of stage, op beperkte mogelijkheden om een buitenlandse studie te realiseren, of op een combinatie van beide. Een hoge score zou kunnen wijzen op een beperkt aanbod aan studies (of aan carrièremogelijkheden) in eigen land, op een grote interesse bij studenten in een buitenlandse studie (en op veel mogelijkheden om deze interesse invulling te geven), of op een combinatie van factoren.

In het licht van al deze factoren was de Nederlandse score vorig jaar, dat wil zeggen over 1998-99, gemiddeld te noemen. Merkwaardig genoeg is het percentage voor 1999-00 gedaald van 3,2 naar 2,6 (feitelijk 2,55%), waardoor Nederland minder is gaan scoren, zowel absoluut als relatief. Het is niet te achterhalen waar dit aan te wijten is, maar het is mogelijk dat dit meer te maken heeft met de weergegeven cijfers dan met een werkelijke trend. Eén en ander hangt natuurlijk sterk af van de data die door andere OESO landen wordt aangeleverd en het is waarschijnlijk dat die dataverstrekking ook niet compleet of optimaal is. Dit zou uitgezocht moeten worden. Aan de andere kant zou dit ook voor studenten uit andere landen moeten gelden en is er misschien toch iets bijzonders aan de hand. Alleen bij Ierland, Zwitserland, Frankrijk en Tsjechië is er namelijk sprake van een absolute teruggang, vergeleken met 1998-99, en alleen de Tsjechische teruggang komt, procentueel, in de buurt van de Nederlandse. Mogelijk dat de economische bloei in Nederland op dat moment een rol heeft gespeeld. In de komende jaren zal blijken of deze teruggang een aberratie was, een effect van de sterke economie van het moment of het gevolg van een om andere redenen teruglopende belangstelling voor studie in andere OESO landen. Ook zal blijken of dit een langdurige ontwikkeling is.

Opvallend is overigens het lage percentage van studenten uit de VS dat in het buitenland studeert. Zoals wel vaker publiceren ook de VS zelf hogere aantallen dan die zij aan de OESO doorgeven volgens de met deze organisatie afgesproken normen. Het Amerikaanse Institute of International Education (IIE) geeft aan dat er in 1999-00 143.590 Amerikaanse studenten in het buitenland hebben gestudeerd (in plaats van de hierboven genoemde 33.000). Dit zou neerkomen op een percentage van 1,1%, wat nog steeds niet bijzonder hoog is. China staat overigens niet in de OESO lijst. Volgens 'Wissenschaft weltoffen'¹⁷ waren er in 1995 al meer dan 121.000 Chinese studenten in het buitenland. Volgens het Chinese Ministerie van Onderwijs zijn er tussen 1978 en eind 2002 580.000 studenten naar het buitenland vertrokken. Hiervan zijn volgens het Ministerie 150.000 teruggekeerd. Het aantal terugkomers laat de laatste jaren een sterke stijging zien: 18.000 in 2002, een stijging met 47% ten opzichte van 2001. Van de 430.000 vertrokken studenten die nog in het buitenland zijn, zijn 270.000 nog bezig met hun studie aan een universiteit of hoger onderwijs

¹⁷ Wissenschaft weltoffen: DAAD (mmv HIS, WBV): Bertelsmann, 2001. ISBN 3.7639.0422.0

instelling.¹⁸ China is hiermee onbetwist lijstaanvoerder aangaande ho studenten in het buitenland.

Net als met binnenkomende studenten wordt ervan uitgegaan dat de OESO ranglijst redelijk representatief is (totdat betere data beschikbaar zijn). Dit wil ook hier niet zeggen dat het hier de totale uitgaande mobiliteit betreft. Er zijn op zijn minst de uitgaande (Nederlandse) Erasmus deelnemers in overweging te nemen, 4.384 in 1999-00 en 4.161 in 2000-01, en natuurlijk diegenen die naar niet-OESO landen gaan. De Erasmus deelnemers in aanmerking nemend blijkt dat er in 1999-00 minstens 16.819 Nederlandse studenten een (gedeeltelijke) studie in andere OESO landen deden. Door de lagere OESO opgave (-2.601) betekent dit een misschien wat onwaarschijnlijke vermindering van 2.515, in vergelijking met 1998-99 (19.368).

Het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA, Universiteit van Maastricht) voert jaarlijks een onderzoek uit onder HBO en WO afgestudeerden. De hieronder weergegeven cijfers zijn afkomstig uit het onderzoek onder studenten van de afstudeerjaren 1996-97, 1997-98, 1998-99 en, meest recent: 1999-00.

HBO

Tabel 2-15. Mobiliteit HBO afgestudeerden (%)¹⁹

	Stage	Studie	Combinatie	Anders	Combinatie	Totaal
1996-97	14,5	2,7	2,3	5,1	2,5	27,1
1997-98	14,4	3,1	2,3	4,7	2,4	26,9
1998-99	15,8	3,3	2,4	5,6	2,3	29,4
1999-00	14,7	3,6	2,5	5,3	2,3	28,4
<i>Gemiddeld</i>	<i>14,9</i>	<i>3,2</i>	<i>2,4</i>	<i>5,2</i>	<i>2,4</i>	<i>28,0</i>

ROA, 2003. persoonlijke communicatie

Volgens CBS waren er in 1996-97, 1997-98, 1998-99 en 1999-00 respectievelijk 53.430, 52.220, 53.040 en 54.680 HBO afgestudeerden, wat een gemiddelde oplevert van 53.342,5. Gezien de vrij constante mobiliteit, waardoor het niet uitmaakt wanneer de student zijn buitenlandse ervaring opdeed, kan gezegd worden dat er in die periode *jaarlijks* ongeveer 28,0% van 53.342,5 ofwel 14.936 HBO studenten een vorm van buitenlandse ervaring opdeed. Het betreft hier mobiele studenten die uiteindelijk afstudeerden. Er zijn ook mobiele studenten die de eindstreep niet halen. Het totale aantal mobiele studenten zal dus waarschijnlijk hoger liggen. Een benadering: in 1999-00 waren er in totaal 305.810 ingeschrevenen in het HBO (CBS). Als studenten die niet afstuderen dezelfde mobiliteit zouden vertonen als studenten die afstuderen, zou gesteld kunnen worden dat per jaar ongeveer $305.810 / 4 \text{ jaar} \times 28,0\% = 21.407$ HBO studenten internationale ervaring opdoen. Aangenomen mag

¹⁸ People's Daily, 28 januari 2003.

¹⁹ De toewijzing van mobiliteit naar de verschillende categorieën gebeurde volgens het criterium van de studenten zelf, zonder verdere definitie van de categorieën. Studenten konden kiezen uit 'studie', 'stage' (bij WO later opgesplitst tussen praktijkstage en onderzoeksstage), 'anders', en konden ook meerdere categorieën aankruisen. In het laatste geval werden zij in een Combinatie categorie geplaatst (de kolommen blijven dus exclusief: of, of). Niet duidelijk is wat met 'anders' werd bedoeld of, als meerdere categorieën werden aangekruist, dan meervoudige mobiliteit werd bedoeld of een eenmalige mobiliteit die niet in één categorie te vatten was.

echter worden dat niet afstuderende studenten gemiddeld genomen minder mobiel zullen zijn. Zo maken slechte studenten minder kans op een beurs. Ook vindt de mobiliteit vooral in de laatste studiefase plaats, wanneer een aantal niet afstudeerders al zal zijn afgevallen. Enigszins arbitrair worden hier de beide aantallen gemiddeld: $(14.935,9 + 21.406,7) / 2$, voor een inschatting van 18.171 mobiele HBO studenten per jaar. Misschien is zelfs deze aanname, dat niet afstudeerders de helft minder mobiel zijn dan afstudeerders, aan de hoge kant.

Het aantal van 18.171 slaat op alle soorten buitenlandervaring. Halen we de categorie "anders" (dan studie of stage) weg, dan vermindert het aantal tot 14.732. Dus 14.732 studenten gingen, volgens eigen zeggen gedurende hun studie naar het buitenland voor tenminste een studie of stage.

Het aantal slaat gezien de berekening niet op een bepaald jaar: het is een schatting voor de laatste jaren.

Tabel 2-16. Mobiliteit HBO afgestudeerden, per vakgebied (%)²⁰

	1996-97	1997-98	1998-99	1999-00
Landbouw	53,4	56,4	57,8	59,7
Kunst&cultuur	38,9	42,1	38,0	38,8
Economie	33,5	33,7	36,9	34,9
Gezondheidszorg	18,9	19,0	23,7	20,4
Techniek	21,7	21,6	22,3	21,6
Gedrag&maatschappij	13,9	13,3	16,6	15,1

ROA, 2003. persoonlijke communicatie

WO

Tabel 2-17. Mobiliteit WO afgestudeerden (%)

	Stage			Studie	Combinatie	Anders	Combinatie	Totaal
	Algemeen*	Praktijk	Onderzoek					
1996-97	13,8			9,0	3,2	8,4	5,4	39,8
1997-98	2,1	6,7	8,1	7,9	2,9	5,7	2,7	36,1
1998-99	2,2	5,8	7,7	8,7	2,9	7,1	3,9	38,3
1999-00	2,4	5,9	8,3	8,7	3,3	7,3	4,2	40,1
Gemiddeld	2,2	6,1	8,0	8,4	3,0	6,7	3,6	38,6

ROA, 2003. persoonlijke communicatie

* Combinatie van praktijk- en onderzoekstage, in de BISON-monitor 2001 toegevoegd aan studie stage combinatie.

Volgens CBS waren er in 1996-97, 1997-98, 1998-99, 1999-00 respectievelijk 26.120, 22.740, 20.840 en 20.780 WO afgestudeerden, wat een gemiddelde oplevert van 22.620 afgestudeerden. Gezien de vrij constante mobiliteit kan wellicht gezegd worden dat er in die periode jaarlijks ongeveer 38,6% van 22.620 ofwel 8.731,3 WO studenten een vorm van buitenlandse ervaring opdeed. Hier betreft het wederom mobiele studenten die afstudeerden. Dezelfde redenering als bij HBO studenten aangaande het totaal aantal mobiele studenten volgend, zie hierboven, ontstaat het volgende plaatje: In 1999-00 waren er in totaal 163.970 ingeschrevenen in het WO (CBS). Als studenten die niet afstuderen dezelfde mobiliteit zouden vertonen als studenten die afstuderen zou dit betekenen dat per jaar ongeveer $163.970 / 5$ jaar \times $38,6\% = 12.658,5$ WO studenten internationale ervaring opdoen. Zoals hierboven gesteld mag aangenomen worden dat niet afstuderende studenten gemiddeld genomen minder mobiel zullen zijn dan studenten die hun studie afmaken. Net als bij het HBO

²⁰ Over de HBO-sector onderwijs (hpo) zijn geen gegevens beschikbaar

worden hier de beide aantallen arbitrair gemiddeld: $(8.731,3 + 12.658,5) / 2$, voor een inschatting van in totaal 10.695 mobiele WO studenten per jaar. Het aantal van 10.695 slaat op alle soorten buitenlandervaring. Halen we de categorie “anders” (dan studie of stage) weg, dan vermindert het aantal tot 8.839. Dus 8.839 studenten gingen, volgens eigen zeggen gedurende hun studie naar het buitenland voor tenminste een studie of stage. Dit aantal slaat gezien de berekening niet op een bepaald jaar: het is een schatting voor de laatste jaren.

Tabel 2-18. Mobiliteit WO afgestudeerden, per vakgebied (%)²¹

	1996-97	1997-98	1998-99	1999-00
Techniek	44,7	41,3	47,1	53,6
Gezondheidszorg	47,4	49,8	50,8	50,7
Natuurwetenschappen	47,2	39,8	42,3	45,8
Taal&cultuur	47,1	42,3	44,7	45,7
Economie	37,1	34,8	34,9	38,3
Gedrag&maatschappij	28,5	25,4	28,7	29,0
Recht&openbare orde	32,6	23,9	25,5	28,2

ROA, 2003. persoonlijke communicatie

Samengevat kan gesteld worden dat er in de periode jaarlijks tussen 23.667 en 34.065, ofwel gemiddeld 28.866 ho studenten een vorm van buitenlandervaring opdeden. Voor tenminste studie of stage deden dit 23.571 ho studenten. De verwachting is dat deze aantallen niet kleiner geworden zal zijn. Bij het HBO stak landbouw, wat studentenmobiliteit betreft, met 60% mobiele studenten, met kop en schouders boven de andere vakgebieden uit, gevolgd door kunst&cultuur en economie. Gedrag en maatschappij was met slecht 15% hekkensluiter. Bij het WO stonden techniek (54%) en gezondheidszorg bovenaan wat mobiliteit betreft, en gedrag&maatschappij en recht&openbare orde (28%) onderaan. WO landbouw gegevens werden overigens niet meegeteld (zie noot 21).

2.5.1.1 Samenvatting

Uitgaande van OESO waren er in 1999-00 14.012 buitenlandse studenten in Nederland. Nederland scoort, wat bezoekende studenten betreft niet erg hoog in vergelijking met andere EU landen. Wanneer gekeken wordt naar het percentage van buitenlandse studenten (van het totaal aantal ingeschreven studenten) staat het in een rijtje van 14 landen, op de 11de plaats. Het aantal van 14.012 is overigens niet compleet omdat niet alle deelnemers aan buitenlandse cursussen in Nederland verwerkt zijn. Inclusief buitenlandse Erasmus en Regulier Beurzen Programma studenten (bijvoorbeeld) komt het aantal buitenlandse studenten in 1999-00 op 21.527.

OESO en UNESCO criteria volgend, zou Nederland in 2000 hooguit 0,9% van alle mobiele studenten ontvangen hebben. Overigens is het zo dat er, mede door betere telling, de laatste jaren een duidelijk stijgende trend valt waar te nemen. De aanzienlijke toename van bij de IB-Groep ingeschreven buitenlandse studenten, vanaf 1999, komt vooral uit Duitsland, China, België, Spanje, Indonesië en Frankrijk. Bovendien is er een groeiende groep vooral Chinese en Indonesische studenten die er

²¹ Omdat het ROA geen gegevens mag leveren die naar individuele instellingen herleid kunnen worden, ontbreekt in dit overzicht de HOOP-sector landbouw.

niet staat ingeschreven. In de komende jaren zal moeten blijken of Nederland hierdoor in het OESO kader ook relatief beter zal gaan scoren.

Uitgaande van OESO gegevens zouden er in hetzelfde jaar 12.435 Nederlandse studenten in andere OESO landen studeren. Dit betekent een misschien wat onwaarschijnlijke vermindering met 2.601 studenten, vergeleken met het voorgaande jaar (15.036). Hierdoor zakt Nederland naar de 11de plaats (op de EU lijst van 15). In de komende jaren zal blijken of deze teruggang een aberratie was, een effect van de sterke Nederlandse economie van het moment of het gevolg van een om andere redenen teruglopende belangstelling voor studie in andere OESO landen. Ook zal blijken of dit een langdurige ontwikkeling is.

Bij deze lijst moet in aanmerking genomen worden dat bovenaan ook landen staan waar sprake kan zijn van beperkte studie of carrière mogelijkheden voor de eigen student.

Inclusief Erasmus deelnemers komt het cijfer van uitgaande Nederlandse studenten overigens op 16.819, maar ook dit geeft nog niet het complete beeld.

Het cijfer van uitgaande studenten krijgt verder invulling via het jaarlijkse onderzoek onder HBO en WO afgestudeerden van de ROA. Uit die gegevens blijkt dat er in een jaar rond 1999-00 tussen 23.667 en 34.065, ofwel gemiddeld 28.866 ho studenten een vorm van buitenlandse ervaring opdeden. Voor tenminste studie of stage deden dit 23.571 ho studenten. Deze cijfers zijn slechts indicatief en kunnen in strikte zin ook niet met elkaar worden vergeleken.

Overigens is het opvallend dat, volgens de ROA uitkomsten, de meeste ho studenten naar het buitenland gaan voor een stage.

2.5.2 Kerngegevens Programma's

In tabel 2-19 staat een overzicht van door Nuffic beheerde beurzenprogramma's. Deze programma's worden bekostigd door de Nederlandse Overheid, de Europese Unie, de Verenigde Naties, buitenlandse overheden en een particuliere instelling (VSB).

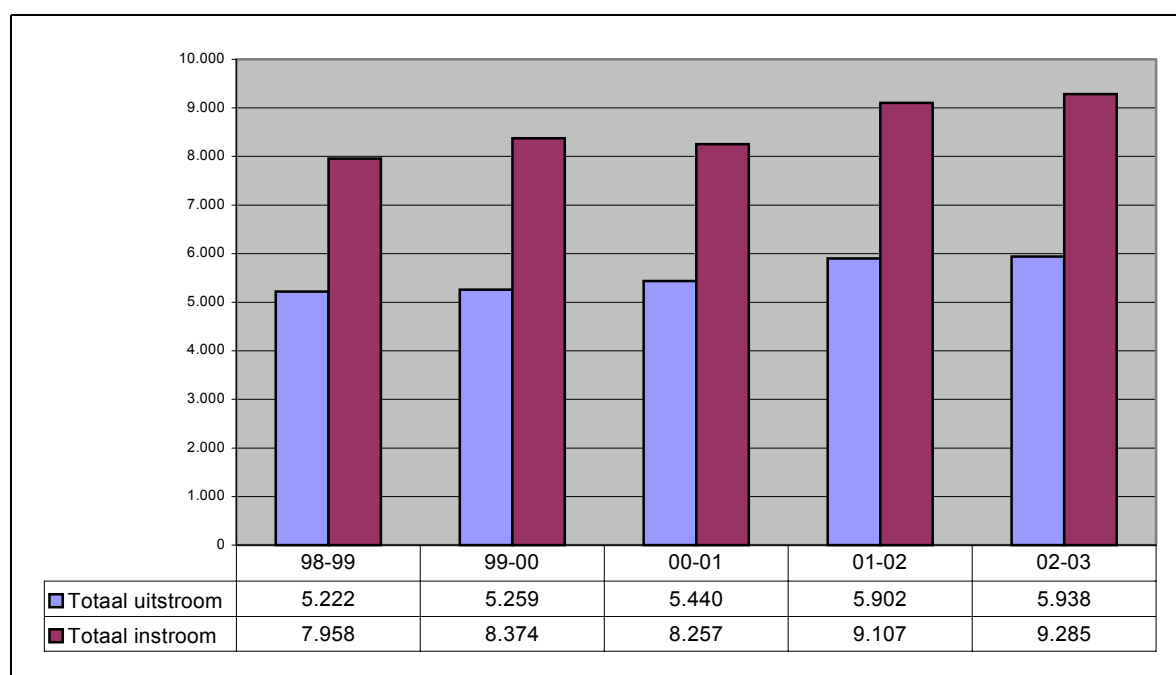
Tabel 2-19. Overzicht van door Nuffic beheerde beurzenprogramma's

Donor	Richting	Programma	Doelgroep	Doel verblijf	Kenmerk
OCenW	In	Huygens (CV)	buitenlandse studenten/ afgestudeerden	studie/onderzoek	kostendekkend
		Cenesa	Zuid-Afrikaanse studenten	Studie	kostendekkend
		DELTA	Studenten uit Zuid Afrika, China, Indonesië, Taiwan.	Studie/onderzoek	aanvullend
	Uit	Culturele Verdragen	Ned. studenten/afgestudeerden	studie/onderzoek	reiskosten/mndtoelage
		EUI Florence	Ned. Afgestudeerden	Promotieonderzoek	kostendekkend
		Instituten	Ned. Afgestudeerden	Europa College/NIKINAVO/Mainz	kostendekkend
		Talentenprogramma	Ned. getalenteerde afgestudeerden	Studie	kostendekkend
		VISIE	Ned. Schoolverlaters	volledige studie in EU/EER	basisbeurs
		Tinbergen Programma	Ned. Studenten	Studie	aanvullende toelage
		DELTA	Ned. Studenten naar Zuid Afrika, China, Indonesië, Taiwan.	Studie/onderzoek	aanvullend
BuZa	In	RBP	studenten uit ontwikkelingslanden	Studie	kostendekkend
		SBP	seniors uit ontwikkelingslanden	Training	kostendekkend
		UBP	studenten uit ontwikkelingslanden	Studie	kostendekkend
		SPP	studenten uit ontwikkelingslanden (oa)	Studie	kostendekkend
		MHO	studenten uit ontwikkelingslanden (oa)	Studie	kostendekkend
		Tinbergen Programma	studenten uit ontwikkelingslanden	Studie	aanvullende toelage
EU	In	Erasmus	studenten uit EU/MOE-landen	studie/stage	aanvullende toelage
		Leonardo	studenten uit EU/MOE-landen	Stage	aanvullende toelage
		Tempus	studenten uit Midden-en Oost-Europa	Studie	aanvullende toelage
		EDF/JMF/PTS/China	seniors uit ontwikkelingslanden	Training	
	Uit	Erasmus	Ned. studenten	studie/stage in EU/MOE	aanvullende toelage
		Leonardo	Ned. studenten	stage in EU/MOE	aanvullende toelage
		Tempus	Ned. studenten	studie in MOE	aanvullende toelage
Overig	In	UNprogramma's	seniors uit ontwikkelingslanden	Training	
		Indonesië-programma's	Indonesische seniors	Training	
		Taiwanprogramma	Taiwanese studenten	Studie	
	Uit	VSB	Ned. studenten	Studie	kostendekkende gift

2.5.3 Volume van mobiliteit

Het volume van mobiliteit binnen de vooral door Nuffic beheerde subsidieprogramma's heeft de afgelopen jaren lichte wijzigingen ondergaan. Aan de instroom kant hield het KUBUS programma op te bestaan. Aan de andere kant was er een toename van Erasmus instroom en de start van het DELTA programma, die de daling in 2000-01 omzette in een stijging tot ruim 9.000 studenten. In de uitgaande mobiliteit is ook een stijgende lijn te onderkennen. Dit wordt vooral veroorzaakt door een grotere deelname aan het Leonardo programma, de stimulans van het DELTA programma en de grotere populariteit van VISIE. Bij Erasmus uitstroom is daarentegen een licht dalende trend zichtbaar. Overigens betreft de mobiliteit net als bij instroom, zij het in zeer beperkte mate, stafmobiliteit en, wederom in beperkte mate, mobiliteit van afgestudeerden. De data zijn daarom in strikte zin niet direct te vergelijken met de uitkomsten van het ROA onderzoek over studenten mobiliteit gedurende de studie.

Figuur 2-43. Ontwikkeling van totale aantallen beurzen, instroom en uitstroom, 1998-2003

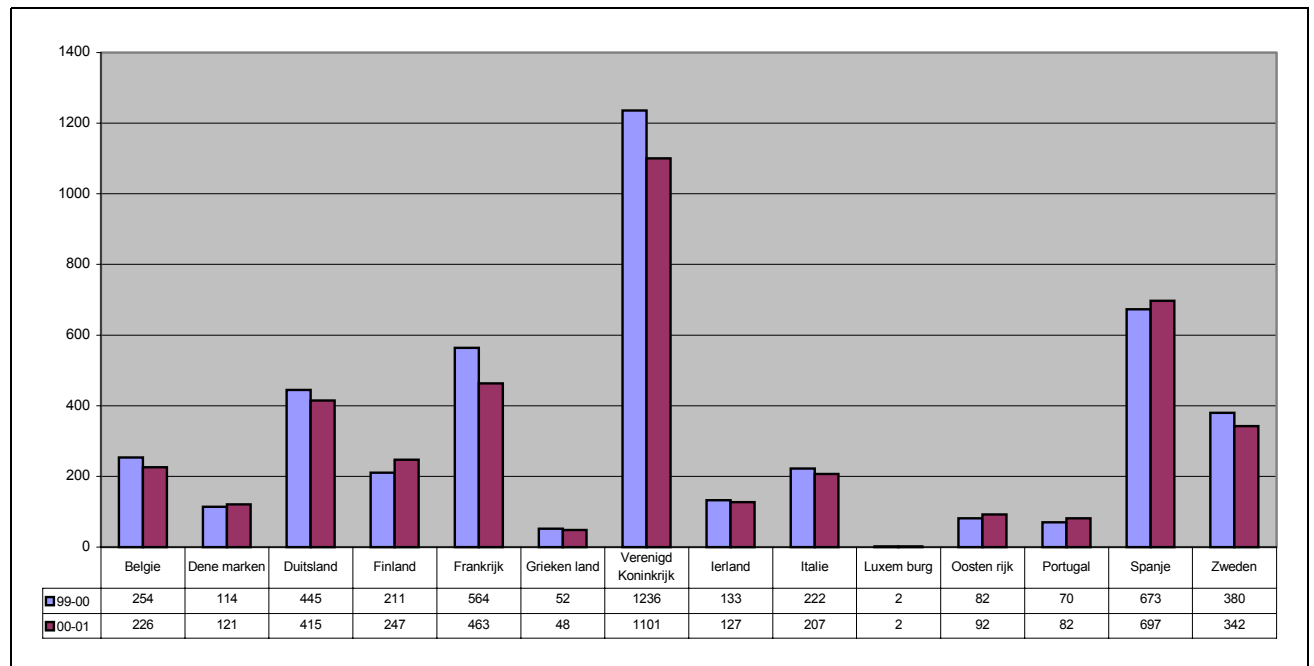
Incl. JPP en STIR-Japan/JBP (uitstroom)²²

2.5.4 Landen

De geografische spreiding van mobiliteit wordt hier zowel op het niveau van landen als van regio's bekeken. Bij de uitgaande mobiliteit naar land zijn de favoriete bestemmingslanden allen in de EU gelegen, wat verklaard wordt door het feit dat de meeste mobiliteit in het kader van het EU-programma Socrates/Erasmus plaatsvindt. Binnen de EU is het VK veruit het meest populair.

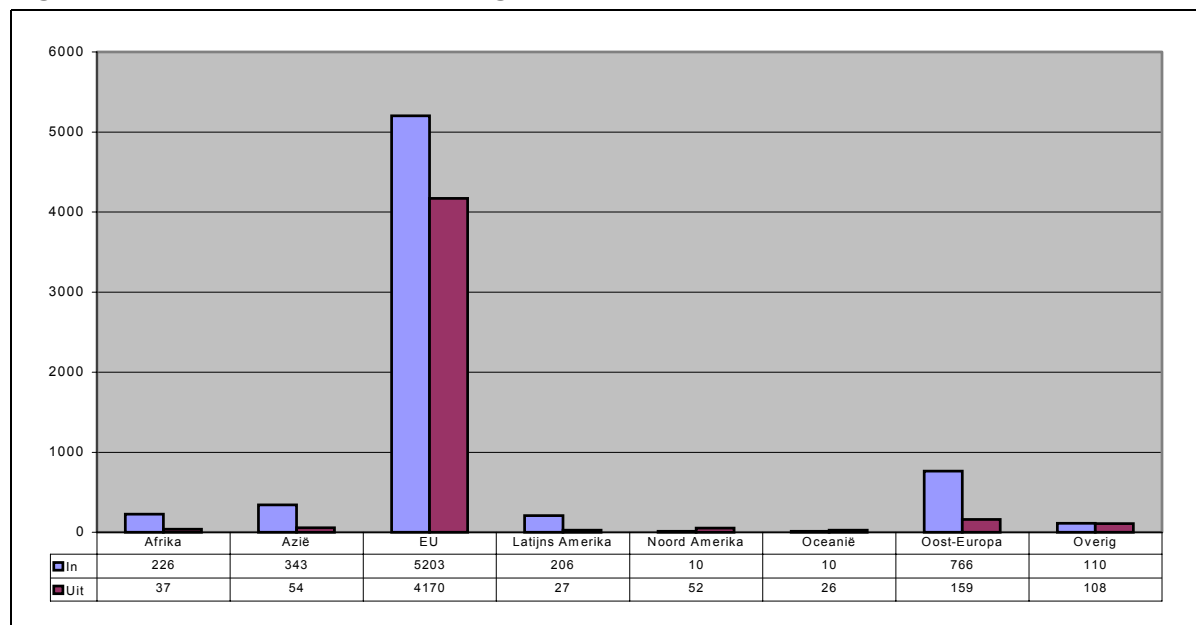
²² Het Japan Prijswinnaars Programma, eerder beheerd door Nuffic, wordt sinds 1999 beheerd door de Stichting JPP in Rotterdam. Stir-Japan wordt sinds 2000 niet meer betaald door OCenW en is sindsdien op kosten van de Universiteit Leiden voortgezet als Japan Business Program (niet opgenomen). Data afkomstig uit persoonlijke communicatie.

Figuur 2-44. Uitstroom naar land van bestemming, 1999-2001

Ook als instroom en uitstroom naast elkaar gezet worden steekt de EU ver boven de andere regio's uit.

Figuur 2-45. Mobiliteit van en naar regio, 2000-2001

Binnen het Erasmus programma kwamen in 2001-02 de meeste studenten uit Spanje, gevolgd door Duitsland, Frankrijk, Italië en het Verenigd Koninkrijk. Uitgaande van de ingeschreven nationaliteit kwamen in hetzelfde jaar de meeste buitenlandse studenten in het HBO uit Duitsland, Marokko en Spanje, gevolgd door Turkije, België, China, Suriname en het Verenigd Koninkrijk. In het WO kwamen de

meeste studenten uit Duitsland, België, Suriname, Marokko, Indonesië, China, Turkije en het Verenigd Koninkrijk (www.CBS.nl).

De Erasmus en CBS data zijn complementair. De volgende tabel geeft de totalen weer (2001-02).

Tabel 2-20. Belangrijkste herkomstlanden

Land van herkomst	Erasmus	Buitl nat. HBO	Buitl nat. WO	Totaal
Duitsland	818	2.067	2.125	5.010
België	422	609	1.287	2.318
Spanje	1.115	866	161	2.142
Frankrijk	806	292	101	1.199
Verenigd Koninkrijk	468	301	278	1.047
Italië	505	162	167	834
Marokko		1.479	474	1.953
Turkije		624	285	909
Suriname		386	492	878
China		520	293	813
Indonesië		266	303	569
Iran		155	186	341

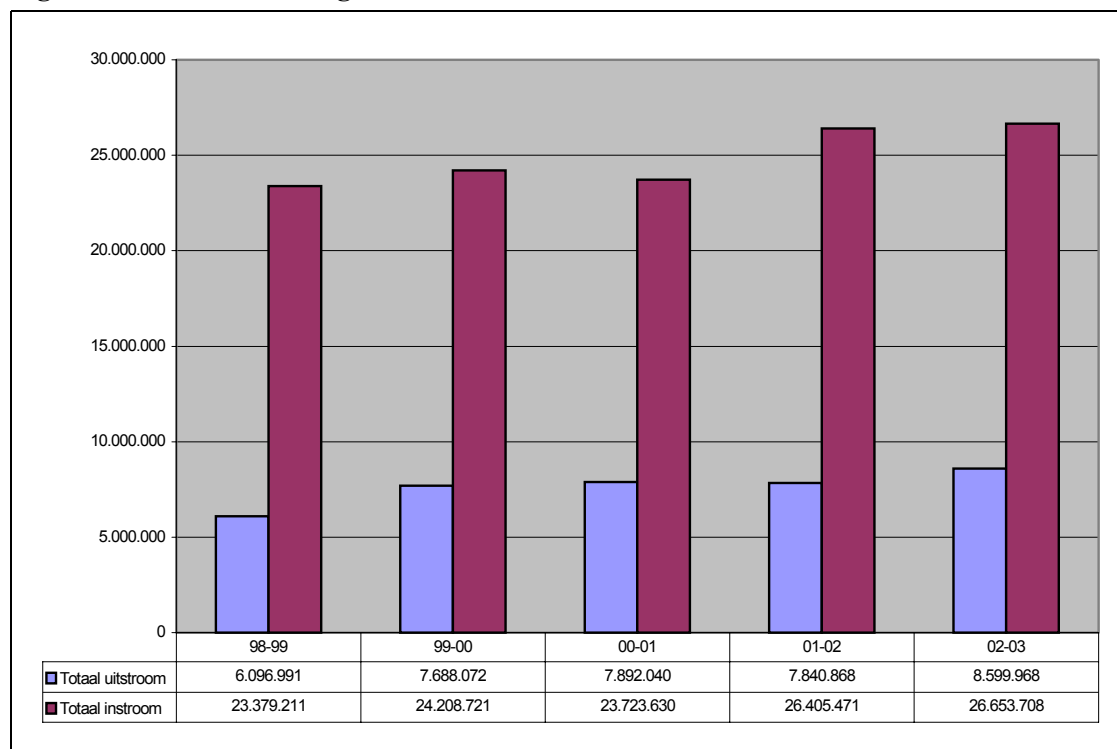
Het is te verwachten dat een aantal van vooral Marokkaanse, Turkse en Surinaamse studenten feitelijk voor langere tijd in Nederland verblijven en daar ook veelal de middelbare school hebben doorlopen. Zij zijn dan in de praktijk niet te onderscheiden van allochtone Nederlanders. In Duitsland wordt deze categorie aangeduid als “Bildungsinländer”. Als dit zo is, en in voldoende mate, dan komen de belangrijkste buitenlandse studenten die speciaal voor hun ho studie naar Nederland komen vooral uit Duitsland en België, gevolgd door Spanje, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk.

2.5.5 Beschikbaar bedrag

Voor instroom is steeds meer geld beschikbaar dan voor uitstroom, zoals blijkt uit onderstaande grafiek. De meeste programma's kennen een looptijd van enkele jaren: fluctuaties in de middelen hebben dan ook vaak te maken met opstart- en afbouwfasen van een programma. De sterke stijging in instroomfinanciering heeft in 2001-02 te maken met de opstart van het DELTA programma. Overigens is er geen inzicht in het budget voor binnenkomende Erasmusstudenten. Uit de grafiek is ook af te lezen dat inkomende studenten vaak een hogere beurs krijgen dan uitgaande. Dit is vooral het geval bij studenten uit ontwikkelingslanden, die gedurende hun verblijf geheel in hun onderhoud worden voorzien. €16M van het totaal voor binnenkomende studenten komt bijvoorbeeld voor rekening van het Regulier Beurzenprogramma (RBP) van het door het Ministerie van Ontwikkelingssamenwerking betaalde Netherlands Fellowship Programme (andere onderdelen van dit programma zijn SBP, TSP en UBP). Uit dit bedrag worden echter ook administratie en andere kosten van betrokken instellingen betaald, ter stimulering van bredere ontwikkeling. (Om deze reden werd het budget van de MHO en SSP programma's van hetzelfde Ministerie niet opgenomen: van deze budgets gaat een relatief groot deel naar de institutionele ontwikkeling van instellingen in ontwikkelingslanden. Dit zou het beeld verder vertekenen)

Ook de uitstroombegroting is de laatste jaren gegroeid. Dit komt vooral door het ontstaan van het VSB programma, in 1999-00, met een budget van toen €1,1M en nu €1,3M. Ook het VISIE programma en de Culturele Verdragen hebben een duidelijke groei laten zien. Het JPP, daarentegen, nam in omvang af.

Figuur 2-46. Ontwikkeling van volume aan middelen, instroom en uitstroom, 1998-2003

Incl. JPP en STIR-Japan/JBP (uitstroom), zie ook voetnoot 22. Bedragen in €

2.5.6 Andere beurzenprogramma's

De hiervoor genoemde beurzenprogramma's geven geen compleet beeld van de gesubsidieerde mobiliteit. HO instellingen beschikken vaak over hun eigen beurzenprogramma's. Voor zover bekend worden deze fondsen behandeld in hoofdstuk 2.5.7. Bovendien zijn er nog tal van, al dan niet ho instelling (of faculteit) gebonden, particuliere fondsen.

Via de Beursopener website biedt Nuffic de mogelijkheid voor studenten om interactief fondsen te zoeken voor studie of stage in het buitenland. Niet alleen overheidsprogramma's zijn in deze website opgenomen, ook een groot aantal particuliere fondsen. Momenteel zitten er in totaal ongeveer 335 fondsen in het bestand. Waar deze in de instellingsstatistieken zijn opgenomen worden zij in hoofdstuk 2.5.7 behandeld. Uiteindelijk zal deze instellings specifieke weergave van de mobiliteit de totale mobiliteit moeten weergeven. Zover is het nu nog niet. Lang niet van alle instellingen is precieze informatie voorhanden, niet over gesubsidieerde mobiliteit en nog minder over de zogenaamde Free Movers. In principe betalen de Free Movers uit hun eigen portemonnee, maar het is waarschijnlijk dat een gedeelte van hen bovendien ondersteund wordt uit niet bij (of via) de instelling geregistreerde en geadministreerde fondsen.

Hieronder wordt informatie gegeven over de deelname aan dergelijke fondsen. 87 Beursopener fondsen reageerden op de informatievraag. Bijvoorbeeld EU fondsen en fondsen van ho instellingen, die ook in Beursopener opgenomen zijn maar elders in dit document worden behandeld zijn (voor zover bekend) uit de onderstaande tabel verwijderd, net als fondsen zonder opgegeven begunstigden. 7 fondsen wilden niet gepubliceerd worden. 47 fondsen bleven over in de onderstaande tabel. Deze 47 fondsen gaven in 2001 een aanzienlijk aantal, namelijk 2.196, beurzen of andere vormen van ondersteuning (1.285 voor buitenlandse studie of stage gedurende de studie). Op zich is dit al een aantal, dat het aantal beurzen, verstrekt door de Nederlandse overheid, ruim overstijgt. In volgende monitors zal deze informatie verder worden uitgebreid. Dit, wederom ook, om dubbelstellingen te voorkomen. Wanneer de instellingsinformatie (hfdst 2.5.7 dus) completer wordt, zal de bijkomende mobiliteit, van studenten, staf en in mindere mate afgestudeerden, die slechts bekend is via externe fondsenbeheerders, overigens afnemen.

Tabel 2-21. Andere beurzenprogramma's (toelages in 2000, 2001 of 2000-2001)

Naam toelage	Student			Afgestudeerd	Staf		Onbekend	Totaal
	studie	stage	onbekend /beide		studie	stage		
Stichting Bekker-La Bastide Fonds (A)	6	4					3	13
Bekker-La Bastide fonds (B)	32	125						157
Stichting Van Eeden Fonds		3			2			5
Houthoff Buruma-Harvard beurs				1				1
Houthoff Buruma Brugge beurs				1				1
Fonds Christine Buisman		17						17
NWO-beurzen voor korte werkbezoeken							484	484
NWO-British Council beurzen							41	41
NWO-NSC of Taipei							4	4
NWO-JSPS beurzen (Japan)							2	2
Hugo van Win glasfonds							1	1
Stichting Maçonniek studiefonds		3	15					18
Individuele subsidies muziek				23				23
Individuele subsidies dans				12				12
Individuele subsidies theater				12				12
Van Walree fonds: werkbezoek voor promovendi				5				5
Van Walree fonds: congresbezoek voor promovendi	21			8				29
Ter Meulen fonds stipendium				4				4
Ter Meulen fonds werkbezoek				4				4
NACEE: Fulbright (diverse beurzen)				14				14
NACEE: Fulbright junior scholar program					2			2
NACEE: Fulbright aio-oio beurzen					6			6
NACEE: Fulbright beurzen voor graduate studies				12				12
De Brauw Blackstone Westbroek Fulbright beurs				1				1
Diabetes fonds Nederland stipendium	26							26
Van Eesteren, Fluck en Van Lohuizen Stichting	8	2						10
Uytenboogaart-Eliassen							35	35
Fluor Daniel Studiebeurs				2				2
Stichting Antonianum				2				2
Hersenstichting Nederland		42						42
Nederlandse Stichting voor Leprabestrijding						2		2
Stichting Wommels	1							1
Stichting Dr. Schuermannfonds				4	7			11
Young Scientists' Summer Programme				4				4
Burgemeester Kolfschoten Fonds		1					10	11
Canadian Studies: graduate study research programme	4				1			5
VNCI Studiebeurzen fonds	400							400
Cocma buitenlandbeurs		2						2
In-Service training programme for teachers							5	5
Stichting Prinses Beatrix fonds							6	6

Naam toelage	Student			Afgestudeerd	Staf		Onbekend	Totaal
	studie	stage	onbekend /beide	studie	studie	stage		
Canadian studies (diverse beurzen)	226	150		116				492
Onderzoeksstages Nederlands astmafonds		10						10
Vereniging Trustfonds (EUR)							46	46
Stichting A.A. van Beek fonds			183					183
Prix de Paris							1	1
NIZA Scriptieprijs				1				1
Schure Beijerinck Popping fonds							31	31
Totaal	724	359	202	222	18	2	669	2196

2.5.7 Mobiliteit bij ho instellingen

In de vorige monitor (BISON-monitor 2001) werd voor het eerst gepoogd om de internationale mobiliteit per instelling in kaart te brengen. Hoewel de meeste instellingen serieus werk maakten van mobiliteitsregistratie, waren niet allen in staat om deze data in te sturen. De diversiteit van de gestuurde data gaf aan dat de juiste vorm van registratie en weergave in veel gevallen ook nog niet gevonden was. De vorig jaar weergegeven voorbeelden waren dan ook vooral bedoeld om de discussie verder inhoud te geven. Uit de data bleek ook dat de instellingsbenadering een andere is dan die van een beurzenbeheerder of de overheid. Internationalisering is er een onderdeel van het instellingsbeleid en vaak een onderdeel van curricula. De beoordeling van de effectiviteit en efficiëntie van internationalisering moet dan ook in deze kaders geschieden en de verzamelde informatie moet dit mogelijk kunnen maken. Bovendien is het, financieel en anderszins, voor de instellingen van belang dat er een balans is tussen uit- en instroom.

Dit jaar is getracht om de data volgens een bepaald stramien aangeleverd te krijgen, opdat vergelijking mogelijk zou zijn. Dit stramien, deze tabellen, werden na consultatie met vertegenwoordigers van WO en HBO, via respectievelijk COI en HIB, vastgesteld. Vervolgens werd de instellingen gevraagd om de vier tabellen, met betrekking tot uitgaande en inkomende “studiepunt” mobiliteit, inkomende “diploma” mobiliteit, en “internationalisering voor de thuisblijvers” ingevuld aan te leveren. Evenals vorig jaar bleek het ook dit jaar een hele klus om de data intern, dat wil zeggen in de instellingen bij elkaar te krijgen. Ondanks de goede voornemens werd dan ook niet van allen de data ontvangen, en van de instellingen die in staat waren om data op te sturen was deze ook niet altijd compleet. Wel werd bijvoorbeeld door de Universiteit Groningen opgemerkt dat de data zoals gevraagd een nuttig beeld geven over internationale mobiliteit en internationalisering voor de thuisblijvers en dat de data in het vervolg op een dergelijke wijze zal worden verzameld. In de komende jaren hoopt de BISON-monitor een steeds completer beeld te schetsen van wat er bij de instellingen gebeurt.

Opmerkingen bij de tabellen

Allereerst zij herhaald dat de informatie niet alle HBO en WO studenten betreft en ook niet alle mobiele studenten onder hen. De genoteerde mobiliteit is derhalve een onderschatting van de werkelijke mobiliteit. Bij de 3,4% uitgaande HBO studenten zij opgemerkt dat dit een percentage van het totale aantal betreft dat in 2001–02 internationaal mobiel is geweest. De studenten die in dit jaar niet mobiel waren zijn dit wellicht wel in een ander jaar (geweest). Zou het percentage ieder jaar gelijk zijn en iedere mobiele student niet vaker dan één maal in de studie internationaal mobiel

zijn dan zou de totale mobiliteit ongeveer $4 \times 3,4 = 13,6\%$ bedragen. Hoewel het verschil met de ROA uitkomsten nooit helemaal opgevuld zal worden -- het is waarschijnlijk dat de instellingen niet alle mobiliteit, opgegeven door afgestudeerden ook als zodanig zullen waarderen -- is er duidelijk nog wel sprake van een onvolledige (centrale) registratie en opgave door de HBO instellingen. (Wellicht niet verbazend in het licht van de recente grootschalige reorganisaties)

Wat opvalt is het relatief hoge percentage van studiegerichte mobiliteit onder HBO studenten, in vergelijking met de ROA uitkomsten (tussen 11% en 29% van de totale mobiliteit is volgens het ROA onderzoek studiegericht), en het grote aantal uitgaande studenten dat voor de reis naar het buitenland financiële ondersteuning van de eigen instelling ontving. Hoewel de data slechts preliminair genoemd kunnen worden zou kunnen worden afgeleid dat 57% deze buitenlandervaring uit eigen zak bekostigd of financiële steun van elders ontvangt (zie hoofdstuk 2.5.6).

Wat inkomende HBO mobiliteit betreft is het logisch dat deze vooral studiegericht is. Dat nog een 12% komt om bij de onderwijsinstelling stage te lopen is misschien zelfs verrassend te noemen.

Tabel 2-22. HBO Uitgaande en inkomende studiepuntmobiliteit, totaal

CROHO/HOOP sector	HBO uitgaande studiepuntmobiliteit, totaal										
	Totaal aantal Studenten*	Aantal mobiele studenten		Duur buitenland verblijf			Doel buitenland verblijf			Financiering	
		<7d	>7d-3mnd	≥3mnd	studie	stage	overig	eigen instelling	NL overth	EU	
Economie	41.512	1.703	40	112	1.551	693	905	105	96	3	534
Gezondheidszorg	11.758	316	86	86	230	135	171	10	64	3	96
Sociaal-Agogisch onderwijs	14.517	431	158	117	156	145	89	197	58	6	61
Agrarisch											
Pedagogisch onderwijs /lerenopleidingen	19.764	777	224	223	330	269	282	226	204	7	123
Techniek	18.701	493	5	20	468	98	390	5	85	15	87
Kunst	5.861	138		39	99	87	51		65		68
Totaal	112.113	3.858	427	597	2.834	1.427	1.888	543	572	34	1.063

*: 11 instellingen
% van totaal 3,44%

% van totaal mobiel 11,07% 15,47% 73,46% 36,99% 48,94% 14,07% 14,83% 0,88% 27,55%

CROHO/HOOP sector	HBO inkomende studiepuntmobiliteit, totaal										
	Totaal aantal Studenten*	Aantal mobiele studenten		Duur verblijf			Doel verblijf			Financiering	
		<7d	>7d-3mnd	≥3mnd	studie	stage	overig	gastinstelling	NL overth.	EU	
Economie	41.512	796	18	778	684	96	16		6	273	
Gezondheidszorg	11.273	88	40	48	58	30			6	29	
Sociaal-Agogisch	15.002	282	182	100	229	21	32		4	71	
Agrarisch											
Pedagogisch	19.764	204	71	133	189	15		4	6	123	
Techniek	18.701	118	5	22	91	23		20		4	
Kunst	5.861	158		158	158					99	
Totaal	112.113	1.646	187	151	1.308	1.413	185	24	22	599	

*: 11 instellingen
% van totaal 1,47%

% van totaal mobiel 11,36% 9,17% 79,47% 85,84% 11,24% 2,92% 1,46% 1,34% 36,39%

Tabel 2-23. HBO inkomende diplomamobiliteit, totaal

CROHO/HOOP sector	Totaal aantal Studenten*	diplomamobiliteit totaal	In reguliere NL opleidingen	In anderstalige opleidingen	Overig	PhD
Economie	38.436	2.915	554	2.316	45	
Gezondheidszorg	4.789	355	73	282		
Sociaal-Agogisch	5.747	27	27			
Agrarisch						
Pedagogisch	13.791	68	6	59	3	
Techniek	16.896	300	86	214		
Kunst	5.464	959	938	21		
Totaal	85.123	5.403	2.463	2.892	48	0

% van totaal: 6,35% 2,89% 3,40% 0,06%

*: 8 instellingen

Tabel 2-24. HBO internationalisering voor de thuisblijvers

CROHO/HOOP sector	Totaal aantal Studenten*	Aantal anderstalige modules	Aantal buitenlandse docenten	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Economie	2.056	148	39											
Gezondheidszorg	7.142	7	13											
Sociaal-Agogisch	11.974	16	27											
Agrarisch														
Pedagogisch	17.649	33	18											
Techniek	13.916	31	3											
Kunst	4.571		85											
Totaal	78.308	235	185											

% van totaal: 0,30% 0,24%

*: 9 instellingen

Hogeschool voor beeldende kunsten, muziek en dans, Den Haag
 Hogeschool voor de kunsten, Utrecht
 Hogeschool Arnhem Nijmegen
 HES Amsterdam
 Hogeschool van Amsterdam
 De Horst, Driebergen
 Fontys
 Inholland, Diemen
 Hanze Hogeschool, Groningen
 Christelijke hogeschool Ede
 Hogeschool 's-Hertogenbosch

Tabel 2-25. WO Uitgaande en inkomende studiepuntmobiliteit, totaal

WO uitgaand studiepuntmobiliteit		Totaal aantal Studenten*	Aantal mobiele studenten	Duur buitenland verblijf			Doel buitenland verblijf			Financiering		
CROHO/HOOP sector				<7d	>7d-3mnd	≥3mnd	studie	stage	overig	eigen instelling	NL overh	EU
Economie		12.482	758		62	696	146	612	307		424	
Gezondheidszorg		5.721	424		202	222	289	96	370		49	
Gedrag en Maatschappij		8.288	206		5	201	67	83	102	6	84	
Landbouw												
Natuur		2.072	93			93		93	64		29	
Recht		7.760	238	61	30	147	94	106	130	4	108	
Techniek		11.706	733	3	87	643	273	11	116		30	
Taal en Cultuur		4.359	207			207	2	205	102		105	
Overig (incl onderwijs)		484	11	10	1	1	1	10	10		1	
Totaal		52.872	2.670	74	386	2.210	872	1.216	1.201	10	830	

*: 5 instellingen % van totaal: 5,05%

% van totaal mobiel: 2,77%

>7d-3mnd: 14,46%

≥3mnd: 82,77%

studie: 32,66%

stage: 21,80%

overig: 45,54%

WO inkomende studiepuntmobiliteit

WO inkomende studiepuntmobiliteit		Totaal aantal Studenten*	Aantal mobiele studenten	Duur buitenland verblijf			Doel buitenland verblijf			Financiering		
CROHO/HOOP sector				<7d	>7d-3mnd	≥3mnd	studie	stage	overig	eigen instelling	NL overh	EU
Economie		12.482	702		16	686	435	267	18	9	433	
Gezondheidszorg		5.721	181		31	150	145	36	50	1	51	
Gedrag en Maatschappij		8.288	221		21	200	219	2	17		107	
Landbouw												
Natuur		2.072	166		2	164	166		52	1	38	
Recht		7.760	356		20	336	356		12	9	214	
Techniek		11.706	209		38	171	161	46	22	33	67	
Taal en Cultuur		4.359	265		20	245	265		23	6	67	
Overig (incl onderwijs)		484	18	12	6	6	6	12	194	3	3	
Totaal		52.872	2.118	12	148	1.958	1.753	283	194	59	913	

*: 5 instellingen % van totaal: 4,01%

% van totaal mobiel: 0,57%

>7d-3mnd: 6,99%

≥3mnd: 92,45%

studie: 82,77%

stage: 3,87%

overig: 13,36%

Tabel 2-26. WO inkomende diplomamobiliteit, totaal

CROHO/HOOP sector	Totaal aantal Studenten*	diplomamobiliteit totaal	In reguliere NL opleidingen	In anderstalige opleidingen	Overig	PhD
Economie	12.482	1.631	165	1.414		52
Gezondheidszorg	5.721	341	159	182		
Gedrag en Maatschappij	8.288	331	302	20		9
Landbouw						
Natuur	2.072	8		8		
Recht	7.760	129	39	84		6
Techniek	11.706	494	172	59	133	130
Taal en Cultuur	4.359	56	16	31		9
Overig	484	17	12			5
Totaal	52.872	3.007	865	1.798	133	211

% van totaal: 5,69% 1,64% 3,40% 0,25% 0,40%

*: 5 instellingen

Tabel 2-27. WO internationalisering voor de thuisblijvers

CROHO/HOOP sector	Totaal aantal Studenten*	Aantal anderstalige modules	Aantal buitenlandse docenten	1	2	3	4	5
Economie	7611	veel	67					Universiteit van Maastricht
Gezondheidszorg	3819	14	66					Universiteit van Tilburg
Gedrag en Maatschappij	4845	74	24					Universiteit van Groningen
Landbouw								Technische Universiteit Eindhoven
Natuur								Universiteit Twente
Recht	4532	74	6					
Techniek	4927	52	36					
Taal en Cultuur	615	12	8					
Overig	386	3	3					
Totaal	26735	229	238					

% van totaal: 0,86% 0,89%

*: 3 instellingen

3 Effecten, perspectieven en procesverbetering

In dit hoofdstuk wordt ruimte gegeven aan beschouwingen die gericht zijn op de effecten van mobiliteit en van mobiliteitsbeleid, op mogelijke perspectieven die hieruit voortvloeien en op de verbetering van de kwantificering van mobiliteit, enerzijds en internationalisering, anderzijds.

3.1 Internationalisering van Nederlandse scholen en Europese gezindheid van aanstaande leraren

Henk Oonk en Jan Vis²³

3.1.1 Vooraf

In onderstaand artikel doet Oonk allereerst verslag van enige uitkomsten van zijn promotieonderzoek naar de betekenis en de resultaten van de internationalisering in het voortgezet onderwijs in Nederland. Daarna presenteert Vis enige bevindingen van een onderzoek onder een groep van aanstaande docenten over hun Europese gezindheid aan de hand van een gehouden enquête.

3.1.2 Onderzoek naar internationalisering in het voortgezet onderwijs

In Nederland en andere lidstaten van de Europese Unie loopt sinds de jaren negentig van de vorige eeuw tal van onderwijsprogramma's die tot doel hebben de internationalisering van het onderwijs te bevorderen en de Europese dimensie te versterken. De Europese Unie-programma's Socrates (met de onderdelen Erasmus voor het hoger onderwijs), Comenius (basisonderwijs en voortgezet onderwijs) en Leonardo (beroepsonderwijs en volwasseneneducatie) zijn de bekendste voorbeelden. Daarnaast voeren de lidstaten nog een eigen aanvullend nationaal beleid uit, hetgeen in Nederland in de sectoren primair en voortgezet onderwijs onder meer heeft geleid tot programma's voor leerlingenuitwisseling (Iku), studiebezoeken (Plato) en tweetalig onderwijs.²⁴

Om meer inzicht te krijgen in de betekenis en de resultaten van deze internationaliserings-activiteiten voor de schoolpraktijk, wordt een analyse gemaakt van het beleid op Europees en nationaal niveau, terwijl een empirisch onderzoek onder 42 voorhoedescholen, 32 startersscholen en 28 controlescholen, informatie moet geven over de vormgeving van de internationalisering op school en de resultaten

²³ drs. Henk (G.H.) Oonk is directeur van het Europees Platform voor het Nederlandse onderwijs te Alkmaar (h.oonk@europeesplatform.nl). dr. Jan (C.P.M.) Vis is werkzaam bij de Vakgroep Sociologie en het Universitair Centrum voor de Lerarenopleiding (UCLO) van de Rijksuniversiteit Groningen (j.c.p.m.vis@ppsw.rug.nl / j.c.p.m.vis@uclou.rug.nl).

²⁴ In 2001 hebben 18600 Nederlandse leerlingen deelgenomen aan uitwisselingen met leerlingen uit meer dan twintig landen in Europa. Bijna zesduizend leraren en schoolleiders zijn op studiebezoek geweest in meer dan 25 landen. Het Europees Platform coördineert in het voortgezet onderwijs 45 scholen met een afdeling voor tweetalig onderwijs en zeventig voorhoedescholen met een sterke Europese oriëntatie. Er zijn in datzelfde jaar 2500 financiële toekenningen gedaan aan scholen met een totaalbedrag van 2.800.000 euro binnen de nationale programma's en 4.000.000 euro vanuit het EU-programma Socrates (bron: *Jaarverslag 2001*, Europees Platform, Alkmaar, 2002).

bij leraren en leerlingen. De uitkomsten van dit onderzoek zullen mede leiden tot het formuleren van de kenmerken van een Europese en internationale oriëntatie van een school en tot het ontwikkelen van indicatoren die karakteristiek zijn voor de internationalisering. Het is de bedoeling dat het uiteindelijke onderzoek als proefschrift eind 2003 zal verschijnen.²⁵ Zoals aangegeven, wordt in het eerste deel van dit artikel ingegaan op een deel van de uitkomsten van dit onderzoek.

3.1.2.1 Vruchtbare tegenstelling Europese Unie-lidstaten

De Europese samenwerking kan op vele manieren worden gekarakteriseerd. Het meest in het oog springende kenmerk daarvan is het streven naar eenheid met het behoud van de eigen identiteit. Een nadere analyse van het begrip ‘Europese dimensie’ leidt tot dezelfde conclusie. De meeste lidstaten waren in het begin tegenstander van een Europees onderwijsbeleid. Wanneer de ministers van onderwijs in 1971 voor het eerst bijeenkomen, vindt dit plaats binnen de formule “De Raad en de ministers van Onderwijs in het kader van de Raad bijeen”. Pas op basis van het Verdrag van Maastricht is een echte onderwijsraad mogelijk (Lander, 1997).

Ditzelfde Verdrag biedt enerzijds de Europese Unie een juridische basis om aanvullende onderwijsactiviteiten uit te voeren, bindt echter anderzijds de Gemeenschap: de lidstaten blijven de eerste verantwoordelijkheid dragen voor het onderwijsbeleid. Uit de beperkte onderwijspolitieke mogelijkheden is tenslotte het aantrekkelijke Socrates-programma ontstaan, met het accent op mobiliteit, schoolpartnerschappen, uitwisselingen en nascholing binnen de Europese Unie. Onbedoeld wellicht is een ‘kolen en staal’-aanpak ontstaan, zoals die door de grondlegger van de Europese samenwerking, Jean Monnet, is ontwikkeld (Duchêne, 1994).

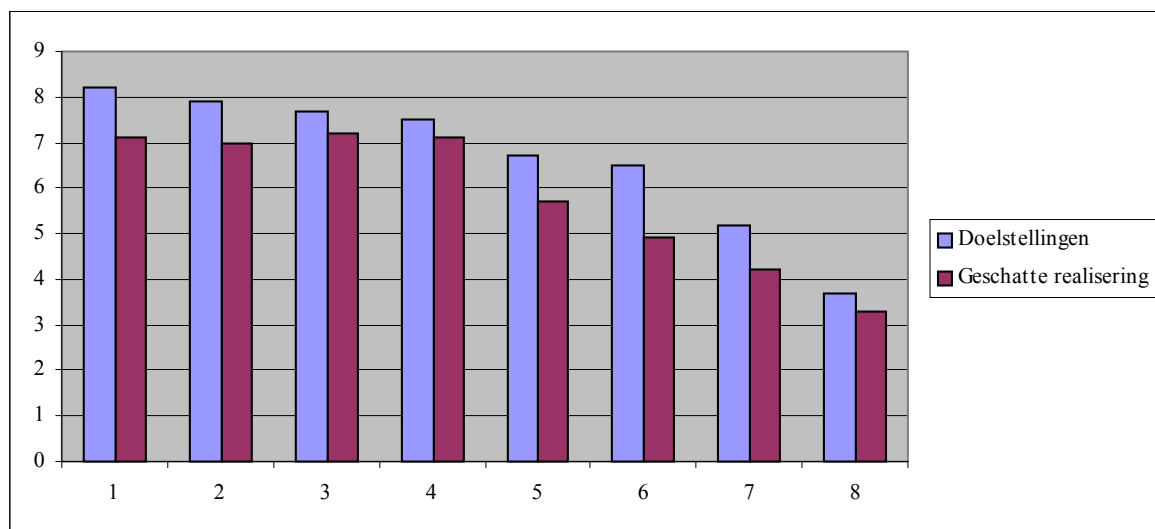
Bestudering van de vele uitspraken over de Europese dimensie in het onderwijs leidt tot de conclusie dat de uitgangspunten vooral zijn gelegen in het culturele erfgoed van de lidstaten en het kennismaken van de diversiteit van de onderwijsstelsels van de lidstaten, die een bron van verrijking en wederzijdse stimulering vormen. Op basis hiervan worden leerlingen, docenten en scholen gevraagd het besef van de Europese identiteit te versterken en daarmee een Europees burgerschap te ontwikkelen en het begrip tussen de volkeren van de Unie te bevorderen. Ook hier dus een bevestiging van de tegengestelde begrippenpaar van het behoud van de eigen identiteit en het streven naar eenheid. De natiestaat is nog steeds een levendige culturele eenheid en het is daarom moeilijk door de bomen van deze natiestaten het bos Europa te zien (Schulze & Paul, 1994). Hoe gaan scholen met deze ambivalentie om?

3.1.2.2 Meer oog voor verscheidenheid dan voor eenheid bij scholen

Uit figuur 3-1 wordt duidelijk dat de coördinatoren internationalisering het belangrijk vinden dat leerlingen begrip en respect worden bijgebracht voor de taal en de cultuur van andere landen, vooroordelen worden tegengegaan en kennis wordt opgedaan van andere landen. Er is een veel lagere waardering voor de vorming tot Europees burger en de kennis van de Europese Unie en haar beleid.

²⁵ Promotor van Oonk's onderzoek is prof. dr. J. Dronkers, hoogleraar sociologie aan het Europees Universitair Instituut te Florence.

Figuur 3-1. Vergelijking tussen doelstellingen en geschatte realisering van die doelstellingen bij leerlingen van de voorhoedescholen (N=42)

De schaalwaarden lopen van 1, laagste prioriteit, naar 10, hoogste prioriteit; uitkomsten in gemiddelden

- 1 = begrip en respect bijbrengen voor de taal en cultuur van andere landen
- 2 = tegengaan van vooroordelen en kweken van tolerantie
- 3 = kennis opdoen over andere landen
- 4 = verbetering van de vaardigheden in de moderne vreemde talen
- 5 = benutten van ict bij internationalisering
- 6 = bijdrage tot Europees burgerschap
- 7 = kennis van de Europese Unie en haar beleid
- 8 = bijdrage tot vorming van een elite met het oog op de concurrentie van ons land binnen Europa

Wanneer docenten wordt gevraagd naar de realisering van de verschillende doelstellingen, antwoorden zij dat Europese samenwerking tussen scholen leidt tot meer kennis van de onderwijssystemen en de onderwijsaanpak in de landen van de Europese Unie. Ook de verbetering van de vaardigheden in de moderne vreemde talen scoort voldoende. Onvoldoende scoort de vorming tot Europees burger. Het is dan wel verrassend dat de respondenten aan de doelstelling voor de school “het geven van een Europese en internationale oriëntatie”, de hoogste score geven. In het algemeen krijgt de benutting van ict bij internationalisering een minder hoge waardering dan verwacht. In grote lijnen is er op school meer oog voor de verscheidenheid dan voor de eenheid van de Europese Unie. De jongeren leren wel in Europa, maar niet over Europa.²⁶ De vraag kan gesteld worden of aan dit laatste aspect niet meer aandacht zou moeten worden besteed.

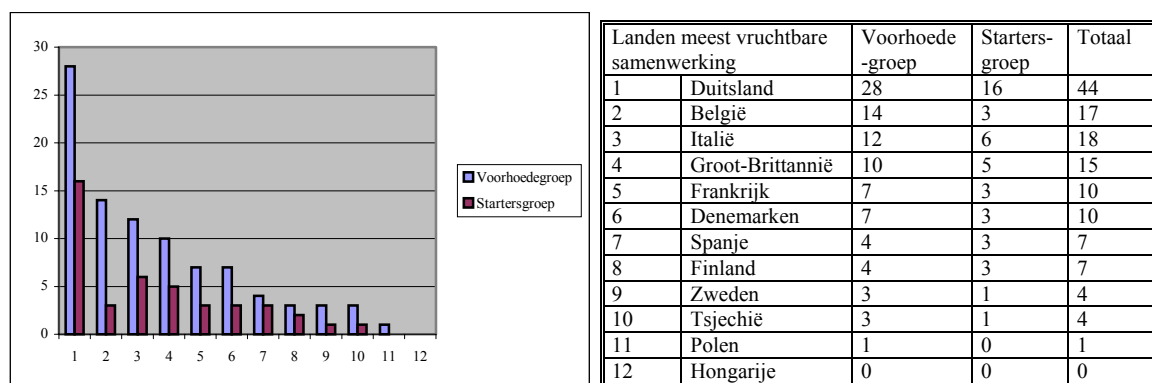
3.1.2.3 Activiteiten die leerlingen worden uitgevoerd

Bij de scholen uit de voorhoedegroep (N=42), maar ook uit de startersgroep (N=32) scoort de deelname aan leerlingenuitwisselingen het hoogst. Daarna volgen de studiebezoeken, de schoolpartnerschappen (Comenius) en de onderwijssamenwerking met scholen uit de grenslanden. Scholen die pas zijn gestart, beperken zich tot een of twee verschillende activiteiten. Een meerderheid van de voorhoedescholen komt op

²⁶ Europa is voor jongeren een plek waar ze wonen, studeren, werken en reizen. Niettemin voelen ze zich niet bij de Europese instellingen betrokken: Europa is ver en ondoorzichtig (zie *Een nieuwe stimulans voor jongeren in Europa*, Witboek van de Europese Commissie, 2002).

drie tot vier activiteiten. Het meest vruchtbaar wordt samengewerkt met Duitsland, daarna volgen België, Italië en Groot-Brittannië. De positieve waardering voor samenwerking met Duitsland staat in contrast met de uitkomsten van de vroegere Clingendael-studies, waaruit zou blijken dat de Nederlandse schoolgaande jeugd een overwegend negatief Duitslandbeeld bezit (Dekker, 1997).

Figuur 3-2. Vruchtbare samenwerking met landen door voorhoede- en starterscholen

(van de in het totaal 74 scholen hebben de coördinatoren van 64 scholen –meerdere – landen genoemd; de volgorde is die van de voorhoedescholen)

Er zijn scholen die Europese activiteiten spreiden over de verschillende leerjaren door bijvoorbeeld leerlingen in de onderbouw projecten uit te voeren, in klas 3 op excursie te gaan en in klas 4 de gelegenheid te geven aan een uitwisseling mee te doen. Op een voorhoedeschool heeft veertig procent van de leerlingen de kans om gedurende de schoolloopbaan eenmaal in een leerlingenuitwisseling te participeren. Op een startersschool is dit vijftien procent. Bij de schoolpartnerschappen liggen die percentages op respectievelijk 45 en 30.

Van alle internationaliseringsactiviteiten die voorhoedescholen uitvoeren, vormt het aandeel van de vmbo-leerlingen twintig procent - tegenover tachtig procent van havo/vwo-leerlingen. In de startersgroep ligt die verhouding 25 procent tegenover 75 procent. De belangstelling voor de huidige internationaliseringsprogramma's is dus bij het vmbo duidelijk kleiner dan bij het havo en het vwo. Naast het feit dat vmbo-leerlingen voor dit type activiteiten mogelijk wat minder zijn geïnteresseerd, speelt ook een rol de moeilijke situatie waarin veel scholen in de grote steden, met name scholen met vmbo, zich bevinden (Onderwijsverslag Inspectie over 2001).²⁷ Uit een deelstudie die in het kader van het promotieonderzoek is uitgevoerd, blijkt dat scholen met een hoog aantal allochtone leerlingen op dit moment geen uitwisselingsprogramma's hebben met overnachtingen in gastgezinnen (Stamm, 2001). Het bovenstaande schetst een beeld van de bestaande situatie op de scholen. Hoe staat het met de Europese gezindheid van docenten die in opleiding zijn en die straks de internationalisering in het voortgezet onderwijs vorm en inhoud gaan geven? Op die vraag wordt nu ingegaan.

²⁷ Scholen in de voorhoede- en startersgroepen zijn relatief sterker vertegenwoordigd in gemeenten met een sterke c.q. matig sterke urbanisatie en ondervertegenwoordigd in zeer stedelijke en weinig stedelijke plaatsen (bron: Indeling gemeenten, CBS).

3.1.3 Europese gezindheid van aanstaande docenten

Met het oogmerk de mobiliteit in Europa te bevorderen, willen universitaire lerarenopleidingen er toe bijdragen dat niet alleen internationalisering in het voortgezet onderwijs aan bod komt, maar ook dat aanstaande docenten er over nadenken om als docent(e) in het buitenland aan het werk te gaan. Zoals eerder aangegeven, liggen aan internationalisering van het (voortgezet) onderwijs algemene doeleinden ten grondslag als communicatie met leeftijdgenoten uit andere Europese landen, kennismaking met de taal, cultuur en aankomende burgers van een of meer Europese landen, kennis opdoen over Europese landen, en tegengaan van bestaande negatieve beeldvorming over andere (Europese) landen en hun burgers. Voor de opinievorming over de toekomst van de Europese integratie is het van belang te weten hoe aanstaande docenten denken over de Europese integratie. Immers, met hun onderwijs en internationalisering spelen docenten in het voortgezet onderwijs niet alleen een belangrijke rol in de kennisoverdracht over Europa en Europese integratie, maar ook in Europese burgerschapsvorming. Wijken aanstaande docenten (in het jargon: docenten-in-opleiding, afgekort tot dio) in hun Europese gezindheid af van de rest van de Nederlandse bevolking?

3.1.3.1 Vraagstelling Europese gezindheid

Uit sociaal-wetenschappelijk onderzoek weten we dat politieke interesse en betrokkenheid niet gelijk verdeeld zijn over delen van de bevolking. De bekendste verschillen in belangstelling voor en betrokkenheid bij internationale dan wel Europese politieke zaken hebben betrekking op geslacht, leeftijd en opleidingsniveau van de burgers. Mannen zijn gemiddeld sterker betrokken bij de (internationale c.q. Europese) politiek dan vrouwen, jongeren en ouderen gemiddeld minder dan personen van middelbare leeftijd en hoogopgeleiden gemiddeld meer dan laagopgeleiden. Deze verschillen laten zich verklaren uit verschillen in sociale positie en cognitieve vaardigheden van de genoemde categorieën. Nederland is hierin niet uniek. In vrijwel alle studies naar politieke belangstelling en betrokkenheid, die in de laatste jaren zijn uitgevoerd in vele landen, komen de genoemde verschillen in geslacht, leeftijd en sekse naar voren. De interesse van dit deelonderzoek gaat vooral uit naar de Europese gezindheid van universitair geschoolde docenten die op het punt staan les te geven in het algemeen voortgezet onderwijs. De onderzoeksvraag is: hoe is het gesteld met de Europese gezindheid van aanstaande docenten van havo en vwo. Uit deze vraag zijn de volgende deelvragen af te leiden: bestaan er verschillen in Europese gezindheid tussen naar sekse en bestaan er verschillen in Europese gezindheid naar leeftijd.²⁸

3.1.3.2 Verzameling van de onderzoeksgegevens

De onderzoeksgegevens zijn afkomstig uit een enquête onder docenten-in-opleiding van de lerarenopleidingen van de Katholieke Universiteit Nijmegen, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Leiden, Universiteit Utrecht en Vrije Universiteit Amsterdam. Deze aanstaande docenten namen in juni 2002 in Groningen deel aan de jaarlijkse WIDLO-conferentie over internationalisering en

²⁸ De variabele opleiding zal niet spelen, omdat aanstaande universitair gevormde docenten een nagenoeg gelijk opleidingsniveau hebben.

Europa.²⁹ In totaal hebben 54 van de 60 (=90%) aan de conferentie deelnemende docenten aan de enquête deelgenomen.³⁰

De voorgelegde vragen zijn overgenomen van *Eurobarometer 54* van februari 2001. Het gaat om zes vragen die in de *Eurobarometers* steeds terugkeren. Die vragen zijn: hoe gehecht is men aan Europa?; vindt men het een goede zaak vindt dat Nederland lid is van de Europese Unie?; vindt men dat het EU-lidmaatschap Nederland ten goede komt?; ziet men zichzelf in de nabije toekomst ziet als alleen Nederlander, Nederlander en Europeaan, Europeaan en Nederlander of alleen Europeaan?; is men tevreden met de manier waarop de democratie functioneert in de Europese Unie? en, tenslotte, vindt men van zichzelf dat men op de hoogte is van de Europese Unie?³¹ De vragen ‘Hoe gehecht bent u aan Europa?’, ‘Vindt u het lidmaatschap van (ONS LAND) van de Europese Unie een goede zaak?’ en ‘Vindt u dat het EU-lidmaatschap (ONS LAND) ten goede komt?’ worden gehanteerd om bestaande steun in de verschillende lidstaten voor de Europese Unie te meten. De vraag of men ‘zichzelf in de nabije toekomst ziet als alleen Nederlander, Nederlander en Europeaan, Europeaan en Nederlander of alleen Europeaan’ wordt gebruikt om de Europese en nationale identiteit te peilen. Niet alleen de vragen, maar ook de antwoordalternatieven zijn steeds hetzelfde. Dit alles maakt het niet alleen mogelijk door de jaren heen vergelijkingen te maken, maar ook verschillende onderzoeksgroepen met elkaar te vergelijken. Zo kunnen de uitkomsten van aanstaande docenten worden vergeleken met die van de Nederlanders.

3.1.3.3 Analyse en bevindingen

De samenstelling van de onderzoeksgroep van aanstaande docenten was als volgt: bijna twee derde vrouw en ruim een derde man. Twee op de drie respondenten vallen in de leeftijdscategorie 23-28 jaar en een derde deel is 29 jaar of ouder. De gammavakken (aardrijkskunde, economie, geschiedenis en maatschappijleer) zijn met bijna zestig procent het sterkst vertegenwoordigd. De alfavakken (de talen) en de bètavakken (biologie en wiskunde) vormen elk een vijfde deel (19%). Voor de statistische analyse zijn in het merendeel van de gevallen de aantallen te klein om te bepalen of de verschillen statistisch significant zijn. Waar wel significante verschillen naar sekse en leeftijd bestaan, wordt dit aangegeven.

Ongeveer een op de acht (13%) geeft aan behoorlijk van de Europese Unie af te weten, ruim een kwart zegt redelijk op de hoogte te zijn, bijna zestig procent antwoordt ‘een beetje’ en een te verwaarlozen minderheid zegt (bijna) niets te weten. Een vergelijking naar sekse laat een verschil in kennis over de Europese Unie zien. Mannelijke aanstaande docenten dichten zichzelf meer kennis toe over Europa dan vrouwelijke aanstaande docenten. Dit verschil is statistisch significant ($p=0.09$). Wat betreft de gehechtheid aan Europa, komt naar voren dat een duidelijke meerderheid aangeeft in min of meerdere mate gehecht aan Europa te zijn: zeven procent ‘erg gehecht’, en 54 procent ‘tamelijk gehecht’. Bijna vier op de tien (37%) antwoorden ‘niet erg gehecht’. Vijftien procent geeft aan tamelijk tevreden te zijn

²⁹ Deze docenten-in-opleiding hebben het onderdeel internationalisering als keuze-onderdeel van hun opleiding gekozen. Verwacht mag worden dat zij in meer of mindere mate geïnteresseerd zijn in Europese ontwikkelingen.

³⁰ De generaliseerbaarheid van de gegevens van de aanstaande docenten wordt bepaald door de representativiteit van de respondenten. Afgezet tegen het totaal van de aantallen officieel ingeschreven voltijd docenten-in-opleiding van de zes opleidingen, bedraagt de afspiegeling elf procent.

³¹ Wat betreft Europa en de Europese Unie weten we uit onderzoek dat veel Nederlanders van die terreinen niet erg op de hoogte zijn. Zie voor het kennisniveau over Europa van Nederlanders: Inter/View 1997; Vis, 1995: 113-114; 1996a: 90-101; 1996b: 194-208; 1998: 84-95; Vis & Foekema, 1997.

over de wijze van functioneren van de democratie in Europa. Daarentegen zegt driekwart (76%) ontevreden te zijn, terwijl negen procent het niet weet. Tabel 3-1 laat zien dat het leeuwendeel positief staat tegenover het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie: 87 procent vindt het een goede zaak.

Tabel 3-1. ‘Lidmaatschap van Nederland van de Europese Unie is een goede zaak’ (in procenten)

	UCLO (juni 2002) dio's N=54 23+(*)	Eurobarometer (eind 2000)		Telepanel (juni 1996) Nederlanders N=2267 15+
		NL N=1004 15+	EU N=16067 15+	
- een goede zaak	87	71	50	75
- een slechte zaak	-	7	14	3
- goed noch slecht	13	15	27	17
- weet niet	-	7	9	5
totaal	100	100	100	100

* De jongste dio is 23 jaar; de andere leeftijdsaanduidingen zijn van Eurobarometer en Telepanel.

Tweederde (65%) meent dat het EU-lidmaatschap profijtelijk voor Nederland uitpakt (zie tabel 3-2). Een kleine minderheid (6%) zegt dat het lidmaatschap Nederland ‘niet ten goede’ komt en drie op de tien weten het niet.

Tabel 3-2. ‘Lidmaatschap van de Europese Unie komt Nederland ten goede’(in procenten)

	UCLO (juni 2002) dio's N=54 23+	Eurobarometer (eind 2000)	
		Nederlanders N=1004 15+	EU-burgers N=16067 15+
- ten goede	65	61	47
- niet ten goede	6	20	32
- weet niet	30	20	21
totaal	100	100	100

Ervaren aanstaande docenten een Europese of Europese Unie-identiteit? Tabel 3-3 laat zien dat de overgrote meerderheid (85%) zich Nederlander en Europeaan voelt. Het deel dat zich alleen met hun eigen nationale identiteit identificeert, is gering (4%). Vier procent geeft aan zichzelf als wereldburger te zien.

Tabel 3-3. ‘Ziet u zichzelf in de nabije toekomst als alleen Nederlander, Nederlander en Europeaan en Nederlander, of alleen Europeaan’(in procenten)

	UCLO (juni 2002)	Eurobarometer (eind 2000)	
	dio's N=54	Nederlanders N=1004	EU-burgers N=16067
- alleen Nederlander	4	40	38
- Nederlander en Europeaan	85	48	49
- Europeaan en Nederlander	4	7	7
- alleen Europeaan	2	3	4
- wereldburger	4	-	-
- weet niet	2	3	3
totaal	100	100	100

De mening dat Nederland profijt heeft van het EU-lidmaatschap wordt vooral gedeeld door mannelijke docenten. Mannelijke docenten zijn de mening dat het EU-lidmaatschap Nederland ten goede komt, meer toegedaan dan vrouwelijke docenten (89% om 50%). Het verschil is statistisch significant ($p=0,15$). Een verklaring zou kunnen zijn dat mannen gemiddeld meer in economische termen denken dan vrouwen. Op de andere punten - gehechtheid aan Europa, lidmaatschap van Nederland aan de Europese Unie, Europese en nationale identiteit, en tevredenheid over de wijze waarop de democratie werkt in Europese Unie - zijn er geen statistisch significante verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke aanstaande docenten. De verwachting dat er een sekseverschil is tussen mannelijke aanstaande en vrouwelijke aanstaande docenten in Europese gezindheid vindt deels bevestiging: mannelijke docenten lijken wat meer Europees gezind dan vrouwelijke docenten. Zo blijkt dat mannelijke docenten vaker dan vrouwelijke docenten vinden dat het Nederlandse EU-lidmaatschap een goede zaak is. Als verklaring kan gelden dat, gemiddeld genomen, mannen meer dan vrouwen - als gevolg van socialisering - internationale politiek en dus ook de Europese Unie in economische termen begrijpen. Vrouwen denken meer dan mannen in persoonlijke verhoudingen. Niet verrassend is dan dat vrouwelijke docenten meer dan mannelijke docenten verschillend scoren op de variabelen die meer in persoonlijke termen zijn te begrijpen: gehechtheid (gehechtheid aan Europa) en identiteit (zichzelf zien als Nederlander en Europeaan). Jonge aanstaande docenten (23-28 jaar) zijn naar verhouding iets meer uitgesproken voorstanders van het Nederlandse EU-lidmaatschap dan oudere aanstaande docenten (29-54 jaar). Dit verschil is echter niet statistisch significant. Op de andere punten - gehechtheid aan Europa, profijt van Nederland van het EU-lidmaatschap, Europese en nationale identiteit, tevredenheid over de wijze waarop de democratie werkt in Europese Unie, en dunk van eigen kennis over Europa - zijn er geen statistisch significante verschillen tussen de leeftijdscategorieën (23-28 jaar en 29 jaar en ouder).

3.1.3.4 Conclusie gezindheid aanstaande docenten

Een meerderheid van de aanstaande docenten (zestig procent) acht zichzelf matig geïnformeerd over de Europese Unie, haar beleid en haar instituties. Niettemin zegt een even grote meerderheid zich gehecht te voelen aan Europa. Een grote meerderheid (bijna negentig procent) vindt het Nederlandse EU-lidmaatschap een goede zaak.

Velen (65 procent) zijn de mening toegedaan dat Nederland baat heeft bij het EU-lidmaatschap. Anders dan bij de doorsnee-Nederlander is er bij aanstaande docenten een mindere mate van beleving van de nationale identiteit. Het leeuwendeel van de docenten ziet zichzelf als Nederlander en Europeaan. Heel weinig aanstaande docenten zien zichzelf in de nabije toekomst als 'alleen Europeaan'. Er bestaat bij aanstaande docenten weinig waardering voor het functioneren van de democratie in de Europese Unie. Aanstaande docenten zijn weliswaar positief over de Europese Unie (goede zaak dat Nederland lid is; Nederland heeft ook profijt van het lidmaatschap), maar ervaren tegelijkertijd de Europese Unie meer als een internationaal-politieke institutie dan als een symbool van een Europese identiteit. Aanstaande docenten beleven de Europese Unie als een stap in de richting van een internationale gemeenschap van Europese burgers waarbij nationale grenzen aan betekenis inboeten.

3.1.4 Slot

Een vergelijking van de categorie coördinatoren internationalisering met de categorie aanstaande docenten laat een opvallend verschil in het denken over de Europese Unie en het Europees burgerschap zien. Docenten van de eerste categorie (docenten met veel onderwijservaring die in het kader van het onderzoek met name hebben gekeken naar de doelstellingen voor de leerlingen) geven aan kennis van de Europese Unie en bijdrage aan het Europees burgerschap een lagere waardering dan aan het bijbrengen van begrip en respect voor de andere culturen en het kennis opdoen over andere landen. Hun Europese gezindheid wordt onmiddellijk vertaald naar de concrete onderwijssituatie. Aanstaande docenten - docenten met weinig onderwijservaring - reageren meer als staatsburger dan als docent. Ondanks hun scepsis op sommige onderdelen zijn ze gehecht aan Europa en voelen ze zich Nederlander en Europeaan. Voor de toekomst van de internationalisering in het onderwijs is dit een bemoedigende uitkomst.

Referenties

- Oonk, G.H. (2002), *Kenmerken van Nederlandse scholen die Europees actief zijn*, BISON-monitor van internationale mobiliteit in het onderwijs 2001, Den Haag: Nuffic
- Dekker, H., et al. (1997), *Duitsland in beeld: gemengde gevoelens blootgelegd*, Lisse: Swets Zeitlinger Publishers.
- Duchêne, F. (1994), *Jean Monnet: the first statesman of interdependence*, New York-London: Norton.
- European Commission, *Eurobarometer. Public Opinion in the European Union*, Brussels, Report Number 46, Brussels, May 1997.
- European Commission, *Eurobarometer. Public Opinion in the European Union*, Brussels, Report Number 54, Brussels, April 2001.
- Inter/View (1997), *Kennis over Europa*, Amsterdam (onderzoek in opdracht van NOVA).
- Kapteyn, P., & B. Schijf (1996), *Europa: ja, nee, geen mening. Europese gezindheid in Nederland*, Amsterdam: Het Spinhuis.
- Lander, F. (1997), 'Het onderwijsbeleid van de Europese Unie en de Raad van Europa: eenvormigheid of variëteit', in: G.H. Oonk (red.), *Handboek Europa en het Onderwijs*, 73-135, Alkmaar: Europees Platform.
- Schulze, H., Paul, I. (1994), *Europäische Geschichte. Quellen und Materialien. Einleitung*, München: Bayerischer Schulbuch-Verlag.

- Stamm, K. (2001), *Onderzoeksrapport Emancipatie en internationalisering*, Alkmaar: Europees Platform.
- Vis, J.C.P.M. (1995), *Politieke kennis en politieke vorming*, Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Vis, J.C.P.M. (1996a), *Gegevens over de politieke kennis van Nederlanders*, Amsterdam: Steinmetzarchief/SWIDOC.
- Vis, J.C.P.M. (1996b), 'Knowledge of European Integration. Statistics on the Dutch Public's Knowledge of the European Community', in: *Political Education. Towards a European Democracy. Report of a European Conference, Maastricht 1995*, 194-208, Amsterdam/Bonn: Instituut voor Publiek en Politiek/Bundeszentrale für politische Bildung.
- Vis, J.C.P.M. (1998), 'Opinion on the Euro among the Dutch Electorate', in: *Strategies and Methods of Civic and Political Education in Europe. Towards the European Monetary Union. A documentation of lectures*, 84-95, Amsterdam/Bonn: Instituut voor Publiek en Politiek/Bundeszentrale für politische Bildung.
- Vis, J., & Foekema, H. (1997), 'Politieke kennis Nederlanders houdt niet over', in: *Intermediair*, jrg. 33, nr. 15, 10 april 1997.

3.2 Verklaring van Kopenhagen: een nieuw perspectief voor mobiliteit in de bve-sector?

Tom Visser, senior adviseur internationalisering beroepsonderwijs CINOP

3.2.1 Achterblijvende mobiliteit in de bve

De bve-sector vormt de ruggengraat voor de opleiding van een goed geschoolde Nederlandse bevolking. De meeste Nederlanders maken immers gebruik van deze vorm van onderwijs. Het aantal deelnemers in de bve-sector die een buitenlandse ervaring opdoen tijdens hun opleiding, blijft echter achter bij het aantal studenten het hoger onderwijs en leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs. Omdat in de bve-sector de nadruk steeds meer is komen te liggen op langer lopende stages, wordt in BISON-monitor 2001 de inschatting gemaakt dat de kwantiteit van de mobiliteit in deze sector zal afnemen, wanneer de beschikbare budgetten gelijk blijven.³² De vrees is zelfs dat er de komende jaren minder geld beschikbaar zal zijn voor uitwisselingsprogramma's in de bve-sector, omdat een belangrijke stimuleringsmaatregel voor internationale mobiliteit, het Onbegrensd Talent programma, opgehouden is te bestaan. Het is maar afwachten of de opleidingsinstellingen zelf bereid en in staat zijn gelden uit eigen budget beschikbaar te stellen om de mobiliteit van hun deelnemers op minimaal hetzelfde peil te houden als de jaren daarvoor. Gezien de economische tegenwind van dit moment, is te verwachten dat het bedrijfsleven zich eveneens terughoudend op zal stellen om mobiliteitsprogramma van hun jonge werknemers te financieren.

3.2.2 De ambities van Lissabon

Deze dreigende achteruitgang in mobiliteit onder bve deelnemers is in tegenspraak met de politieke wens om de mobiliteit in Europa vooral ook onder de middelbaar opgeleide beroepsbevolking te vergroten. Deze roep om meer mobiliteit komt van verschillende kanten. De basis daarvoor is gelegd op de bijzondere Europese Raad (ER) in Lissabon van 23-24 maart 2000. In haar conclusie stelt de ER dat Europa goede economische vooruitzichten heeft, maar zich nog onvoldoende ontwikkelt in kennisintensieve groeisectoren. Daarom heeft de ER de ambitie uitgesproken Europa tot de meest dynamische en competitieve regio ter wereld te maken gekenmerkt door duurzame groei, toenemende werkgelegenheid en sociale samenhang. In de strategie deze ambitie te realiseren is een goed opgeleide en breed inzetbare beroepsbevolking een van de belangrijkste speerpunten. In een moderne economie wordt nieuwe kennis steeds sneller ontwikkeld, verworven en toegepast en dat vraagt om een gunstig klimaat voor onderwijs en scholing. Europese werknemers moeten worden aangemoedigd hun kennis en vaardigheden hun leven lang op peil te houden en daarmee hun inzetbaarheid te verhogen op plaatsen en in sectoren waar een tekort aan arbeidskrachten dreigt. In 2001 formuleert de ER in Stockholm de doelstellingen en een programma van werkzaamheden voor de komende jaren. De uitvoering van dit programma wordt niet van bovenaf opgelegd, maar moeten worden gerealiseerd via

³² BISON 2001 blz.38

de zogenoemde open coördinatie methode.³³ Dat wil zeggen dat de doelstellingen op initiatief van de lidstaten zelf moeten worden gerealiseerd.

3.2.3 Het Brugge initiatief

In oktober 2001 nemen de voor de beroepsopleiding verantwoordelijke directeuren-generaal van de lidstaten van de EU in Brugge het initiatief een proces in gang te zetten om te komen tot intensievere samenwerking op het gebied van het beroepsonderwijs. Belangrijke wegbereider voor dit initiatief is Nederland in de persoon van de inmiddels oud-directeur generaal Hans Borstlap. Het 'Brugge initiatief' wordt door de ER tijdens de top van Barcelona in maart 2002 overgenomen en resulteert drie maanden later al in een conferentie in Brussel tussen vertegenwoordigers van de lidstaten, de EER-landen, de kandidaat-lidstaten en de sociale partners. Er wordt daar overeenstemming bereikt over versterking van de samenwerking op vrijwillige basis waarbij het accent moet liggen op transparantie, erkenning, kwaliteit en begeleiding. Er zal onder andere gewerkt moeten worden aan de ontwikkeling van een instrument waarmee kwalificaties en competenties transparanter kunnen worden gemaakt, aan een systeem voor de overdracht van studieprestaties voor alle niveaus van het beroepsonderwijs en de beroepsgerichte scholing, en aan een reeks gemeenschappelijke uitgangspunten voor de validering van niet-formeel leren.

In zijn toespraak tijdens deze conferentie constateert namens Nederland Arie IJzerman, toen nog directeur Internationaal Beleid van OCenW, dat de Europese beroepsonderwijssystemen in allerlei opzichten sterk van elkaar verschillen, maar dat dit op den duur geen obstakel meer mag zijn voor mobiliteit. Hij pleit er voor ruimte te geven aan initiatieven van onderop ('*grass-root actions*'), die transparante kwalificaties, wederzijds vertrouwen in elkaar onderwijssystemen en kwaliteitszorgsystemen ontwikkelen. Om deze lokale initiatieven in een breder kader te plaatsen stelt hij voor een '*toolbox*' te ontwikkelen die als gemeenschappelijk framework dient om de Europese samenwerking in het beroepsonderwijs van onderop te ondersteunen. Dit framework functioneert als een soort matrix, waarin op de ene dimensie de sectoren en beroepen staan benoemd en in de andere dimensie de niveaus van beroepspraktijk. Deze matrix moet helder maken over welke competenties een individu moet beschikken in een bepaald branche en op een bepaald niveau. Dit moet op den duur leiden tot een internationaal erkende assessmentmethode en -infrastructuur.

3.2.4 Vijf landen bijeen in Aken

Een van de *grass root actions* waaraan IJzerman refereert, is in juni 2002 door de Duitse en Nederlandse Ministers van Onderwijs geïnitieerde conferentie *Take your chance in Europe! mobility in vocational education and training*.³⁴ Voor deze conferentie zijn ruim honderd vertegenwoordigers van de ministeries van onderwijs, sociale partners, experts, beleidsmakers, docenten en studenten België (Vlaanderen), Denemarken, Duitsland, Nederland en Oostenrijk uitgenodigd. Het doel van de

³³ De Bologna verklaring en het Europees onderwijsbeleid: enkele juridische kanttekeningen, Verbruggen M.L.W., in *het Europa van het hoger onderwijs*, Onderwijsraad Den Haag 2002.

³⁴ Verslag van de conferentie 'Take your chance in Europe!' op 18-19 juni 2002 te Aken. , Bundesministerium fuer Bildung und Forschung, Ministerie van Onderwijs cultuur en Wetenschappen

conferentie is in gezamenlijkheid tot aanbevelingen te komen hoe in de vijf betrokken landen de mobiliteit in het beroepsonderwijs en onder deelnemers en jonge werknemers kan worden vergroot.

Namens Minister Hermans stelt Hans Borstlap bij de opening van de conferentie dat we ons meer en meer moeten voorbereiden op een Europese arbeidsmarkt. Voor iedereen moet het mogelijk gemaakt worden buiten het eigen land ervaring op te doen en een beroep uit te oefenen. Opleidingen mogen de aansluiting op de eisen van het internationaal georiënteerde bedrijfsleven niet missen. Samenwerking op het gebied van onderwijs is belangrijk. Het gaat daarbij om zowel samenwerking tussen onderwijsinstellingen onderling als tussen onderwijs en bedrijfsleven en tussen de overheden van de verschillende landen. Hij pleit er voor de conferentie een startpunt te laten zijn voor het creëren van partnerschappen en netwerken om mobiliteit tussen de vijf landen te vergroten en te verbeteren. Daarvoor zijn naar zijn mening twee zaken belangrijk. Men moet vertrouwen hebben in elkaars onderwijssystemen en de manier waarop kwalificaties tot stand komen. Ten tweede moet men ‘dezelfde taal’ spreken, gebruik maken van een gemeenschappelijke terminologie en dezelfde definities hanteren.

Ter voorbereiding op deze conferentie is door CINOP een onderzoek gedaan naar de mobiliteit in de vijf betrokken landen. Onderzocht is welke (statistische) gegevens er beschikbaar zijn over mobiliteit in het (middelbaar) beroepsonderwijs in de vijf betrokken landen, wat het niveau van de mobiliteit in deze landen was in 2001 en welke *good practices* m.b.t. internationale mobiliteit er zijn in deze landen. Het onderzoek maakt duidelijk dat zo'n vergelijkend onderzoek maar in beperkte mate uitvoerbaar. De benodigde gegevens in de betrokken landen zijn niet altijd beschikbaar en vaak te uiteenlopend van aard. De Nederlandse BISON-monitor wordt door de onderzoekers dan ook als uitgangspunt aanbevolen voor de ontwikkeling van een Europees monitor systeem.³⁵

Tijdens de conferentie in Aken wordt er door de delegaties van de vijf landen gewerkt aan het formuleren van aanbevelingen. Er wordt aanbevolen met European Credit Transfer System (ECTS) als uitgangspunt een framework te ontwikkelen die meer informatie ontsluit en tegelijkertijd als standaard functioneert om de kwaliteit op het terrein resultaten, proces en structuur van het beroepsonderwijs te verhelderen. Verder wordt er voor gepleit als vijf landen samen te werken op het gebied van kwaliteit van mobiliteit, waarbij prioriteit moet worden gegeven aan duurzame effecten van mobiliteitsprogramma's. De mogelijkheden voor individuele mobiliteit moeten op nationale niveau, maar vooral ook op het niveau van scholen en bedrijven worden vergroot. Daarnaast is het nodig dat de vijf betrokken landen vastleggen onder welke voorwaarden inkomende studenten het beste in hun land kunnen worden ontvangen. Wanneer internationale activiteiten een integraal onderdeel vormen van het beroepsonderwijs, vinden de delegatieleden ook dat er apart gelden nodig zijn voor de opbouw en onderhoud van samenwerkingsverbanden om mobiliteit te realiseren.

³⁵ International mobility in five European countries, a first impression, Fleur Dinjens, Jan Neuvel en Tom Visser, National Agency Leonardo da Vinci The Netherlands 's-Hertogenbosch, December 2002.

Leerlingen en jonge werknemers uit de vijf landen die eveneens op de conferentie aanwezig zijn pleiten er voor 'sleutelpersonen' op school en bedrijfsniveau een structurele mogelijkheid te bieden mobiliteit onder jongeren te promoten en hen van goede informatie te voorzien. Tenslotte benadrukken de leerlingen dat niet alleen zij, maar ook bedrijven financiële ondersteuning nodig hebben om de mobiliteit in het beroepsonderwijs te vergroten.

3.2.5 De verklaring van Kopenhagen

Het resultaat van al deze inspanningen en initiatieven in 2002 is tenslotte dat dertig landen zaterdag 30 november 2002 in Kopenhagen hebben afgesproken dat in de toekomst meer Europese samenwerking in het beroepsonderwijs plaats vindt. De samenwerking die in de 'Verklaring van Kopenhagen' wordt beoogd, moet zorgen voor een transparantere kwalificatiestructuur en voor uitwisselbaarheid van kwalificaties en competenties tussen de landen. De ministers van Onderwijs of hun vertegenwoordigers hebben de conferentie hierover afgesloten met het aanvaarden van de 'Verklaring van Kopenhagen'. De samenwerking moet het vertrouwen versterken in de verschillende systemen die in de landen bestaan. Er zullen drie werkgroepen worden ingesteld, gericht op de transparantie van kwalificaties, het ontwikkelen van een Europees studiepuntensysteem en de bevordering van de samenwerking in het beroepsonderwijs. Verder zal er tweejaarlijks een vervolgconferentie worden georganiseerd om de voortgang en de resultaten te bespreken. Demissionair staatssecretaris Nijs heeft aangeboden dat Nederland de eerstvolgende conferentie organiseert tijdens het Nederlands EU-voorzitterschap in de tweede helft van 2004.

Het is opzienbarend dat in zo'n korte tijd deze verklaring van Kopenhagen tot stand is gekomen en daarmee een onomkeerbaar proces van samenwerking in het Europees beroepsonderwijs tussen dertig landen van start lijkt te zijn gegaan. Een verklaring als deze is anders als het een verdrag zou zijn, niet echt 'bindend' voor de ondertekenaars. Het biedt echter een uitweg tussen een opgelegde Europese harmonie, wat niemand wil en het met oogkleppen op handhaven van de nationale autonomie wat uiteindelijk zal leiden tot ondergraving van beroepsonderwijssystemen in de lidstaten zelf. De verklaring biedt bovendien de mogelijkheden aan de lidstaten om met verschillende snelheden de doelstellingen te realiseren waarbij de achterblijvers niet hoeven af te haken, maar later alsnog kunnen aansluiten.

3.2.6 Tenslotte

Dit artikel begon met een wat sombere schets dat de mobiliteit onder deelnemers in het beroepsonderwijs dreigt te stagneren. Het totstandkomen van de Verklaring van Kopenhagen biedt daarentegen duidelijk een perspectief om deze mobiliteit te vergroten. Streven naar meer transparantie, erkenning en samenwerking binnen het Europese beroepsonderwijs, lukt immers alleen als dit ondersteund wordt met een praktijk waar een substantieel deel van de deelnemers in het beroepsonderwijs ook daadwerkelijk internationaal gaat. Daarvoor is het echter wel nodig dat Nederland net zoals bij de totstandkoming van het verdrag zelf ook bij de realisatie van het actieprogramma het initiatief blijft houden. Het aanbod van Nijs om de vervolgconferentie over deze Verklaring te organiseren is in dat licht een goede eerste stap. Het is een eervolle uitdaging, maar heeft ook consequenties. Teruglopende

cijfers van internationale mobiliteit van bve deelnemers in Nederland in de komende jaren zou gezichtsverlies opleveren in Europa. Ondanks tegenvallende economische cijfers zullen betrokken partijen, overheid, bedrijfsleven onderwijsinstellingen de handen in een moeten slaan om ook de komende jaren de mobiliteit in de bve-sector van onderop uit te bouwen.

Aan de jongeren zelf zal het niet liggen. In de SCP “Leeft Europa wel?” een verkenning van de Europese Unie in de publieke opinie en het onderwijs komt naar voren dat veel Nederlandse jongeren net zoals de meeste van hun Europese leeftijdsgenoten bij het ‘burger zijn in Europa’ vooral denken aan bewegingsvrijheid en mobiliteit.³⁶ Daarbij is weinig onderscheid te constateren tussen korter/lagere en langer/hoger opgeleiden. Het recht om vrijelijk en permanent te kunnen reizen, het recht om in elk land van de EU te kunnen werken of te studeren, wordt als een verworvenheid van de Europese eenheid gezien. De Denen zijn met 38 % de absolute koplopers als het gaat om mobiliteit van jongeren. Daarna volgen de Fransen (24%), de Zweden (23%) en wij als Nederland met 20%. Als een land met een open economie en Europees koploper op het gebied van de internationale handel zullen wij die positie op zijn minst moeten handhaven, maar als het even kan eigenlijk verbeteren.

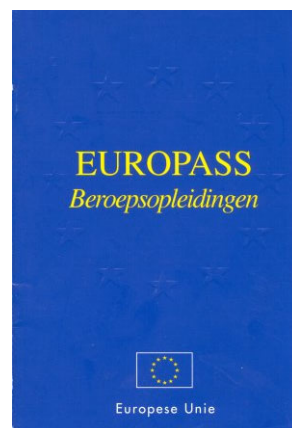
³⁶ Leeft Europa wel? Een verkenning van de Europese Unie in de publieke opinie en het onderwijs
Bijlage bij *De Staat van de Europese Unie 2003* Paul Dekker(redactie), Sociaal en Cultureel
Planbureau, september 2002

3.3 Europass: meer kwantiteit en kwaliteit

Martine Maes, CINOP

3.3.1 Inleiding

Op 1 januari 2000 heeft de Europese Commissie het document Europass ingevoerd om de transnationale mobiliteit in Europa te stimuleren, en daarnaast de transparantie en zichtbaarheid van internationale ervaringen van deelnemers te vergroten. In het eerste jaar van invoering zijn 275 Europassen uitgereikt in het Nederlandse secundair beroepsonderwijs. In het schooljaar 2001-2002 zijn er 700 Europassen uitgereikt, een verdriedubbeling ten opzichte van het eerste jaar. In verhouding tot het aantal stages en beroepspraktijkvormingsperiodes (bpv) in Europa is dit echter nog maar een heel klein percentage van 11%. Het doel van de Nationale begeleidingsinstantie was dan ook de aantallen uitgereikte Europassen te verhogen, terwijl de kwaliteit van de Europese trajecten daar natuurlijk niet onder mocht lijden! De manier waarop je beide doelen kunt bereiken brengt de discussie terug tot de grondbeginselen van de Europass.

3.3.2 Waarom een Europass?

Waarom heeft de Europese Commissie het document Europass ingevoerd? Waarom zouden instellingen Europassen uitreiken en waarom zouden deelnemers en bedrijven om een Europass vragen?

De Europese Commissie heeft in 2000 het document ingevoerd om de internationale mobiliteit in de Europese Unie te stimuleren. Dit document geeft de mogelijkheid de extra vaardigheden en ervaringen die deelnemers hebben opgedaan door een deel van hun opleiding in het buitenland te volgen, inzichtelijk te maken. Het document draagt bij aan meer transparantie omdat het in elk land hetzelfde is, en deelnemers en bedrijven overal een uniform document onder ogen krijgen dat herkenbaar is. Dit alles staat in het teken van het streven naar een Europese arbeidsmarkt waarin burgers uiteindelijk zonder obstakels in elk land van de Europese Unie kunnen werken en studeren. De Europass is een instrument dat is opgezet om hier een bijdrage aan te leveren.

Wat is de meerwaarde voor ROC's en AOC's om een Europass uit te reiken? Uit de evaluatie van vorig jaar bleek dat met name de tijdsinvestering en de administratieve procedure het juist minder aantrekkelijk maken om Europassen uit te reiken. De scholen die dit wel doen (en het aantal is al flink gestegen in het tweede jaar) geven als reden aan dat het op de eerste plaats een extra waardering voor de deelnemer zelf oplevert en een bewijs is van de Europese oriëntatie van de deelnemer. Van de uitreiking wordt een feestelijke gebeurtenis gemaakt en het geeft de mogelijkheid internationalisering extra onder de aandacht te brengen binnen en buiten de instelling.

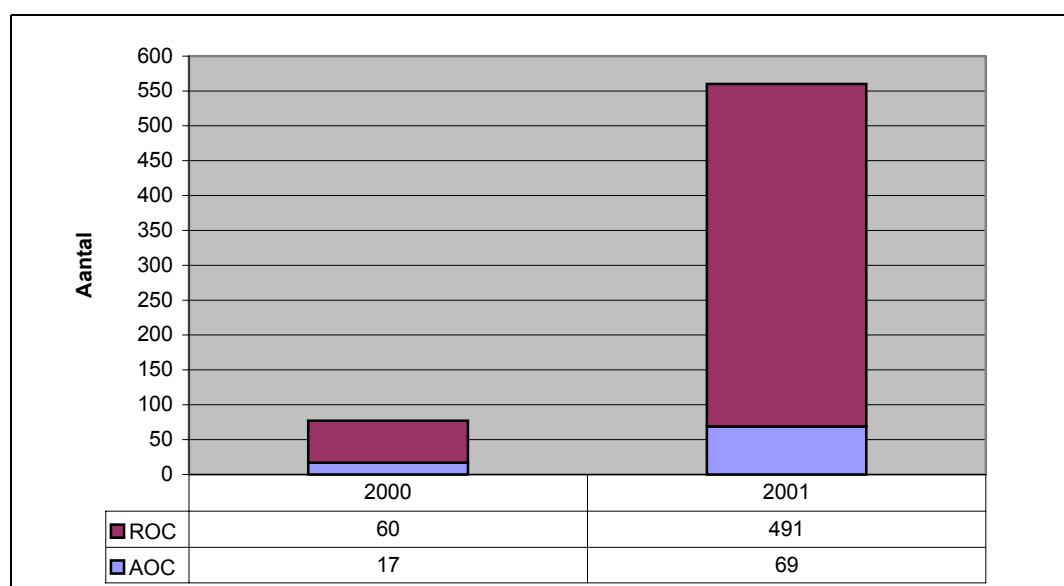
Voor deelnemers ligt de meerwaarde erin dat een Europass een tastbaar bewijs geeft van hun buitenlandse ervaring. Zij kunnen het bij sollicitaties inbrengen als bewijsstuk en visitekaartje voor hun internationale oriëntatie. Het wordt gezien als een nuttige toevoeging aan het curriculum vitae. De echte meerwaarde is op dit moment nog moeilijk na te gaan omdat er nog weinig Europassen in omloop zijn en deelnemers nog niet allemaal aan het werk zijn. Ook is het lastig aan te geven dat het komt door de Europass dat zij een streepje voor hebben bij de werkgever.

Het blijkt dat de bekendheid van Europass bij werkgevers nog niet groot genoeg is om aan te geven waarom de Europass voor hen interessant is. Daarnaast is betoogd tijdens de nationale Europass conferentie (zie verder in dit artikel) dat werkgevers meer behoefte hebben aan bewijzen van de beroepsmatige vaardigheden, waarvoor de Europass weinig ruimte geeft. De Europass kan daarentegen wel aantonen dat de persoonlijke vaardigheden en internationale competenties extra zijn ontwikkeld. Een werknemer met buitenlandse ervaring heeft een aantal specifieke kenmerken en een grotere kennis van één of meerdere vreemde talen die in een meer en meer internationale arbeidsmarkt van belang blijken te zijn.

3.3.3 Verhouding mobiliteit en Europass

Hieronder is weergegeven in grafiek- en tabelvorm hoeveel Europassen het afgelopen jaar zijn uitgereikt.

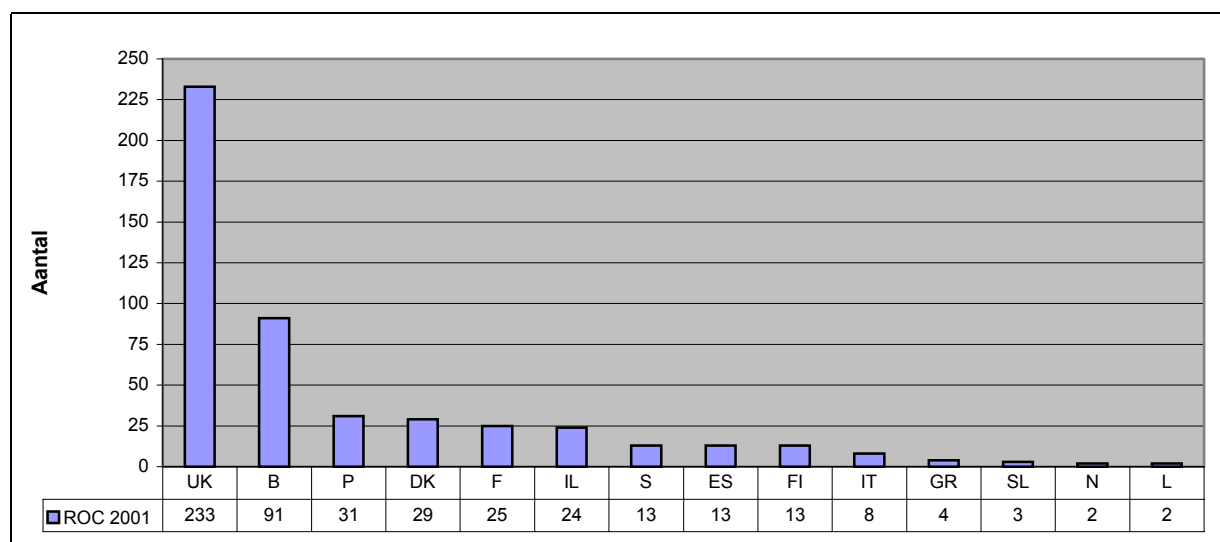
Figuur 3-3. Aantal Europassen per jaar

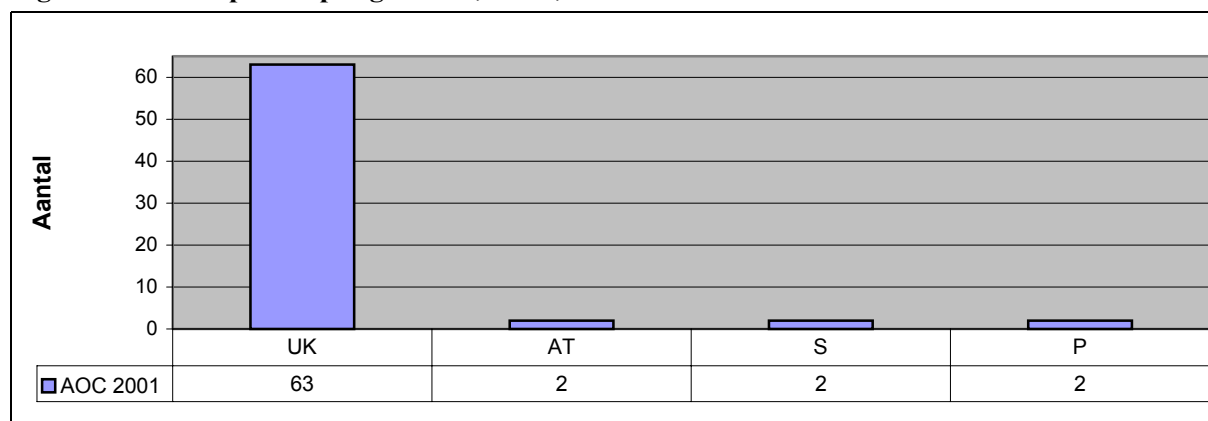
We kunnen aan dit overzicht zien dat er in 2001 ruim zeven keer zoveel Europassen zijn uitgereikt, in vergelijking met het jaar ervoor. Ook is het aantal Europassen uitgereikt door aoc's sterk vergroot: namelijk van 17 in 2000 naar 69 in 2001.

In de figuren 3-4 en 3-5 wordt het aantal Europassen dat per gastland voor ROC en AOC werd afgegeven, weergegeven.

Figuur 3-4. Europassen per gastland, ROC, 2001

Figuur 3-5. Europassen per gastland, AOC, 2001

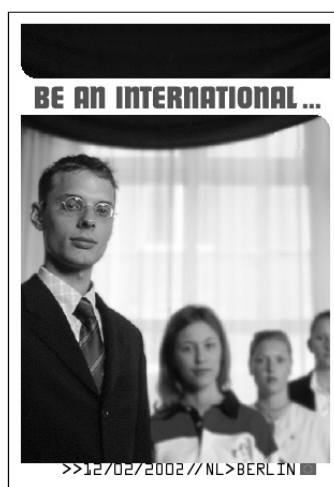
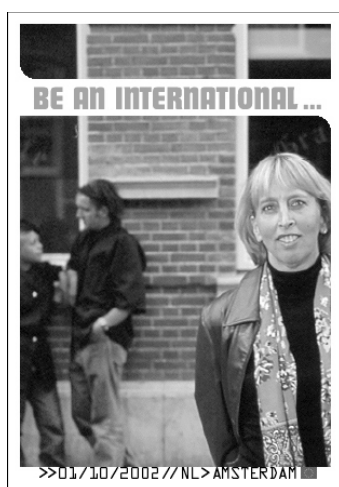

Binnen de bve-sector volgt slechts een klein percentage van de deelnemers een deel van de opleiding of van de beroepspraktijkvormingsperiodes (bpv) in het buitenland en daarvan krijgt op dit moment ongeveer 10% een Europass. In tabel 3-4 een overzicht van deze gegevens.

Tabel 3-4. Aantal Nederlandse Europassen in 2002

Onderwerp	Absolute aantallen deelnemers	Percentage van totaal aantal deelnemers
Totaal aantal deelnemers bve	440.700	100 %
Aantal deelnemers naar het buitenland	6.841	1,6 %
Aantal europassen	700	0,16 %

Een uitsplitsing naar het aantal Europassen per mobiliteitsprogramma is niet bekend, omdat deze gegevens niet bijgehouden worden. Vanaf dit kalenderjaar wordt het uitreiken van Europass binnen mobiliteitsprojecten van het Leonardo da Vinci programma verplicht gesteld door het Nationaal Agentschap. Binnen het Duits-Nederlandse BAND programma is het niet verplicht maar wordt het wel actief gepromoot. Tot nu toe is echter de relatie tussen de totale mobiliteit in de bve-sector en de aantallen uitgereikte Europassen nog lang niet in verhouding en kan dit beter gekoppeld worden. Uitgangspunt zou moeten zijn dat elke deelnemer die op stage is geweest een Europass krijgt!

Freecards, ontworpen om de bekendheid onder leerlingen en docenten te vergroten

3.3.4 Verhogen van kwaliteit en effectiviteit van de Europass

Drie onderwerpen stonden prominent op de agenda van een voorbereidende werkconferentie en het vervolg daarop, de nationale Europass conferentie in het najaar van 2002:

1. de registratie van gegevens en de formulering van criteria voor uitgifte van de Europass
2. de betrokkenheid van en meerwaarde voor het bedrijfsleven
3. de Europass in breder perspectief van ontwikkelingen, zoals het Europees Taalportfolio, internationale competenties en het proces naar meer transparantie van vaardigheden op Europees niveau.

3.3.4.1 Registratie en criteria voor uitgifte van de Europass

De Nationale Begeleidingsinstantie van Europass wil graag weten hoeveel en welke trajecten per jaar op de Europass worden 'bijgetekend' en hoeveel Europassen er per jaar worden uitgereikt, om de voortgang van de implementatie in Nederland te volgen. Ook is er behoefte aan achtergrondgegevens van deelnemers zoals leeftijd, sekse, opleidingsrichting, etc om internationale vergelijkingen te kunnen maken. Om deze achtergrondgegevens te leveren zou het voor de scholen een optie zijn om de Europass te koppelen aan de bestaande cursistenregistratiesystemen zoals People Soft. Wel zal goed uitgezocht moeten worden welke mogelijkheden en onmogelijkheden de wet op de privacy met zich meebrengt. Welke gegevens gevraagd zullen worden, zal de Nationale Begeleidingsinstantie de komende tijd formuleren.

De discussie over de vraag van de formulering van criteria voor uitgifte ligt iets ingewikkelder.

Uit gegevens blijkt dat de stijging van de uitgifte in Nederland achterloopt bij de Europese stijging. Wel is de vraag hoe het uitgiftebeleid is in de landen met zeer hoge aantallen in vergelijking met Nederland. In Vlaanderen, waar relatief minder Europassen zijn uitgereikt, wordt bijvoorbeeld een strenge selectie toegepast en is één van de criteria dat alleen periodes van 3 weken of meer in aanmerking komen voor een pas. In andere landen daarentegen, zoals Frankrijk met een hoog aantal Europassen, zijn er minder criteria en wordt voor de lengte van de stage deze ondergrens niet toegepast.

Het doel om criteria toe te passen in de Nederlandse context is het civiel effect te vergroten van de Europass zelf en de informatie daarin. Daarbij wordt gestreefd naar het uitvoeren van een deel van de opleiding in het buitenland in plaats van korte uitwisselingen. Volgens de Bve-raad en het ministerie regelt het zich in de praktijk vanzelf wel voor welke minimale termijn de pas wordt uitgereikt. Heel korte periodes van een paar dagen kun je niet echt kwijt in de Europass en vergen relatief veel werk. Wel is aangegeven dat het zou goed zijn de Europass te beperken tot de waardering van beroepspraktijkvormingsperiodes (bpv).

Ideeën voor minimale criteria vanuit de werkgroep op de nationale conferentie:

1. een minimale termijn, bijvoorbeeld drie weken, conform de programma's als Leonardo da Vinci.
2. koppelingen met taalportfolio
3. Europass zien als groeidocument. Ook bekijken of en hoe je zaken als een internationale videoconferentie hierin kan opnemen.

Op vragen of je een Europass ook mag uitgeven voor toetredingslanden geeft het ministerie aan dat het wel erg bureaucratisch zou zijn om te wachten tot 1 januari 2004 om de toetredende landen bij de implementatie van Europass te betrekken.

Andere landen zoals de VS of landen in Afrika/Azië komen niet voor Europass in aanmerking.

Een ander discussiepunt is de vraag of de voorbereiding van een periode in het buitenland ook onderdeel kan uitmaken van de Europass indien van een ‘kwalificerend onderdeel van de opleiding kan worden gesproken’. Dit onderwerp zal onder andere nader worden bekeken door een kleine werkgroep met vertegenwoordigers van de NBI en roc’s die zich buigen over het onderwerp van registratie en criteria.

3.3.4.2 Betrokkenheid van en meerwaarde voor bedrijven

‘Onbekend maakt onbemind’ is een zinsnede die hier wel van toepassing lijkt. De bekendheid van Europass bij bedrijven is op dit moment nog erg klein door het kleine aantal uitgereikte Europassen. Het vergroten van het aantal uitgereikte Europassen en van de bekendheid is een voorwaarde voor het meer betrekken van het bedrijfsleven. Wat kan dan de meerwaarde voor hen zijn? De Europass geeft niet direct inzicht in de beroepsmatige vaardigheden van hun (toekomstige) werknemers, maar des te meer over hun persoonlijke ontwikkeling en internationale oriëntatie. Een idee is dan ook om multinationals in eerste instantie als promotors van de Europass te laten optreden in samenwerking met de scholen, omdat zij vanwege de aard van hun bedrijf meer behoefte hebben aan internationaal competente werknemers. Ook is het goed werkgevers directer bij de ontwikkeling en bijvoorbeeld het benoemen van criteria voor de Europass te betrekken, om het civiel effect van de pas op de lange termijn te kunnen vergroten.

De rol van de kenniscentra beroepsonderwijs bedrijfsleven bestaat onder andere uit het informeren van bedrijven over het bestaan van de pas. Op dit moment lopen deze contacten via de scholen als zendende organisatie bij een mobiliteitsproject. Vooral de internationaal georiënteerde branches zouden via een campagne gecoördineerd door de betreffende kenniscentra beter en breder geïnformeerd kunnen worden.

Ook valt te denken aan een koppeling met het accrediteringsbeleid van de kenniscentra. Een erkend leerbedrijf is een voorwaarde voor de erkenning van de buitenlandse stage, dus ook voorwaarde voor het verkrijgen van Europass. Een idee zou zijn om leerbedrijven die de Europass uitreiken een soort keurmerk mee te geven als ‘Europees erkend leerbedrijf’.

Een nog constructievere manier van het verankeren van internationale stages en de uitreiking van de Europass zou zijn om internationale competenties (zoals de persoonlijke ontwikkelingscompetenties als zelfstandigheid en zelfredzaamheid) op te nemen in de kwalificatiestructuur. Deze internationale competentie bestaat uit drie componenten; internationalisering, vreemde talen en interculturele competentie. Voor moderne vreemde talen bestaat er al het Europees Taalportfolio (www.taalportfolio.nl), waarin de ontwikkeling van de vreemde talenkennis en het niveau kan worden opgenomen. Een koppeling met dit instrument om de opgedane buitenlandse ervaringen te documenteren ligt voor de hand.

Op dit moment zijn er al branche-initiatieven bekend zoals in de metaalsector waar werkgevers een pas hebben ontwikkeld die in aanvulling op de Europass gezien zou kunnen worden en zich specifiek richt op beroepsvaardigheden. Bijvoorbeeld de EMU-pas die onlangs is ingevoerd in de metaalsector kan internationaal toegepast en bijgehouden worden en maakt gebruik van de portfoliomethodiek. Deze methodiek

zal volgens deze werkgevers ook de toekomst zijn voor de Europass. In dat geval zouden dit soort initiatieven gecombineerd kunnen worden zodat er één portfolio zal zijn voor deelnemers/werknemers die inzicht geeft in hun (internationaal opgedane) vaardigheden, en die in internationaal verband bruikbaar is. Dit is ook de richting waarin het Europese debat zich ontwikkelt.

3.3.4.3 Europass in breder perspectief

In het debat naar meer samenwerking en transparantie van vaardigheden in Europa wordt de Europass gezien als een groeidocument dat in het kader van transparantie en erkenning een grote rol kan gaan spelen. Tijdens de conferentie ‘Take your Chance in Europe! Mobility in vocational education and training’ die plaatsvond in juni 2002 in Aken betoogde Gordon Clark van de Europese Commissie het volgende:

“A number of priority actions are taken by the Member States and the European Commission in relation to mobility and to the transparency, recognition and quality of vocational qualifications, with a particular emphasis on sectoral qualifications.

One of these actions to which immediate priority should be given is to the development of a single tool, supporting the transparency of vocational qualifications and thus transnational mobility. This tool should be able to integrate already existing elements like the European CV, the certificate supplement etc. It was considered that EUROPASS should be used as a basis for this.”

Het is een veel gehoorde uitspraak dat er al meerdere instrumenten zijn met als doel inzicht te geven in kwalificaties en competenties, al dan niet op Europees niveau. De vraag is echter wat nu de meerwaarde van deze afzonderlijke instrumenten is, en nog belangrijker: wat hebben leerlingen en het bedrijfsleven eraan? Zij zijn uiteindelijk de gebruikers van de informatie over vaardigheden en competenties. Daarom is het belangrijk deze groepen te betrekken bij de vraag wat het civiel effect van deze instrumenten is, en hoe dat effect vergroot zou kunnen worden.

Ook kunnen zij meedenken over de vorm en richting van Europass als die in een breder perspectief wordt geplaatst als groeidocument. In hoeverre is het model van de Europass te gebruiken als basis voor een breed instrument voor transparantie van vaardigheden? Welke instrumenten kunnen daarbij betrokken worden en welke gegevens moeten een plek krijgen?

Dit zijn interessante vragen om in het volgend jaar van de invoering van de Europass op Europees niveau te bespreken.

Voor meer informatie over de Europass: www.europass.nl of www.dutch-vet.nl (Europass).

BIJLAGEN

4 Kwantitatieve Data

4.1 Primair en voortgezet onderwijs po-vo

Tabel 4-1. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen nationale, bilaterale en Europese programma's

Provincie	Programma														Totaal %					
	Duitsland Plus	Duitsland bilateraal	Europa Plus	Iku	Gros Plato	Kans	Com 1 Schoolprojecten	Com 1 Taalprojecten	Com 1 Schoolontwikkelingsprojecten	Com 1 Voorb.-bezoeken	Com 2.2 Na-scholing	Centr. act. Socrates Voorb.-bezoeken	Grundtvig 2 Voorb. bezoeken	Grundtvig 2 Lerende partnerschappen		Grundtvig 3 Nascholing	Arion	RvE	Totaal	
Drenthe	4	1	4	6	0	45	0	9	3	1	4	5	6	0	0	5	4	1	98	3,55
Flevoland	0	0	0	4	1	8	0	4	1	0	4	5	0	2	1	0	0	0	30	1,09
Friesland	1	0	5	8	0	95	0	14	5	3	6	8	1	0	0	2	2	0	150	5,43
Gelderland	16	0	42	18	5	182	4	28	4	5	18	36	8	1	8	3	14	0	392	14,19
Groningen	4	1	28	10	1	39	0	15	3	3	6	17	2	0	0	1	3	0	133	4,82
Limburg	6	0	51	8	10	90	1	12	5	3	19	11	5	0	2	0	3	0	226	8,18
Noord-Brabant	8	1	79	28	43	215	3	38	5	4	22	19	4	0	4	3	12	1	489	17,70
Noord-Holland	6	5	12	24	4	243	2	26	1	4	24	25	11	1	1	0	14	2	405	14,66
Overijssel	12	0	41	6	8	83	1	29	2	4	17	8	2	4	1	1	8	2	229	8,29
Utrecht	3	0	12	12	2	73	0	14	1	2	4	16	3	0	2	1	4	3	152	5,50
Zeeland	0	0	0	6	2	31	1	6	2	0	7	0	0	0	0	0	1	0	56	2,03
Zuid-Holland	17	0	42	34	1	179	1	43	4	3	31	25	11	2	3	1	5	0	402	14,55
Totaal generaal	77	8	316	164	77	1.283	13	238	36	32	162	175	53	10	22	17	70	9	2.762	100,00

Tabel 4-2. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen Europese programma's

Provincie	Programma											Totaal	Totaal %
	Com 1 School-projecten	Com 1 Taal-projecten	Com 1 School-ontwikkelingsprojecten	Com 1 Voorbereidende bezoeken	Com 2.2 Nascholing	Centrale acties Socrates Voorbereidende bezoeken	Grundtvig 2 Voorbereidende bezoeken	Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	Grundtvig 3 Nascholing	Arion	RvE		
Drenthe	9	3	1	4	5	6	0	0	5	4	1	38	4,61
Flevoland	4	1	0	4	5	0	2	1	0	0	0	17	2,06
Friesland	14	5	3	6	8	1	0	0	2	2	0	41	4,98
Gelderland	28	4	5	18	36	8	1	8	3	14	0	125	15,17
Groningen	15	3	3	6	17	2	0	0	1	3	0	50	6,07
Limburg	12	5	3	19	11	5	0	2	0	3	0	60	7,28
Noord-Brabant	38	5	4	22	19	4	0	4	3	12	1	112	13,59
Noord-Holland	26	1	4	24	25	11	1	1	0	14	2	109	13,23
Overijssel	29	2	4	17	8	2	4	1	1	8	2	78	9,47
Utrecht	14	1	2	4	16	3	0	2	1	4	3	50	6,07
Zeeland	6	2	0	7	0	0	0	0	0	1	0	16	1,94
Zuid-Holland	43	4	3	31	25	11	2	3	1	5	0	128	15,53
Totaal	238	36	32	162	175	53	10	22	17	70	9	824	100,00

Tabel 4-3. Provincies van waaruit internationaliseringsactiviteiten plaatsvinden in 2002, uitgedrukt in aantal toekenningen nationale en bilaterale programma's

Provincie	Programma										Totaal %
	Duitsland Plus	Duitsland bilateraal	Europa Plus	Iku	Gros	Plato	Kans	Totaal			
Drenthe	4	1	4	6	0	45	0	60			3,10
Flevoland	0	0	0	4	1	8	0	13			0,67
Friesland	1	0	5	8	0	95	0	109			5,62
Gelderland	16	0	42	18	5	182	4	267			13,78
Groningen	4	1	28	10	1	39	0	83			4,28
Limburg	6	0	51	8	10	90	1	166			8,57
Noord-Brabant	8	1	79	28	43	215	3	377			19,45
Noord-Holland	6	5	12	24	4	243	2	296			15,27
Overijssel	12	0	41	6	8	83	1	151			7,79
Utrecht	3	0	12	12	2	73	0	102			5,26
Zeeland	0	0	0	6	2	31	1	40			2,06
Zuid-Holland	17	0	42	34	1	179	1	274			14,14
Totaal	77	8	316	164	77	1.283	13	1.938			100,00

Tabel 4-4. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar schooltype in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's

Schooltype	Duitsland Plus	Duitsland bilateraal	Europa Plus	Iku	Gros	Plato	Kans	IO (a)	Com. 1 Schoolprojecten	Com. 1 Taalprojecten	Com. 1 Schoolontwik. projecten	Com. 1 Voorb. bezoeken	Com. 2.2 Na-scholing	Centr. act. Socrates Voorb. bezoeken	Grundtvig 2 Voorb. bezoeken	Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	Grundtvig 3 Nascholing	Arion	RvE	Totaal	Totaal %
Po	6	0	0	0	43	687	5	0	78	0	9	40	13	3	0	0	0	24	0	908	26,94
Vo	69	1	316	163	27	525	7	0	149	35	22	115	141	13	2	0	4	18	3	1.610	47,76
Ierenopleidingen	0	0	0	0	0	0	0	609	2	0	0	1	16	10	0	0	1	0	0	639	18,96
Mbo	0	0	0	0	0	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14	0	19	0,56
Bve	0	0	0	0	0	1	0	0	7	1	1	3	0	11	6	14	4	2	3	53	1,57
Hbo	1	4	0	0	1	23	0	0	0	0	0	0	0	5	0	1	0	5	3	43	1,28
Universiteit	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	6	0,18
Overig	1	2	0	1	6	42	0	0	2	0	0	3	4	8	2	7	8	7	0	93	2,76
Totaal generaal	77	8	316	164	77	1.283	13	609	238	36	32	162	175	53	10	22	17	70	9	3.371	100,00

(a) Internationalisering opleidingen

Tabel 4-5. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar schooltype in 2002, Europese programma's

Schooltype	Comenius 1 Schoolprojecten	Comenius 1 Taalprojecten	Comenius 1 Schoolontwikkelingsprojecten	Comenius 1 Voorb. bezoeken	Comenius 2.2 Nascholing	Centrale acties Socrates Voorb. bezoeken	Grundtvig 2 Voorb. bezoeken	Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	Grundtvig 3 Nascholing	Arion	RvE	Totaal	Totaal %
Po	78	0	9	40	13	3	0	0	0	24	0	167	20,27
Vo	149	35	22	115	141	13	2	0	4	18	3	502	60,92
Ierenopleidingen	2	0	0	1	16	10	0	0	1	0	0	30	3,64
Mbo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	14	0	14	1,70
Bve	7	1	1	3	0	11	6	14	4	2	3	52	6,31
Hbo	0	0	0	0	0	5	0	1	0	5	3	14	1,70
Universiteit	0	0	0	0	1	3	0	0	0	0	0	4	0,49
Overig	2	0	0	3	4	8	2	7	8	7	0	41	4,98
Totaal	238	36	32	162	175	53	10	22	17	70	9	824	100,00

Tabel 4-6. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar schooltype in 2002, nationale en bilaterale programma's

Schooltype	Duitsland Plus	Duitsland bilateraal	Europa Plus	Iku	Gros	Plato	Kans	IO (a)	Totaal	Totaal %
Po	6	0	0	0	43	687	5	0	741	29,09
Vo	69	1	316	163	27	525	7	0	1.108	43,50
lerarenopleidingen	0	0	0	0	0	0	0	609	609	23,91
Mbo	0	0	0	0	0	4	1	0	5	0,20
Bve	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0,04
Hbo	1	4	0	0	1	23	0	0	29	1,14
Universiteit	0	1	0	0	0	1	0	0	2	0,08
Overig	1	2	0	1	6	42	0	0	52	2,04
Totaal nationale programma's	77	8	316	164	77	1.283	13	609	2.547	100,00

(a) Internationalisering opleidingen

Tabel 4-7. Financiële toekenningen internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's

Denominatie	Programma													Totaal %						
	Duitsland Plus	Duitsland bilateraal	Europa Plus	Iku	Gros Plato	Kans	Com. 1 Schoolprojecten	Com. 1 Taalprojecten	Com. 1 Schoolontwikkelingsprojecten	Com. 1 Voorb. bezoeken	Com. 2.2 Nascholing	Com. 2.2 Socrates Voorb. bezoeken	Centr. act. Socrates Voorb. bezoeken		Grundtvig 2 Voorb. bezoeken	Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	Grundtvig 3 Nascholing	Arion	RvE	Totaal
Openbaar	22	6	84	54	16	474	4	80	16	7	49	64	16	3	8	4	19	2	928	33,60
Rooms-katholiek	24	0	143	59	45	400	7	68	7	9	39	24	4	0	1	2	11	0	843	30,52
Protestant christelijk	15	0	53	31	7	238	2	40	5	5	32	29	3	0	1	1	13	3	478	17,31
Interconfessioneel/Oecumenisch	4	0	24	7	1	42	0	13	1	1	5	17	8	1	4	2	1	0	131	4,74
Algemeen bijzonder	9	0	12	12	6	90	0	26	4	6	22	15	11	3	1	0	6	0	223	8,07
Overig	3	2	0	1	2	39	0	11	3	4	15	26	11	3	7	8	20	4	159	5,76
Totaal generaal	77	8	316	164	77	1.283	13	238	36	32	162	175	53	10	22	17	70	9	2.762	100,00

Tabel 4-8. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, Europese programma's

Denominatie	Programma													Totaal %
	Com. 1 Schoolprojecten	Com. 1 Taalprojecten	Com. 1 Schoolontwikkelingsprojecten	Com. 1 Voorb. bezoeken	Com. 2.2 Nascholing	Centr. acties Socrates Voorb. bezoeken	Grundtvig 2 Voorb. bezoeken	Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	Grundtvig 3 Nascholing	Arion	RvE	Totaal		
Openbaar	80	16	7	49	64	16	3	8	4	19	2	268	32,52	
Rooms-katholiek	68	7	9	39	24	4	0	1	2	11	0	165	20,02	
Protestant christelijk	40	5	5	32	29	3	0	1	1	13	3	132	16,02	
Interconfessioneel/oecumenisch	13	1	1	5	17	8	1	4	2	1	0	53	6,43	
Algemeen bijzonder	26	4	6	22	15	11	3	1	0	6	0	94	11,41	
Overig	11	3	4	15	26	11	3	7	8	20	4	112	13,59	
Totaal Europese programma's	238	36	32	162	175	53	10	22	17	70	9	824	100,00	

Tabel 4-9. Internationaliseringsactiviteiten verdeeld naar denominatie in 2002, nationale en bilaterale programma's

Denominatie	Programma										Totaal %
	Duitsland Plus	Duitsland bilateraal	Europa Plus	Iku	Gros	Plato	Kans	Totaal	Totaal	Totaal %	
Openbaar	22	6	84	54	16	474	4	660	660	34,06	
Rooms-katholiek	24	0	143	59	45	400	7	678	678	34,98	
Protestant christelijk	15	0	53	31	7	238	2	346	346	17,85	
Interconfessioneel/oeumenisch	4	0	24	7	1	42	0	78	78	4,02	
Algemeen bijzonder	9	0	12	12	6	90	0	129	129	6,66	
Overig	3	2	0	1	2	39	0	47	47	2,43	
Totaal nationale programma's	77	8	316	164	77	1.283	13	1.938	1.938	100,00	

Tabel 4-10. Participatie van leerlingen en docenten naar landen van bestemming in 2002, nationale en bilaterale programma's (a)

Land van bestemming	Programma																Totaal leerlingen en docenten	Totaal % leerlingen en docenten		
	Duitsland Plus		Duitsland bilateraal		Europa Plus		Iku		Gros		Plato (a)		Kans		Totaal					
	Leerlingen	Docenten	Leerlingen	Docenten	Leerlingen	Docenten	Leerlingen	Docenten	Leerlingen	Docenten	Leerlingen	Docenten	Leerlingen	Docenten	Leerlingen	Docenten				
Aruba	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	10	0,0
België	0	0	0	0	575	48	160	16	1.327	164	56	0	0	0	3.218	284	0	3.502	284	15,4
Bosnië Herzegovina	0	0	0	0	0	0	25	4	0	0	0	0	0	0	25	4	0	29	4	0,1
Denemarken	0	0	0	0	775	55	340	28	41	2	41	0	0	0	1.156	126	0	1.282	126	5,6
Duitsland	2.221	230	107	11	3.167	259	1.552	131	1.362	135	59	0	0	0	8.409	825	0	9.234	825	40,7
Finland	0	0	0	0	47	4	40	8	0	0	124	0	0	0	87	136	0	223	136	1,0
Frankrijk	0	0	0	0	769	71	608	68	36	4	48	0	0	0	1.413	191	0	1.604	191	7,1
Griekenland	0	0	0	0	72	8	86	10	0	0	6	0	0	0	158	24	0	182	24	0,8
Hongarije	0	0	0	0	112	11	57	6	0	0	6	0	0	0	169	23	0	192	23	0,8
Ierland	0	0	0	0	50	5	0	0	0	0	58	0	0	0	50	63	0	113	63	0,5
Italië	0	0	0	0	1.261	107	395	33	0	0	138	0	0	0	1.656	278	0	1.934	278	8,5
Letland	0	0	0	0	0	0	32	3	0	0	0	0	0	0	32	3	0	35	3	0,2
Marokko	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	177	0	0	0	177	0	0	177	0	0,8
Nederland	0	0	0	0	30	2	0	0	0	0	0	0	0	0	30	2	0	32	2	0,1
Nederlandse Antillen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	21	21	0	0,1
Noorwegen	0	0	0	0	95	9	71	7	0	0	1	0	0	0	166	17	0	183	17	0,8
Oostenrijk	0	0	0	0	48	4	0	0	0	0	4	0	0	0	48	8	0	56	8	0,2
Polen	0	0	0	0	314	33	326	49	55	6	53	0	0	0	695	141	0	836	141	3,7
Portugal	0	0	0	0	55	3	72	12	0	0	24	0	0	0	127	39	0	166	39	0,7
Slovenië	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	23	0	0	0	23	0	0	23	0	0,1
Slowakije	0	0	0	0	35	4	0	0	0	0	0	0	0	0	35	4	0	39	4	0,2
Spanje	0	0	0	0	281	32	115	15	0	0	39	0	0	0	396	86	0	482	86	2,1
Turkije	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	79	0	0	0	79	0	0	79	0	0,3
Tsjechische Republiek	0	0	0	0	134	12	229	31	0	0	4	0	0	0	363	47	0	410	47	1,8
Verenigd Koninkrijk	0	0	0	0	340	36	264	31	0	0	429	0	0	0	604	496	0	1.100	496	4,8
Zweden	0	0	0	0	262	30	175	18	0	0	221	0	0	0	437	269	0	706	269	3,1
Zwitserland	0	0	0	0	54	5	0	0	0	0	0	0	0	0	54	5	0	59	5	0,3
Totaal	2.221	230	107	11	8.476	738	4.547	470	2.821	311	1.591	30	0	19.328	3.381	0	22.709	3.381	100,00	

(a) Opmerking: door technische onvolkomenheden van het Europese databaseprogramma Soclink is het helaas niet mogelijk bovenstaande gegevens voor onze Europese programma's te leveren.

Tabel 4-11. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's

Programma	Geslacht		Totaal	Totaal %
	Mannelijk	Vrouwelijk		
Duitsland Plus	1.214	1.237	2.451	9,46
Duitsland bilateraal	56	62	118	0,46
Europa Plus	4.310	4.904	9.214	35,57
Iku	2.371	1.605	3.976	15,35
Gros	1.527	2.646	4.173	16,11
Plato (a)	834	757	1.591	6,14
Kans	11	19	30	0,12
Comenius 1 Schoolprojecten	1.054	1.155	2.209	8,53
Comenius 1 Taalprojecten	604	652	1.256	4,85
Comenius 1 Schoolontwikkelingsprojecten	140	126	266	1,03
Comenius 1 Voorbereidende bezoeken	137	55	192	0,74
Comenius 2.2 Nascholing	77	98	175	0,68
Centrale acties Socrates Voorbereidende bezoeken	39	14	53	0,20
Grundtvig 2 Voorbereidende bezoeken	3	7	10	0,04
Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	28	47	75	0,29
Grundtvig 3 Nascholing	8	9	17	0,14
Arion	46	24	70	0,20
RvE	8	1	9	0,11
Totaal generaal	12.467	13.418	25.885	100,00

(a) Op een toekenning kunnen meerdere personen een bezoek afleggen

Tabel 4-12. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, Europese programma's

Programma	Geslacht		Totaal	Totaal %
	Mannelijk	Vrouwelijk		
Comenius 1 Schoolprojecten	1.054	1.155	2.209	50,99
Comenius 1 Taalprojecten	604	652	1.256	28,99
Comenius 1 Schoolontwikkelingsprojecten	140	126	266	6,14
Comenius 1 Voorbereidende bezoeken	137	55	192	4,43
Comenius 2.2 Nascholing	77	98	175	4,04
Centrale acties Socrates Voorbereidend bezoeken	39	14	53	1,22
Grundtvig 2 Voorbereidende bezoeken	3	7	10	0,23
Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	28	47	75	1,73
Grundtvig 3 Nascholing	8	9	17	0,39
Arion	46	24	70	1,62
RvE	8	1	9	0,21
Totaal Europese programma's	2.144	2.188	4.332	100,00

Tabel 4-13. Aantal deelnemers verdeeld naar geslacht in 2002, nationale en bilaterale programma's

Programma	Geslacht			
	Mannelijk	Vrouwelijk	Totaal	Totaal %
Duitsland Plus	1.214	1.237	2.451	11,37
Duitsland bilateraal	56	62	118	0,55
Europa Plus	4.310	4.904	9.214	42,75
Iku	2.371	1.605	3.976	18,45
Gros	1.527	2.646	4.173	19,36
Plato (a)	834	757	1.591	7,38
Kans	11	19	30	0,14
Totaal nationale programma's	10.323	11.230	21.553	100,00

(a) Op een toekenning kunnen meerdere personen een bezoek afleggen

Tabel 4-14. Bestemmingen en deelnemers internationalisering opleidingen 2002

Bestemming	Programma Studiebezoeken	Stages	Individuele beurzen leraren- opleiders	Activiteiten in Nederland	Totaal aantal deelnemers	Totaal aantal deelnemers %
Aruba	0	17	0	0	17	2,79
België	0	6	0	0	6	0,99
Denemarken	1	3	0	0	4	0,66
Duitsland	18	0	0	0	18	2,96
Griekenland	22	0	0	0	22	3,61
Italië	20	3	1	0	24	3,94
Marokko	57	0	0	0	57	9,36
Nederland	0	0	0	166	166	27,26
Nederlandse Antillen	0	76	0	0	76	12,48
Oostenrijk	0	1	0	0	1	0,16
Polen	0	1	0	0	1	0,16
Spanje	0	2	0	0	2	0,33
Tsjechië	0	1	0	0	1	0,16
Turkije	106	0	0	0	106	17,41
Verenigd Koninkrijk	23	61	0	0	84	13,79
Zuid-Afrika	0	16	1	0	17	2,79
Zweden	6	1	0	0	7	1,15
Totaal	253	188	2	166	609	100,00

Tabel 4-15. Leerlingen en Docenten vanuit landen van herkomst 2002

Land van bestemming	Inkomend studiebezoek		Arion Docenten	Totaal leerlingen en docenten	Totaal % leerlingen en docenten
	Leerlingen	Docenten			
België	37	8	2	47	12,67
Bulgarije	0	0	1	1	0,27
Denemarken	0	18	1	19	5,12
Duitsland	0	16	10	26	7,01
Estland	0	0	1	1	0,27
Finland	0	0	2	2	0,54
Frankrijk	0	0	13	13	3,50
Griekenland	0	0	3	3	0,81
Hongarije	0	0	6	6	1,62
Ierland	0	0	4	4	1,08
Italië	0	0	8	8	2,16
Liechtenstein	0	0	1	1	0,27
Noorwegen	0	125	1	126	33,96
Oostenrijk	0	8	3	11	2,96
Polen	0	0	3	3	0,81
Portugal	0	0	2	2	0,54
Roemenië	0	0	2	2	0,54
Slowakije	0	0	1	1	0,27
Spanje	0	0	6	6	1,62
Tsjechië	0	0	2	2	0,54
Verenigd Koninkrijk	0	57	8	65	17,52
Zweden	0	21	1	22	5,93
Totaal	37	253	81	371	100,00

Tabel 4-16. Financiële toekenningen 2002, nationale, bilaterale en Europese programma's

Programma	Aantal	Euro	Aantal toekenningen %	Financiële toekenningen %
Duitsland Plus	99	134.040	2,92	2,22
Duitsland bilateraal (a)	28	29.110	0,83	0,48
Europa Plus (b)	316	712.890	9,32	11,79
Iku	164	541.835	4,84	8,96
Gros	77	193.817	2,27	3,21
Plato	1.283	1.141.247	37,86	18,87
Kans (c)	13	90.001	0,38	1,49
Tto/vto (d)	56	178.000	1,65	2,94
Vervanging	275	136.864	8,11	2,26
Lesgelden	233	198.911	6,86	3,29
Comenius 1 Schoolprojecten	238	1.199.438	7,02	19,84
Comenius 1 Taalprojecten	36	477.037	1,06	7,89
Comenius 1 Schoolontwikkelingsprojecten	32	161.353	0,94	2,67
Comenius 1 Voorbereidende bezoeken	162	183.092	4,78	3,03
Comenius 2.2 Nascholing	175	244.994	5,16	4,05
Comenius Taalassistenten (e)	21	91.855	0,62	1,52
Centrale acties Socrates Voorbereidende bezoeken	53	33.731	1,56	0,56
Grundtvig 2 Voorbereidende bezoeken	10	7.622	0,30	0,13
Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	22	209.350	0,65	3,46
Grundtvig 3 Nascholing	17	19.071	0,50	0,32
Arion	70	62.425	2,07	1,03
Raad van Europa (f)	9	0	0,27	0,00
Subtotaal	3.389	6.046.683	100,00	100,00
Centrale acties Socrates (g)	6	1.268.848		
Totaal	3.395	7.315.531		

(a) D-NL uitwisselingsprogramma op het terrein van jeugd en Prämienprogramma's.

(b) Inclusief de Iku-gelden die aan Europa Plus-scholen zijn toegekend.

(c) Alleen de toegekende bedragen aan Nederlandse scholen, dus exclusief de toekenningen aan Antilliaanse en Arubaanse scholen.

(d) Tweetalig onderwijs en versterkt talenonderwijs.

(e) Het betreft hier de Nederlandse Comenius taalassistenten, die met een beurs naar het buitenland gaan.

(f) RvE-reiskosten worden betaald door de Raad van Europa, verblijfkosten door het ontvangende land

(g) Dit betreft alleen de projecten met een Nederlandse coördinator, goedgekeurd door de Europese Commissie.

In totaal nemen 63 Nederlandse instellingen als coördinator dan wel als partner deel aan projecten onder de centrale acties.

Alleen indien wij een kopie van de projectaanvraag hebben ontvangen, is na te gaan in welke projecten Nederlandse partners participeren en hoeveel financiële middelen er zijn toegekend. Derhalve constateren wij dat aan 33 van de 41 goedgekeurde projecten met een Nederlandse deelnemer in totaal ruim 8,2 miljoen euro is toegekend, bestemd voor alle Europese partners in dat project gezamenlijk (zie voor uitsplitsing programma Onderdelen tabel 4-19).

Tabel 4-17. Financiële toekenningen in 2002, Europese programma's

Programma	Aantal	Euro	Aantal toekenningen %	Financiële toekenningen %
Comenius 1 Schoolprojecten	238	1.199.438	28,17	44,59
Comenius 1 Taalprojecten	36	477.037	4,26	17,73
Comenius 1 Schoolontwikkelingsprojecten	32	161.353	3,79	6,00
Comenius 1 Voorbereidende bezoeken	162	183.092	19,17	6,81
Comenius 2.2 Nascholing	175	244.994	20,71	9,11
Comenius Taalassistenten (a)	21	91.855	2,49	3,41
Centrale acties Socrates Voorbereidende bezoeken	53	33.731	6,27	1,25
Grundtvig 2 Voorbereidende bezoeken	10	7.622	1,18	0,28
Grundtvig 2 Lerende partnerschappen	22	209.350	2,60	7,78
Grundtvig 3 Nascholing	17	19.071	2,01	0,71
Arion	70	62.425	8,28	2,32
Raad van Europa (b)	9	0	1,07	0,00
Subtotaal Europese programma's	845	2.689.968	100,00	100,00
Centrale acties Socrates (c)	6	1.268.848		
Totaal Europese programma's	851	3.958.816		

(a) Het betreft hier de Nederlandse Comenius taalassistenten, die met een beurs naar het buitenland gaan.

(b) RvE-reiskosten worden betaald door de Raad van Europa, verblijfkosten door het ontvangende land.

(c) Dit betreft alleen de projecten met een Nederlandse coördinator, goedgekeurd door de Europese Commissie.

In totaal nemen 63 Nederlandse instellingen als coördinator dan wel als partner deel aan projecten onder de centrale acties.

Alleen indien wij een kopie van de projectaanvraag hebben ontvangen, is na te gaan in welke projecten

Nederlandse partners participeren en hoeveel financiële middelen er zijn toegekend. Derhalve constateren wij dat aan 33 van de 41 goedgekeurde projecten met een Nederlandse deelnemer in totaal ruim 8,2 miljoen euro is toegekend, bestemd voor alle Europese partners in dat project gezamenlijk (zie voor uitsplitsing programma onderdelen tabel 4-19).

Tabel 4-18. Financiële toekenningen in 2002, nationale en bilaterale programma's

Programma	Aantal	Euro	Aantal toekenningen %	Financiële toekenningen %
Duitsland Plus	99	134.040	3,89	3,99
Duitsland bilateraal (a)	28	29.110	1,10	0,87
Europa Plus (b)	316	712.890	12,42	21,24
Iku	164	541.835	6,45	16,14
Gros	77	193.817	3,03	5,77
Plato	1.283	1.141.247	50,43	34,00
Kans (c)	13	90.001	0,51	2,68
Tto/vto (d)	56	178.000	2,20	5,30
Vervanging	275	136.864	10,81	4,08
Lesgelden	233	198.911	9,16	5,93
Totaal nationale programma's	2.544	3.356.715	100,00	100,00

(a) D-NL uitwisselingsprogramma op het terrein van jeugd en Prämienprogramma's.

(b) Inclusief de Iku-gelden die aan Europa Plus-scholen zijn toegekend.

(c) Alleen de toegekende bedragen aan Nederlandse scholen, dus exclusief de toekenningen aan Antilliaanse en Arubaanse scholen.

(d) Tweetalig onderwijs en versterkt talenonderwijs.

Tabel 4-19. Financiële toekenningen door de Europese Commissie in 2002 Centrale acties Socrates (a)

Programma	Aantal	Euro
Comenius 2.1	3	504.028
Comenius 3	0	0
Grundtvig 1	2	451.166
Grundtvig 4	0	0
Lingua 1	0	0
Lingua 2	0	0
Minerva	1	313.654
Totaal Centrale acties Socrates	6	1.268.848

(a) Dit betreft alleen de projecten met een Nederlandse coördinator, goedgekeurd door de Europese Commissie. In totaal nemen 63 Nederlandse instellingen als coördinator dan wel als partner deel aan projecten onder de centrale acties.

Tabel 4-20. Socrates centrale acties, overzicht selectie 2002

Eerste voorstellen, november 2001

Actie	Totaal aantal aanvragen (alle Socrateslanden)	Aantal aanvragen (Nederland)	Aantal NL-instellingen	Aantal goedgekeurde aanvragen (alle Socrateslanden)	Aantal goedgekeurde aanvragen met NL-coördinator
Comenius 2.1	0	0	0	0	0
Comenius 3	65	18	30	19	0
Grundtvig 1	288	46	56	107	2
Grundtvig 4	38	9	12	12	0
Lingua 1	38	9	6	11	0
Lingua 2	79	11	13	33	2
Minerva	283	51	60	115	5
Totaal	791	144	177	297	9

Volledige voorstellen, maart 2002

Actie	Totaal aantal aanvragen (alle Socrateslanden)	Aantal aanvragen (Nederland)	Aantal NL-instellingen	Aantal goedgekeurde projecten (alle Socrateslanden)	Totaal goedgekend budget (in euro's)	Aantal goedgekeurde projecten met NL-coördinator	Budget toegekend aan projecten met een NL-coördinator (in euro's)	Aantal goedgekeurde projecten met NL-instelling	Budget toegekend aan projecten met een NL-instelling (in euro's) *	Aantal projecten waarop bedrag betrekking heeft	Totaal aantal deelnemende NL-instellingen
Comenius 2.1	155	35	41	40	8.374.377	3	504.028	15	2.469.012	14	16
Comenius 3	18	5	13	5	1.899.818	0	0	2	423.187	1	9
Grundtvig 1	99	15	23	49	9.275.367	2	451.166	9	1.667.241	8	17
Grundtvig 4	12	6	10	8	1.905.566	0	0	5	281.029	1	9
Lingua 1	11	1	1	5	1.985.055	0	0	0	0	0	0
Lingua 2	31	4	4	12	3.674.945	0	0	2	1.114.654	2	2
Minerva	111	24	31	36	8.255.531	1	313.654	8	2.287.922	8	10
Totaal	437	90	123	155	35.370.659 (155)	6	1.268.848 (6)	41	8.243.045	34	63

* Als geen kopie van de aanvraag naar het NA is gestuurd, is het onmogelijk om na te gaan in welke projecten NL-partners participeren aangezien de overzichten van de TAO geen gegevens over de partners meer bevatten. In dat geval is het dus ook niet mogelijk om de aan deze projecten toegekende middelen op te nemen. Achter het bedrag staat het aantal projecten waarop dit bedrag betrekking heeft. Van de 41 projecten met een Nederlandse instelling ontbreken hier dus de financiële gegevens van 7 projecten.

4.2 Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie: detailgegevens programma mobiliteit

(geen aanvullende data)

4.3 Hoger Onderwijs: detailgegevens programma mobiliteit

4.3.1 Overzichttabellen

Tabel 4-21. Overzicht van beurzen per programma, 1998-2002: Instroomprogramma's

PROGRAMMA	Aantallen beurzen					Budgetten				
	98/99	99/00	00/01	01/02	02/03	98/99	99/00	00/01	01/02	02/03
Erasmus**	5.752	5.896	5.839	6.141	6.141*	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
Leonardo	21	36	36*	36*	36*	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
DELTA	nvt	nvt	nvt	757	858	nvt	nvt	nvt	2.350.582	3.127.700
Huygens	174	174	172	173	184	nvt	nvt	1.515.626	1.515.626	1.633.609
KUBUS	113	266	nvt	nvt	nvt	203.747	491.898	nvt	nvt	nvt
PSP	2	1	nvt	nvt	nvt	19.513	16.336	nvt	nvt	nvt
TALIS	15	15	nvt	nvt	nvt	217.361	232.789	nvt	nvt	nvt
Culturele Verdragen	369	nvt	nvt	nvt	nvt	1.410.349	2.723	nvt	nvt	nvt
Ashok Ganguly	2	2	nvt	nvt	nvt	41.748	nvt	nvt	nvt	nvt
MHO	?	260	220	280	263	?	?	?	?	?
SPP	?	34	66	41	37	?	?	?	?	?
RBP-bursalen	1.116	1.181	1.213	1.177	1.255	15.882.308	15.882.308	15.882.308	15.882.308	15.882.308
SBP	308	281	457	255	332	3.176.462	3.176.462	3.176.462	3.675.620	3.176.462
TSP	65	68	84	64	37	317.646	317.646	462.856	462.856	296.999
UBP	121	109	111	111	125	2.110.078	2.518.480	2.686.379	2.518.480	2.536.631
OS overig	74	51	59	72	17	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Totaal instroom	7.958	8.374	8.257	9.107	9.285	23.379.211	24.208.721	23.723.630	26.405.471	26.653.708

* inschatting

** <http://europa.eu.int/comm/education/erasmus/stat.html>

Tabel 4-22. Overzicht van beurzen per programma, 1998-2002: Uitstroombrogramma's

PROGRAMMA	Aantallen beurzen					Budgetten					euro
	98/99	99/00	00/01	01/02	02/03	98/99	99/00	00/01	01/02	02/03	
Erasmus	4.410	4.384	4.161	4.244	4.149	3.391.100	3.573.973	3.753.670	3.298.528	3.428.753	
Leonardo	489	364	792	984	984*	1.088.165	992.871	992.871	1.034.619	1.121.828	
DELTA				124	278				**	**	
Talentenprogramma	35	47	40	36	35	379.814	469.209	446.520	395.696	408.000	
Culturele Verdragen	163	86	97	95	93	7.260	68.975	73.512	72.605	113.445	
CV-Instituten		17	19	16	13		98.924	117.529	117.075	130.689	
JPP	18	18	15	15	18	893.947	893.947	916.636	916.636	520.155	
STIR-Japan/JBP	?	8				?	19.966				
EUI	14	11	7	8	3	188.319	127.966	97.563	112.537	134.518	
TSP	63	56	58	58	36	33.128	39.153	33.020	33.126	46.462	
VISIE	30	70	80	109	157	115.260	268.638	326.268	614.418	1.396.118	
VSU		198	171	213	172		1.134.451	1.134.451	1.245.627	1.300.000	
Totaal uitstroom	5.224	5.259	5.440	5.902	5.938	6.096.991	7.688.072	7.892.040	7.840.868	8.599.968	

* inschatting

**budget bij instroom (tot max 20% kan worden gebruikt voor uitstroom)

Tabel 4-23. Mobiliteit programma's van en naar regio, 2000-2001*

	Afrika	Azië	EU	Latijns Amerika	Noord Amerika	Oceanië	Oost- Europa	Overig	Totaal
In	226	343	5203	206	10	10	766	110	6874
Uit	37	54	4170	27	52	26	159	108	4633
Totaal	263	397	9373	233	62	36	925	218	11507

* DELTA mobiliteit (pas vanaf 2001), niet meegenomen

Tabel 4-24. Instroomprogramma's, naar regio van herkomst, 2000-2001

Regionaam	ERASMUS	HUYGENS	SBP	OS- overig	TSP	UBP	Totaal
Afrika		16	112	25	41	32	226
Azië		59	211	24	14	35	343
EU	5.127	76				0	5.203
Latijns Amerika		11	133	2	29	31	206
Noord Amerika		10					10
Oceanië		6		3		1	10
Oost-Europa	609	141	1	3		12	766
Overig	103	5		2			110
Totaal	5.839	324	457	59	84	111	6.874

Tabel 4-25. Uitstroomprogramma's, naar regio van bestemming, 2000-2001

Regionaam	CV	CV-INST	ERASMUS	EUI	TALENT	TSP	VISIE	VSB	Totaal
Afrika	1					33		3	37
Azië	41				1	7		5	54
EU	23	18	3.929	7	19		80	94	4.170
Latijns Amerika	2				1	18		6	27
Noord Amerika					17			35	52
Oceanië					2			24	26
Oost-Europa	26	1	129					3	159
Overig	4		103					1	108
Totaal	97	19	4.161	7	40	58	80	171	4.633

Tabel 4-26. Uitstroomprogramma's, naar land van bestemming, 1999-2001

A										
Jaar	REGIO	België	Dene marken	Duitsland	Finland	Frankrijk	Grieken land	Verenigd Koninkrijk	Ierland	Totaal
99/00	EU	254	114	445	211	564	52	1236	133	3.009
00/01	EU	226	121	415	247	463	48	1101	127	2.748
Totaal		480	235	860	458	1.027	100	2.337	260	5.757

B								
Jaar	Italië	Luxem burg	Oosten rijk	Portugal	Spanje	Zweden	Totaal	Totaal Generaal
99/00	222	2	82	70	673	380	1.429	4.438
00/01	207	2	92	82	697	342	1.422	4.170
Totaal	429	4	174	152	1.370	722	2.851	8.608

Tabel 4-27. Instroomprogramma's, naar vakgebied, 2000-2001

Vakgebied	ERASMUS	HUYGENS	SBP	OS- overig	TSP	UBP	Totaal
Economie		6	159	6	8	13	192
Gedrag en Maatschappij		35	189	29	34	9	296
Gezondheid		12	4	8	8	17	49
Landbouw		28	27	12	1	27	95
Natuur		20		1	4		25
Onderwijs		1	19		7	3	30
Recht		34		1	5	22	62
Taal en Cultuur		163	17		3	2	185
Techniek		25	28	2	14	18	87
Overig/onbekend	5.839		14				5.853
Totaal	5.839	324	457	59	84	111	6.874

Tabel 4-28. Uitstroomprogramma's, naar vakgebied, 2000-2001

Vakgebied	CV	CV-INST	ERASMUS	EUI	TALENT	TSP	VISIE	VSB	Totaal
Economie	4		1.076		4	4	12	33	1.133
Gedrag en Maatschappij	17	4	1.149	2	10	22	20	36	1.260
Gezondheid	3		227		3	11	1	7	252
Landbouw	3		63			2		6	74
Natuur	3		83			3	6	14	114
Onderwijs			428			2	2	7	439
Recht	3	5	276	3	6		2	15	310
Taal en Cultuur	60	10	461	2	14	2	27	39	615
Techniek	3		310			8	1	23	345
Overig/onbekend	1		88			1	1		91
Totaal	97	19	4.161	7	40	58	80	171	4.633

Tabel 4-29. Instroomprogramma's, naar type instelling, 2000-2001

Type	ERASMUS	HUYGENS	SBP	OS-overig	TSP	UBP	Totaal
------	---------	---------	-----	-----------	-----	-----	--------

WO		138	24	14	65	105	346
HBO		33	27	10	19	2	91
Int. Onderwijs		6	268	23			297
Onderzoekscentra		6	20	4		2	32
Bedrijfsleven			21				21
Overig/Onbekend	5.839	141	97	8		2	6.087
Totaal	5.839	324	457	59	84	111	6.874

Tabel 4-30. Uitstroomprogramma's, naar type instelling, 2000-2001

Programma	WO	HBO	OVERIG	Totaal
CV	83	7	7	97
CV-INST	16		3	19
ERASMUS	1.829	2.332		4.161
EUI	6		1	7
TALENT	34	6		40
TSP	42	16		58
VISIE			80	80
VSB	82	89		171
Totaal	2.092	2.450	91	4.633

Tabel 4-31. Instroomprogramma's, naar geslacht, 2000-2001

Geslacht	ERASMUS	HUYGENS	SBP	OS-overig	TSP	UBP	Totaal
Mannelijk		95	294	36	50	55	530
Vrouwelijk		201	163	19	34	56	473
Onbekend	5.839	28		4			5.871
Totaal	5.839	324	457	59	84	111	6.874

Tabel 4-32. Uitstroomprogramma's, naar geslacht, 2000-2001

Geslacht	CV	CV-INST	ERASMUS	EUI	TALENT	TSP	VISIE	VSB	Totaal
Mannelijk	37	12	1.494	6	20	30	22	78	1.699
Vrouwelijk	59	6	2.667	1	20	28	58	93	2.932
Onbekend	1	1							2
Totaal	97	19	4.161	7	40	58	80	171	4.633

4.3.2 Instroomprogramma's

Tabel 4-33. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar prioritaire landen van herkomst, 2001-2002

Land	Aantal toekenningen	% t.o.v. prioritaire landen	% t.o.v. totaal
China	25	28%	14%
Hongarije	13	15%	8%
Indonesië	12	14%	7%
Japan	8	9%	5%
Rusland	14	16%	8%
Tsjechië	10	11%	6%
Zuid-Afrika	6	7%	3%
Totaal prioritaire landen	88	100%	51%

Tabel 4-34. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar niet-prioritaire herkomstlanden, top-10, 2001-2002

Land	Aantal toekenningen	% t.o.v. niet-prioritaire landen	% t.o.v. totaal
Polen	15	18%	9%
Colombia	8	9%	5%
Duitsland	6	7%	3%
Slovenië	4	5%	2%
Slowakije	4	5%	2%
Australië	3	4%	2%
Griekenland	3	4%	2%
Joegoslavië	3	4%	2%
Spanje	3	4%	2%
Turkije	3	4%	2%
Overig	33	39%	19%
Totaal niet-prioritaire landen	85	100%	49%

Tabel 4-35. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar vakgebied, 2001-2002

Vakgebied	Aantal	Percentage
Economie		
gedrag en maatschappij	27	16%
Gezondheid	18	10%
Landbouw	4	2%
natuur	45	26%
Onderwijs		
Rechten	11	6%
taal en cultuur	53	31%
Techniek	15	9%
Totaal	173	100%

Tabel 4-36. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar type instelling, 2001-2002

Type	Aantal	Percentage
WO	142	82%
HBO	18	10%
IO	4	2%
Onderzoek	6	3%
Overig	3	2%
Totaal	173	100%

Tabel 4-37. Huygens: instroom (exclusief zomerbeurzen), naar geslacht, 2001-2002

Geslacht	Aantal	Percentage
Man	62	36%
Vrouw	111	64%
Totaal	173	100%

Tabel 4-38. Delta: instroom naar doelgebied, 2001-2002

Land	Aantal
China	398
Indonesië	279
Taiwan	14
Zuid-Afrika	66
Totaal	757

Tabel 4-39. Delta: instroom, naar vakgebied, 2001-2002

Vakgebied	Aantal
Economie	431
gedrag en maatschappij	33
Gezondheid	26
Landbouw	23
natuur	7
rechten	25
taal en cultuur	38
Techniek	174
Totaal	757

Tabel 4-40. Delta: instroom, naar type instelling, 2001-2002

Type	Aantal
WO	263
HBO	494
Totaal	757

Tabel 4-41. Delta: instroom, naar geslacht, 2001-2002

Geslacht	Aantal
Man	329
Vrouw	428
Totaal	757

Tabel 4-42. KUBUS: instroom, naar regio van herkomst, 1998-2000

Regio	98/99	99/00
Afrika	2	5
Azië	47	89
Latijns Amerika	13	23
Noord Amerika	20	21
Oceanië	3	5
Oost-Europa	57	104
Overig	8	19
Totaal	150	266

Tabel 4-43. CV: instroom, naar regio van herkomst, 1996-1999

Regio	96/97	97/98	98/99
Afrika	7	15	18
Azië	59	48	51
EU	128	129	114
Latijns Amerika	5	7	6
Noord Amerika	8	8	9
Oceanië	3	3	3
Oost-Europa	134	154	139
Overig	17	20	29
Totaal	361	384	369

Tabel 4-44. CV: instroom, naar vakgebied, 1996-1999

Vakgebied	96/97	97/98	98/99
Economie	5	14	6
Gedrag en maatschappij	28	39	35
Gezondheid	35	25	24
Natuur	34	25	27
Onderwijs	1	3	2
Rechten	29	41	38
Taal en cultuur	181	187	190
Techniek	26	33	23
Landbouw	21	17	23
onbekend/overig	1	0	1
Totaal	361	384	369

Tabel 4-45. CV: instroom, naar type instelling, 1996-1999

Type	96/97	97/98	98/99
WO	151	153	135
HBO	46	57	57
IO	9	11	6
Onderzoek	16	19	16
Buitenland	1		1
Overig	138	144	154
Totaal	361	384	369

Tabel 4-46. CV: instroom, naar geslacht, 1996-1999

Type	96/97	97/98	98/99
Man	160	183	155
Vrouw	193	197	205
Onbekend	8	4	9
Totaal	361	384	369

Tabel 4-47. ERASMUS: instroom, naar land van herkomst, 2000-2002

Land	00/01	01/02
België	406	422
Denemarken	115	121
Duitsland	828	818
Griekenland	124	122
Spanje	997	1115
Frankrijk	684	806
Ierland	72	80
Italië	526	505
Luxemburg	1	1
Oostenrijk	165	191
Portugal	137	148
Finland	342	326
Zweden	230	228
Verenigd Koninkrijk	500	468
IJsland	6	9
Liechtenstein	2	5
Noorwegen	88	112
Malta	7	10
Overig		1
Bulgarije	18	12
Tsjechië	112	128
Estland	8	15
Letland	7	10
Litouwen	19	23
Hongarije	145	121

Polen	207	243
Roemenië	63	60
Slovenië	15	15
Slowakije	15	26
Totaal	5.839	6.141

Tabel 4-48. Leonardo: instroom, naar land van herkomst, 1996-2000

Land	96/97	97/98	98/99	99/00	Totaal
België	4			4	8
Denemarken	6		1		7
Duitsland	1		2	1	4
Finland	5		4		9
Frankrijk	13	37	3	11	64
Griekenland	2				2
Ierland	3		1	12	16
Italië	8	3	5		16
Noorwegen			1		1
Oostenrijk	1	1	1		3
Portugal				1	1
Roemenië				2	2
Spanje			2	2	4
Tsjechië				2	2
Verenigd Koninkrijk	10	13	1	1	25
Totaal	53	54	21	36	164

Tabel 4-49. TSP: instroom, naar regio van herkomst, 1997-2001

Regio	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Afrika	20	39	40	41	140
Azië	12	6	7	14	39
Latijns Amerika	13	19	20	29	81
Oost-Europa		1	1		2
Totaal	45	65	68	84	262

Tabel 4-50. TSP: instroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Economie	3	2	4	8	17
Gedrag en Maatschappij	14	27	29	34	104
Gezondheid	7	4	14	8	33
Landbouw	1	5	2	1	9
Natuur	9	1	7	4	21
Onderwijs	5	3	2	7	17
Recht		5	4	5	14
Taal en Cultuur	3	8	2	3	16
Techniek	3	4	4	14	25

Overig/onbekend		6			6
Totaal	45	65	68	84	262

Tabel 4-51. TSP: instroom, naar type instelling, 1997-2001

Type	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
HBO	7	19	27	19	72
WO	38	46	41	65	190
Totaal	45	65	68	84	262

Tabel 4-52. TSP: instroom, naar geslacht, 1997-2001

Geslacht	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Mannelijk	27	35	31	50	143
Vrouwelijk	18	30	37	34	119
Totaal	45	65	68	84	262

Tabel 4-53. UBP:instroom, naar regio van herkomst, 1997-2001

Regio	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Afrika	35	46	30	32	143
Azië	24	29	35	35	123
Latijns Amerika	18	34	30	31	113
Oceanië		1		1	2
Oost-Europa	14	10	12	12	48
Overig	2	1	2		5
Totaal	93	121	109	111	434

Tabel 4-54. UBP: instroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Economie	16	16	14	13	59
Gedrag en Maatschappij	11	15	17	9	52
Gezondheid	18	22	12	17	69
Landbouw	4	19	20	27	70
Natuur	14	18	9		41
Onderwijs	21		3	3	27
Recht	6	6	14	22	48
Taal en Cultuur	2	3	3	2	10
Techniek	1	19	17	18	55
Overig/onbekend		3			3
Totaal	93	121	109	111	434

Tabel 4-55. UBP: instroom, naar type instelling, 1997-2001

Type	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
WO	86	108	104	105	403
HBO	1	3	2	2	8
IO		2			2
Onderzoekcentra				2	2
Buitenland		2			2
Overig	6	6	3	2	17
Totaal	93	121	109	111	434

Tabel 4-56. UBP: instroom, naar geslacht, 1997-2001

Geslacht	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
Mannelijk	58	71	51	55	235
Vrouwelijk	35	50	58	56	199
Totaal	93	121	109	111	434

Tabel 4-57. SBP: instroom, naar regio van herkomst, 1997-2001

Regio	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
Afrika	25	71	70	112	278
Azië	106	188	171	211	676
Latijns Amerika	1	49	40	133	223
Oost-Europa				1	1
Overig	1				1
Totaal	133	308	281	457	1.179

Tabel 4-58. SBP: instroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
Economie	83	71	87	159	400
Gedrag en Maatschappij	11	94	69	189	363
Gezondheid	5	25	33	4	67
Landbouw	14	27	45	27	113
Natuur		1	10		11
Onderwijs		15	16	19	50
Recht	4	5	5		14
Taal en Cultuur	1	2	11	17	31
Techniek	15	56	5	28	104
Overig/onbekend		12		14	26
Totaal	133	308	281	457	1.179

Tabel 4-59. SBP: instroom, naar type instelling, 1997-2001

Type	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
WO		9	7	24	40
HBO	1	63	59	27	150
IO	102	167	106	268	643
Onderzoekscentra		2	20	20	42
Bedrijfsleven		15	3	21	39
Buitenland					1
Overig	30	52	86	97	264
<i>Totaal</i>	133	308	281	457	1.179

Tabel 4-60. SBP: instroom, naar geslacht, 1997-2001

Geslacht	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
Mannelijk	103	189	161	294	747
Vrouwelijk	30	119	120	163	432
<i>Totaal</i>	133	308	281	457	1.179

Tabel 4-61. Overige I programma's: naar land van herkomst, 1998-2000

Land	ASHOK	PSP	TALIS	<i>Totaal</i>
India	4			4
Indonesie			15	15
Rusland		3		3
Totaal	4	3	15	22

Tabel 4-62. Overige I programma's: naar vakgebied, 1998-2000

Vakgebied	ASHOK	PSP	TALIS	<i>Totaal</i>
Economie		1	4	5
Gedrag en Maatschappij		1	2	3
Landbouw	1			1
Natuur	3		1	4
Onderwijs			1	1
Taal en Cultuur		1	2	3
Techniek			5	5
Totaal	4	3	15	22

Tabel 4-63. Overige I programma's: naar type instellingen, 1998-2000

Type	ASHOK	PSP	TALIS	<i>Totaal</i>
WO	3	1	13	17
HBO		2	2	4
IO	1			1
Totaal	4	3	15	22

Tabel 4-64. Overige I programma's: naar geslacht, 1998-2000

Geslacht	ASHOK	PSP	TALIS	<i>Totaal</i>
Mannelijk	4		12	16
Vrouwelijk		3	3	6
Totaal	4	3	15	22

Tabel 4-65. Overige OS programma's: naar regio van herkomst, 2000-2001

Regio	OS-CEU	OS-EDF	OS-EEDP	OS-FAO	OS-IAEA	<i>Totaal</i>
Afrika	6	16			3	25
Azië			4	16	4	24
Latijns Amerika		1			1	2
Oceanië		3				3
Oost-Europa					3	3
Overig					2	2
Totaal	6	20	4	16	13	59

Tabel 4-66. Overige OS programma's: naar vakgebied, 2000-2001

Vakgebied	OS-CEU	OS-EDF	OS-EEDP	OS-FAO	OS-IAEA	<i>Totaal</i>
Economie		6				6
Gedrag en Maatschappij		11	4	14		29
Gezondheid					8	8
Landbouw	6	1		2	3	12
Natuur					1	1
Recht		1				1
Techniek		1			1	2
Totaal	6	20	4	16	13	59

Tabel 4-67. Overige OS programma's: naar type instelling, 2000-2001

Type	OS-CEU	OS-EDF	OS-EEDP	OS-FAO	OS-IAEA	<i>Totaal</i>
WO		5		2	7	14
HBO		1		9		10
IO		14	4	5		23
Onderzoekscentra					4	4
Overig	6				2	8
Totaal	6	20	4	16	13	59

Tabel 4-68. Overige OS programma's: naar geslacht, 2000-2001

Geslacht	OS-CEU	OS-EDF	OS-EEDP	OS-FAO	OS-IAEA	<i>Totaal</i>
Mannelijk	3	13		14	6	36
Vrouwelijk	3	7		2	7	19
Onbekend			4			4
Totaal	6	20	4	16	13	59

4.3.3 Uitstroomprogramma's

Tabel 4-69. Delta: uitstroom naar doelgebied, 2001-2002

Land	Aantal
China	41
Indonesië	28
Taiwan	6
Zuid-Afrika	49
Totaal	124

Tabel 4-70. Delta: uitstroom, naar vakgebied, 2001-2002

Vakgebied	Aantal
Economie	42
gedrag en maatschappij	13
Gezondheid	15
natuur	2
rechten	4
taal en cultuur	22
Techniek	26
Totaal	124

Tabel 4-71. Delta: uitstroom, naar type instelling, 2001-2002

Type	Aantal
WO	36
HBO	88
Totaal	124

Tabel 4-72. Delta: uitstroom, naar geslacht, 2001-2002

Geslacht	Aantal
Man	52
Vrouw	72
Totaal	124

Tabel 4-73. VISIE: uitstroom, naar land van bestemming, 1998-2002

Land	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	% 2001/02
Verenigd Koninkrijk	52	68	106	81	74%
Frankrijk		1	7	6	6%
Duitsland	1	2	7	2	2%
Italië	1	3	4	7	6%
Zweden		1	1	2	2%
Oostenrijk		1	1	2	2%
Ierland		3	2	1	1%
Finland				1	1%
Noorwegen				1	1%
IJsland			1		
Portugal			1	3	3%
Spanje			1	3	3%
Totaal	54	79	131	109	100%

Tabel 4-74. VISIE: uitstroom, naar vakgebied, 1998-2002

Vakgebied	1998/99*	1999/00**	2000/01	2001/02	% 2001/02
Economie	8	16	37	24	22%
gedrag en maatschappij	13	15	13	17	16%
Gezondheid	4	6	3	4	4%
natuur	8	11	15	7	6%
Onderwijs	1	0	2	1	1%
rechten	2	4	5	5	5%
taal en cultuur	16	20	40	25	23%
Techniek	2	5	5	5	5%
Landbouw	0	2	9		
onbekend/overig	0	0	2	21	19%
Totaal	54	79	131	109	100%

* Van de oorspronkelijke 92 bursalen zijn inmiddels (eind 2000) 38 met de studie gestopt.

**Van de oorspronkelijke 107 bursalen zijn inmiddels (eind 2000) 28 met de studie gestopt.

Tabel 4-75. VISIE: uitstroom, naar vooropleiding, 1998-2002

Vooropleiding	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	% 2001/02
HAVO	1	5	9	4	4%
VWO	14	27	42	50	46%
VWO (GYM)	10	18	22	9	8%
IB *	26	34	43	31	28%
MBO	3	14	14	11	10%
A-levels		1	1		
Overig				4	4%
Totaal	54	99	131	109	100%

* internationaal Bacchelooraat

Tabel 4-76. VISIE: uitstroom, naar geslacht, 1998-2002

Geslacht	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	% 2001/02
Mannen	24	37	46	51	47%
Vrouwen	30	42	85	58	53%
Totaal	54	79	131	109	100%

Tabel 4-77. VSB Fonds: uitstroom, voordrachten naar land van bestemming, 1999-2002

Land	1999/00	2000/01	2001/02
Verenigd Koninkrijk	74	75	66
Verenigde Staten	43	46	37
België	13	6	11
Spanje	10	13	17
Australië	10	25	10
Frankrijk	8	6	9
Duitsland	5	7	12
Zuid-Afrika	4	1	7
Italië			7
Japan			5
Zweden			6
Combinatie	5	1	6
Overig	31	31	24
Totaal	203	211	217

Tabel 4-78. VSB Fonds: uitstroom, voordrachten naar vakgebied en type instelling, 2001-2002

Vakgebied	WO	HBO
Landbouw		4
Economie	5	50
Gedrag en maatschappij	25	14
Natuur en techniek	16	18
Rechten	24	
Taal en cultuur	19	24
Gezondheid	9	6
Onderwijs		3
Totaal	98	119

Tabel 4-79. VSB Fonds: uitstroom, voordrachten naar geslacht, 1999-2002

Geslacht	1999/00	2000/01	2001/02
Man	83	97	104

Vrouw	120	114	113
Totaal	203	211	217

Tabel 4-80. Talentenprogramma: uitstroom, naar land van bestemming, 1997-2001

Land	1997	1998	1999	2000	2001	Totaal
Verenigd Koninkrijk	14	15	21	16	16	82
Verenigde Staten	12	6	11	17	6	52
Frankrijk	2	3	4	1	2	12
Canada	0	1	3	0		4
België	2	3	2	0	1	8
Australië	3	0	2	2	1	8
Italië	0	1	1	0	4	6
Japan	1	1	1	1	1	5
Portugal	0	0	1	0		1
Zwitserland	0	0	1	0		1
Duitsland	1	3	0	2	4	10
Ierland	1	0	0	0	1	2
Zweden	0	1	0	0		1
Tsjechië	0	1	0	0		1
Mexico	0	0	0	1		1
Totaal	36	35	47	40	36	194

Tabel 4-81. Talentenprogramma WO: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	1997	1998	1999	2000	2001
Taal en cultuur	7	7	15	11	7
Rechten	6	9	6	6	8
Gedrag en maatschappij	2	6	5	12	9
Economie	4	4	4	7	1
Natuurwetenschappen	8	3	4	3	3
Techniek	3	1	3	0	0
Gezondheid	1	1	2	3	1
Agrarisch	0	0	0	0	0
Totaal*	31	31	39	42	29

*verschilt eventueel van aantal toekenningen vanwege meerdere studierichtingen per student

Tabel 4-82. Talentenprogramma HBO: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	1997	1998	1999	2000	2001
Kunsten	4	4	3	4	4
Technisch	2	1	3	0	1
Economisch-administratief	0	0	1	3	1
Gezondheid	0	1	1	0	0
Talen	0	0	1	0	0
Pedagogisch	0	0	1	0	0
Sociaal-agogisch	0	0	0	0	1
Agrarisch	0	0	0	0	0
Totaal*	6	6	10	7	7

*verschilt eventueel van aantal toekenningen vanwege meerdere studierichtingen per student

Tabel 4-83. Talentenprogramma WO en HBO: uitstroom, naar geslacht, 1997-2001

Type	Geslacht	1997	1998	1999	2000	2001
HBO	M	4	2	4	3	5
	V	2	3	6	4	2
WO	M	20	19	23	17	15
	V	10	11	14	16	14
Totaal		36	35	47	40	36

Tabel 4-84. Erasmus: uitstroom, naar land van bestemming, 1997-2001

Land	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
België	245	254	231	213	943
Bulgarije			1		1
Denemarken	104	105	113	121	443
Duitsland	457	503	434	397	1.791
Estland			2	4	6
Finland	182	218	208	245	853
Frankrijk	567	543	549	456	2.115
Griekenland	44	40	52	46	182
Verenigd Koninkrijk	1.166	1.180	1.094	951	4.391
Hongarije		32	30	37	99
Ierland	125	140	126	123	514
IJsland	6	3	7	8	24
Italië	136	168	196	187	687
Letland				11	11
Litouwen				2	2
Luxemburg			2	2	4
Malta				4	4
Noorwegen	81	101	100	91	373
Oostenrijk	76	95	81	92	344
Polen		16	19	27	62
Portugal	52	49	68	82	251
Roemenië		7	7	10	24
Slovenië				2	2
Slowakije				2	2
Spanje	582	585	655	672	2.494
Tsjechië		21	31	34	86
Zweden	348	350	378	342	1.418
Zwitserland					
Totaal	4.171	4.410	4.384	4.161	17.126

Tabel 4-85. Erasmus: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Economie	1.143	1.147	1.030	1.076	4.396
Gedrag en Maatschappij	982	1.198	1.235	1.149	4.564
Gezondheid	254	207	277	227	965
Landbouw	109	111	112	63	395
Natuur	106	109	118	83	416
Onderwijs	363	410	398	428	1.599
Recht	340	338	339	276	1.293
Taal en Cultuur	524	483	509	461	1.977
Techniek	240	324	305	310	1.179
Overig/onbekend	110	83	61	88	342
Totaal	4.171	4.410	4.384	4.161	17.126

Tabel 4-86. Erasmus: uitstroom, naar type instelling, 1997-2001

Type	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
WO	1.821	1.820	1.946	1.829	7.416
HBO	2.350	2.590	2.438	2.332	9.710
Totaal	4.171	4.410	4.384	4.161	17.126

Tabel 4-87. Erasmus: uitstroom, naar geslacht, 1997-2001

Geslacht	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Mannelijk	1.664	1.631	1.587	1.494	6.376
Vrouwelijk	2.436	2.770	2.797	2.667	10.670
Onbekend	71	9			80
Totaal	4.171	4.410	4.384	4.161	17.126

Tabel 4-88. Leonardo: uitstroom, naar land van bestemming, 1996-2000

Land	96/97	97/98	98/99	99/00	Totaal
België	102	119	81	77	379
Denemarken	15	9	4	15	43
Duitsland	130	118	80	50	378
Finland	5	8	2	6	21
Frankrijk	44	64	73	31	212
Griekenland	5	9	2	3	19
Hongarije		5	4	6	15
Ierland	11	11	11	7	40
IJsland		3	2		5
Italië	32	23	12	14	81
Luxemburg	1	5	1		7
Noorwegen	5	3	3	5	16
Oostenrijk	5	3	8	9	25
Polen		2	2	8	12
Portugal	9	12	7		28
Roemenië		3	2		5
Slowakije		2		1	3
Spanje	56	62	61	42	221
Tsjechië	1	9	3	1	14
Verenigd Koninkrijk	174	227	123	84	608
Zweden	10	18	8	5	41
Totaal	605	715	489	364	2.173

Tabel 4-89. CV: uitstroom, naar land van bestemming, 1997-2001

Regio	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Afrika	2	4		1	7
Azië	32	34	38	41	145
EU	75	70	22	23	190

Latijns Amerika	1	1	3	2	7
Oceanië	1		4		5
Oost-Europa	62	41	12	26	141
Overig	10	13	7	4	34
Totaal	183	163	86	97	529

Tabel 4-90. CV: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Economie	5	2	1	4	12
Gedrag en Maatschappij	29	19	13	17	78
Gezondheid	3	2	1	3	9
Landbouw		1	1	3	7
Natuur	5	4	1	3	13
Onderwijs	2				2
Recht	8	8	1	3	20
Taal en Cultuur	124	118	65	60	367
Techniek	5	7	3	3	18
Overig/onbekend		2		1	3
Totaal	183	163	86	97	529

Tabel 4-91. CV: uitstroom, naar type instelling, 1997-2001

Type	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
WO	156	134	69	83	442
HBO	11	20	10	7	48
Int. Onderwijs				1	1
Buitenland					
Overig	16	9	7	6	38
Totaal	183	163	86	97	529

Tabel 4-92. CV: uitstroom, naar geslacht, 1997-2001

Geslacht	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Mannelijk	70	70	33	37	210
Vrouwelijk	113	93	53	59	318
Onbekend				1	1
Totaal	183	163	86	97	529

Tabel 4-93. TSP: uitstroom, naar regio van bestemming, 1997-2001

Regio	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Afrika	32	45	25	33	135
Azië	8	8	7	7	30
Latijns Amerika	15	9	24	18	66
Oost-Europa		1			1
Totaal	55	63	56	58	232

Tabel 4-94. TSP: uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Economie	5	5	2	4	16
Gedrag en Maatschappij	17	22	18	22	79
Gezondheid	7	5	7	11	30
Landbouw	2		3	2	7
Natuur	3	5	5	6	19
Onderwijs	3	2	7	2	14
Recht	4	1	2		7
Taal en Cultuur		4	2	2	8
Techniek	7	16	10	8	41
Overig/onbekend	7	3		1	11
Totaal	55	63	56	58	232

Tabel 4-95. TSP: uitstroom, naar type instelling, 1997-2001

Type	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
WO	34	47	36	42	159
HBO	21	16	20	16	73
Totaal	55	63	56	58	232

Tabel 4-96. TSP: uitstroom, naar geslacht, 1997-2001

Geslacht	97/98	98/99	99/00	00/01	Totaal
Mannelijk	23	32	21	30	106
Vrouwelijk	32	31	35	28	126
Totaal	55	63	56	58	232

Tabel 4-97. Instituten (inclusief EUI): uitstroom, naar regio van bestemming, 1997-2001

Regio	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
EU	12	14	28	25	79
Oost-Europa				1	1
Totaal	12	14	28	26	80

Tabel 4-98. Instituten (inclusief EUI): uitstroom, naar vakgebied, 1997-2001

Vakgebied	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
Economie			1		1
Gedrag en Maatschappij	8	6	5	6	25
Recht	1	3	10		22
Taal en Cultuur	3	5	12	12	32
Totaal	12	14	28	26	80

Tabel 4-99. Instituten (inclusief EUI): uitstroom, naar type instelling, 1997-2001

Type	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
WO	8	11	24	22	65
Overig	4	3	4	4	15
Totaal	12	14	28	26	80

Tabel 4-100. Instituten (inclusief EUI): uitstroom, naar geslacht, 1997-2001

Geslacht	97/98	98/99	99/00	00/01	<i>Totaal</i>
Mannelijk	10	6	12	18	46
Vrouwelijk	2	8	8	7	25
Onbekend			8	1	9
Totaal	12	14	28	26	80

5 Publicatielijst

5.1 Beleidsontwikkeling

5.1.1 Nederland

Wet van 12 september 2002 tot wijziging van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek onder meer ter uitvoering van in de nota «Zicht op kwaliteit» aangekondigde maatregelen

<http://wettenbank.sdu.nl/cgi-bin/showlaw/vkey=W6800B2/flags=-/pos=11/session=anonymous@3A2767930008/type=plane/query=1/action=frame/checksum=e99d7eed72108cf2bd05cca93152e6ae>

Wet van 6 juni 2002 tot wijziging van onder meer de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek in verband met de invoering van accreditatie in het hoger onderwijs

<http://wettenbank.sdu.nl/cgi-bin/showlaw/vkey=W6730C1/flags=-/pos=21/session=anonymous@3A2767930008/type=plane/query=1/action=frame/checksum=a7c7ffa4407a8d3b3721f0897dff125f>

Wet van 6 juni 2002 tot wijziging van onder meer de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek en de Wet studiefinanciering 2000 in verband met de invoering van de bachelor-masterstructuur in het hoger onderwijs

<http://wettenbank.sdu.nl/cgi-bin/showlaw/vkey=W6704B3/flags=-/pos=15/session=anonymous@3A2767930008/type=plane/query=1/action=frame/checksum=1b0ea2923ff88534e1e64e639987204a>

Notities en rapporten

Funding and recognition

A comparative study of funded versus non-funded higher education in eight countries (met nederlandstalige inleiding) / Ben Jongbloed , Carlo Salerno. – opgesteld door CHEPS. - Beleidsgerichte studies Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek nr. 92 (augustus 2002)

<http://www.minocw.nl/bhw/92/bhw092.pdf>

descriptors:~educational_financing ; educational_systems ; higher_education ; public_education ; private_education ; quality ; internationalization_of_education ; degrees ; equivalence_between_diplomas ; government_policy ; comparative_analysis ; United_States ; France ; United_Kingdom ; Australia ; Netherlands ; Germany ; New_Zealand~

Studentenmonitor 2001 - Kernrapport

Kerngegevens in grafische vorm van het onderzoek onder studenten in het hoger onderwijs. Beleidsgerichte studies Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek nr. 90 (juli 2002)

<http://www.minocw.nl/bhw/90/bgo90.pdf>

Studentenmonitor 2001 - Trends in de jaren 1996-2001

Een analyse van vier cohorten studenten hbo en wo met gegevens uit het eerste studiejaar. Beleidsgerichte studies Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek nr. 89 (juli 2002)

<http://www.minocw.nl/bhw/89/bgo89.pdf>

Studentenmonitor 2001 - Aanvullende analyses over motivatie en sociaal milieu

Een onderzoek naar de motivatie van hbo-studenten en de onderscheidende werking van het milieu bij de keuze hbo-wo. Beleidsgerichte studies Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek nr. 88 (juli 2002)

<http://www.minocw.nl/bhw/88/bgo088.pdf>

Studentenmonitor 2001 - Studenten in het hoger onderwijs

Gegevens over studenten hoger onderwijs, over gedragingen en motieven bij keuzeprocessen, oordelen over opleidingen, tijdsbesteding, studievoortgang en financiën van studenten.

Beleidsgerichte studies Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek nr. 87 (juli 2002)

<http://www.minocw.nl/bhw/87/bgo87.pdf>

BISON : monitor van internationale mobiliteit in het onderwijs - 2001 / Eric Richters (eindred.). - Den Haag : Nuffic, 2002. - 143 p. : tab., ref., notes.

<http://www.nuffic.nl/pdf/i/bm2001.pdf>

descriptors:~internationalization_of_education ; study_abroad ; enrolment ; scholarships ; student_exchange ; Netherlands ; EU ; statistical_data~

Sta niet met je rug naar de grens, eindrapport evaluatie Regeling stimulering grensoverschrijdende samenwerking hoger onderwijs 1997-2000

Inventariseert en evalueert de ervaringen met grensoverschrijdende samenwerking op het gebied van hoger onderwijs, nl. in Bremen, Nederland, Nedersaksen, Noordrijn-Westfalen en Vlaanderen. Beleidsgerichte studies Hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek, nr. 85 (januari 2002)

<http://www.minocw.nl/bhw/85/bhw085.doc>

descriptors:~internationalization_of_education ; regional_cooperation ; educational_policy ; higher_education ; universities ; interinstitutional_cooperation ; educational_projects ; financing_programmes ; project_evaluation ; Netherlands ; Germany ; Belgium ; case_studies ; research_reports~

Public funding of higher education

A comparative study of funding mechanisms in ten countries. Beleidsgerichte studies Hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek, nr. 84 (januari 2002)

<http://www.minocw.nl/bhw/84/bhw084.doc>

descriptors:~educational_financing ; government_policy ; higher_education ; Australia ; Denmark ; Belgium ; France ; Germany ; New_Zealand ; Sweden ; Netherlands ; United_States ; United_Kingdom~

Het Europa van het hoger onderwijs [studie uitgebracht aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen] / Wim Groot, Henriëtte Maassen van den Brink, Machteld L.W. Verbruggen. - Den Haag : Onderwijsraad, 2002. - 56 p.: notes, ref. - ISBN 908019235X. -

<http://www.onderwijsraad.nl/Doc/Europa.pdf>

studie nr 20020146/695

descriptors:~higher_education ; internationalization_of_education ; international_migration ; educational_systems ; university_degrees ; equivalence_between_diplomas ; international_agreements ; Europe~

Brieven aan de Tweede Kamer

OESO-rapport Education Policy Analysis

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/54624b.PDF>

Reactie OCenW op Education Policy Analysis

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/54624a.PDF>

Samenvatting (Nederlands) van Education Policy Analysis

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/54624c.PDF>

Reactie verzoek Hamer over de uitkomsten OESO-rapport

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/57373.PDF>

Bijlage bij Hoofdlijnenbrief internationaal beleid + hoofdlijnenbrief "Onderwijs voor wereldburgers"

<http://www.minocw.nl/download/pdf/ondwvoorwereldb.pdf>

descriptors:~internationalization_of_education ; educational_policy ; international_cooperation ; primary_education ; secondary_education ; higher_professional_education ; higher_education ; adult_education ; distance_study ; vocational_education ; equivalence_of_certificates ; educational_financing ; educational_projects ; regional_cooperation ; EC ; Netherlands~

Education for citizens of the world : letter outlining policy on the internationalisation of Dutch education / Netherlands' ministry of Education, Culture and Science. - Zoetermeer : Ministerie van OCenW, 2002. - 48 p.: tab., fig. app.. – ook op:

www.minocw.nl/english/citizens

descriptors:~internationalization_of_education ; educational_policy ; educational_financing ; international_relations ; quality_of_education ; Netherlands~

Reactie op advies van AWT en OR "Hogeschool van Kennis"

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/6262.doc>

Onderzoek "Vraag en aanbod HBO-masteropleidingen"

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/2342.doc>

bijlage: Hobéon-rapport "Vraag en aanbod HBO-masteropleidingen" : een onderzoek onder hogescholen en organisaties en instellingen in de beroepspraktijk van HBO afgestudeerden

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/2342a.pdf>

descriptors:~higher_professional_education ; postsecondary_education ; higher_education ; vocational_education ; quality_of_education ; universities_of_professional_education ; university_degrees~

"Over de top" : duidelijkheid door differentiatie : advies werkgroep topmasters

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/55224a.PDF>

descriptors:~university_degrees ; higher_education ; quality_of_education ; internationalization_of_education ;~

Toespraken

"Het Hoger Onderwijs gaat 'Hoger Op'", tijdens het Elsevier Symposium 'Internationalisering in het Hoger Onderwijs'.

<http://www.minocw.nl/toespraken/2002/035.html>

“Naar een verantwoordelijke kennisagenda”

Toespraak van staatssecretaris drs. Annette D.S.M. Nijs MBA ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar 2002-2003 aan de Technische Universiteit Delft op 2 september 2002
<http://www.minocw.nl/onderwijs/toesprho.html>

Persbericht

Oeso-rapport : Nederlandse uitgaven voor onderwijs sterker toegenomen dan buurlanden
<http://www2.minocw.nl/persbericht.jsp?pageID=439&jaar=2002>

Staatssecretaris Nijs gaat discussie aan over topmasteropleidingen
<http://www2.minocw.nl/persbericht.jsp?pageID=518&jaar=2002>

Verklaring van Kopenhagen: Europese samenwerking in beroepsonderwijs
<http://www2.minocw.nl/persbericht.jsp?pageID=622&jaar=2002>

5.1.2 Europese Unie

Resolutie van de Raad van 27 juni 2002 inzake levenslang leren
http://europa.eu.int/eur-lex/pri/nl/oj/dat/2002/c_163/c_16320020709nl00010003.pdf

Resolutie van de Raad van 14 februari 2002 betreffende het bevorderen van talendiversiteit en het leren van talen in het kader van de uitvoering van de doelstellingen van het Europees Jaar van de talen 2001
http://europa.eu.int/eur-lex/pri/nl/oj/dat/2002/c_050/c_05020020223nl00010002.pdf

Voorstel voor een besluit van het Europees Parlement en de Raad tot invoering van een programma voor de verhoging van de kwaliteit van het hoger onderwijs en de bevordering van het intercultureel begrip door middel van samenwerking met derde landen (ERASMUS World) (2004-2008) / Commissie van de Europese Gemeenschappen. - Brussel : Commissie van de Europese Gemeenschappen, 2002. - 58 p.. -
http://europa.eu.int/comm/education/world/world_nl.pdf
COM (2002) 401 definitief - 2002/0165 (COD)
descriptors:~internationalization_of_education ; globalization ; higher_education ; quality_of_education ; study_abroad ; student_exchange~

Voorstel voor een besluit van het Europees Parlement en de Raad tot wijziging van Besluit nr. 253/2000/EG tot vaststelling van de tweede fase van het communautaire actieprogramma op onderwijsgebied "Socrates"/* COM/2002/0193 def. - COD 2002/0101 */
http://europa.eu.int/eur-lex/nl/com/pdf/2002/com2002_0193nl01.pdf

Voorstel voor een Besluit van het Europees Parlement en de Raad tot goedkeuring van een meerjarenprogramma (2004-2006) voor de doeltreffende integratie van informatie- en communicatietechnologie (ICT) in de onderwijs- en beroepsopleidingsstelsels in Europa (eLearning-programma)/* COM/2002/0751 def. - COD 2002/0303 */
http://europa.eu.int/eur-lex/nl/com/pdf/2002/com2002_0751nl01.pdf

Voorstel voor een richtlijn van de Raad betreffende de voorwaarden voor toegang en verblijf van onderdanen van derde landen met het oog op studie, beroepsopleiding of vrijwilligerswerk/* COM/2002/0548 def. - CNS 2002/0242 */
http://europa.eu.int/eur-lex/nl/com/pdf/2002/com2002_0548nl01.pdf

Verslag over het voorstel voor een besluit van de Raad tot wijziging van Besluit 1999/311/EG tot goedkeuring van de derde fase van het trans-Europees mobiliteitsprogramma voor hoger onderwijs (Tempus III) (2000-2006) : (COM(2002) 47 - C5-0096/2002 - 2002/0037(CNS)) / Juan Ojeda Sanz. - Brussel : Europees Parlement, Commissie cultuur, jeugd, onderwijs, media en sport, 2002. - 19 p. -

<http://www2.europarl.eu.int/omk/sipade2?PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2002-0127+0+DOC+PDF+V0//NL>

zittingsdocument , definitieve versie A5-0127/2002

descriptors:~educational_projects ; project_financing ; student_exchange ; study_abroad ; training_programmes ; higher_education ; interinstitutional_cooperation ; EU_countries ; Central_Europe ; Eastern_Europe

De toekomstige ontwikkeling van het onderwijs- , beroepsopleidings- en jongerenprogramma's van de Europese Unie na 2006 : document voor openbare consultatie . - Brussel : Europese Commissie, 2002. - 30 p.: fig., -

http://europa.eu.int/comm/education/newprogconsult/consult_nl.pdf.

descriptors:~educational_development ; educational_policy ; internationalization_of_education ; educational_projects ; programme_evaluation ; European_Commission ; European_Union~

Verslag over de tenuitvoerlegging van het Socrates-programma 1995-1999 (2000/2315(INI)) / Doris Pack. - Brussel : Europees Parlement, Commissie cultuur, jeugd, onderwijs, media en sport, 2002. - 17 p. :. -

<http://www2.europarl.eu.int/omk/sipade2?PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2002-0021+0+DOC+PDF+V0//NL>

zittingsdocument , definitieve versie A5-0021/2002

descriptors:~internationalization_of_education ; study_abroad ; student_exchange ; educational_policy ; financing_programmes ; educational_financing ; educational_grants ; international_agreements ; programme_evaluation ; EU_countries ; Europe~

Verslag over de mededeling van de Commissie over een nauwere samenwerking met derde landen op hoger-onderwijsgebied (COM (2001) 385 - C5-0538/2001 - 2001/2217(COS)) / Marielle de Sarnez. - Brussel : Europees Parlement, Commissie cultuur, jeugd, onderwijs, media en sport, 2002. - 19 p. -

<http://www2.europarl.eu.int/omk/sipade2?PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2002-0035+0+DOC+PDF+V0//NL>

zittingsdocument , definitieve versie A5-0035/2002

descriptors:~higher_education ; European_Union ; internationalization_of_education ; study_abroad ; student_exchange ;~

Report on universities and higher education in the European learning area (2001/2174(INI)) / Cristina Gutiérrez-Cortines. - Brussel : European Parliament, Committee on culture, youth, education, the media en sport, 2002. - 15 p. -

<http://www2.europarl.eu.int/omk/sipade2?PUBREF=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2002-0183+0+DOC+PDF+V0//EN>

session document , final A5-0183/2002

descriptors:

~university_degrees ; diplomas ; equivalence_between_diplomas ; higher_education ;
quality_control ; internationalization_of_education ; international_agreements ; Europe~

European doctoral mobility : (Cordoba April 6-9, 2002) - section A : doctoral mobility over a six year period within the framework of the Erasmus programme 1995-2001 - section B : comparison of doctoral mobility in Europe in the Marie-Curie Research and Erasmus EU programmes for the year 2000-2001 / Irving V. Mitchell. - Brussels : Directorate-General for Education and Culture, European Commission, 2002. - 29 p.: tab., fig.

descriptors:~study_abroad ; internationalization_of_education ; student_participation ;
social_implications ; personality_development ; educational_research ; educational_output ;
training_programmes ; Europe~

High Level Task Force on Skills and Mobility : final report . - Brussels : Commission of the European Communities, 2001. - 28 p. :. -

http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2001/dec/taskforce2001_en.pdf

en http://efil.afs.org/files/taskforce2001_en.pdf

descriptors:

~occupational_mobility ; international_cooperation ; skills_development ;
international_market ; labour_mobility ; education_employment_relationship ;
equivalence_of_diplomas ; Europe~

Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Commission's Action Plan for skills and mobility . - Brussels : Commission of the European Communities, 2002. - 37 p.: ref., fig. tab.. –

http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/feb/ap_nl.pdf

COM (2002) 72

descriptors:~occupational_mobility ; international_cooperation ; skills_development ;
international_market ; labour_mobility ; education_employment_relationship ;
equivalence_of_diplomas ; Europe~

Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Commission's Action Plan for skills and mobility . - Brussels : Commission of the European Communities, 2002. - 37 p.: ref., fig. tab.. –

http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/feb/ap_nl.pdf

COM (2002) 72

descriptors:~occupational_mobility ; international_cooperation ; skills_development ;
international_market ; labour_mobility ; education_employment_relationship ;
equivalence_of_diplomas ; Europe~

Erasmus in the Socrates programme : findings of an evaluation study / Ulrich Teichler (ed.). - Bonn: Lemmens, 2002. - 239 p. : fig., tab., ref. - ISBN 3932306414. - . - ACA papers on international cooperation in education

descriptors:~internationalization_of_education ; study_abroad ; student_exchange ;
educational_policy ; financing_programmes ; educational_financing ; educational_grants ;
international_agreements ; programme_evaluation ; EU_countries ; Europe~

Eureca results of the project : the main pillars influencing the European dimension in education . - AEGEE (Association des Etats Généraux des Etudiants de l'Europe), 2002. - 6 p.. - <http://www.aegee.org/eureca/results.htm>
descriptors:~internationalization_of_education ; higher_education ; educational_change ; students ; student_movements ; European_Union ; Europe~

5.2 Internationalisering algemeen

Nederland

ISO onderzoek invoering Bachelor-Master . - Utrecht : Interstedelijk Studenten Overleg ISO, 2002. - 33 p.: tab.,. –

http://www.iso-student.nl/downloads/1030527484_groot_bama_onderzoek.doc

descriptors:~educational_systems ; university_degrees ; students ; universities ; higher_education_institutions ; questionnaires~

GATS : implications voor de hogescholen van het General Agreement on Trade in Services / Vincent Assink. - Den Haag : HBO Raad, 2002. - 33 p.: tab., ref., fig.. -

<http://intranet.hbo.nl/documents/updategatswto.pdf>

descriptors:~trade_agreements ; internationalization_of_education ; higher_education ; higher_education_institutions ; trade_liberalization ; statements ; student_exchange ; study_abroad ; Netherlands~

Memorandum of understanding HBO-raad Ministry of Education Vietnam (24-09-2002)

<http://intranet.hbo.nl/documents/vietnamhboraad0902.pdf>

VSNU/HBO-raad discussion paper: Higher education: an export product? (19-03-2002)

http://intranet.hbo.nl/documents/Nuffic_20020320101505.doc

Learning outcomes of student mobility : Dutch case studies in progress : paper presented at the EAIE conference (September 2002). / Rob Stronkhorst. - Den Haag : Nuffic, 2002. - 13 p.. -

http://www.nuffic.nl/pdf/i/bologna/eaie-acapaper_rs.pdf

descriptors:~student_exchange ; study_abroad ; internationalization_of_education ; higher_education ; case_studies ; conference_reports~

Study in the Netherlands : your gateway to Europe : courses and study programmes in English - 2003/2004 edition / Nuffic, Department of Communication [ed.]. - The Hague : Nuffic, 2002. - 116 p. + CD-ROM: addr.

descriptors:~international_education ; courses ; higher_education_institutions ; directories ; Netherlands~

Study in the Netherlands : catalogue of international courses : a guide to more than 650 courses and programmes taught in English - 2003/2004 edition . - Den Haag : Nuffic, 2002. - 604 p. + CD-Rom. - . -

descriptors:~international_education ; courses ; educational_institutions ; universities ; admission_requirements ; postgraduate_education ; educational_grants ; Netherlands~

EU

EURO-STUDENT 2000. Socio-economic living conditions of students ; a joint project of nine EU Member States - Workshop 2002

<http://www.his.de/Abt2/Auslandsstudium/Eurostudent/index.htm>

International students housing investigation : an investigation of the organisation of international exchange student accomodation at selected universities in various European countries / Moritz Bilagher. - Delft : TU , Student Facility Center, 2002. - 29 p.

descriptors:~foreign_students ; student_exchange ; housing ; Europe~

European higher education and the harmonization of quality and standards / Malcolm Allen. -

IN: Industry & Higher Education - vol. 16, nr. 5: pp. 283 - 288, 2002. - 6 p.: ref.. - . -

descriptors:~quality_of_education ; higher_education ; equivalence_between_diplomas ; degrees ; international_agreements ; Europe~

The virtual challenge to international cooperation in higher education : a project of the Academic Cooperation Association / B. Wächter [ed.]. - Bonn : Lemmens Verlags- & Mediengesellschaft, 2002. - 119 p. : ref. - ISBN 3932306406. - . - ACA papers on international cooperation in education

descriptors:~internationalization_of_education ; partnership ; higher_education_institutions ; educational_development ; educational_technology ; information_technology ; higher_professional_education ; undergraduates ; study_abroad ; curriculum_development ; regional_cooperation ; Europe~

Intercultural education at the crossroads of commerce : the intercultural challenges of electronic technology in a diverse Europe / George F. Simons. - IN: Intercultural Education. - vol. 13, no. 2, 2002 : pp. 157-170, 2002. - 14 p.: fig., ref..

descriptors:~cross_cultural_education ; new_technology ; information_technology ; internet ; globalization ; business~

New challenges for European higher education / Nikolaos Taousanides. - IN: Industry & Higher Education - vol. 16, nr. 5: pp. 289 - 294, 2002. - 6 p.: ref..

descriptors:~higher_education_institutions ; organizational_change ; globalization ; academic_freedom ; interinstitutional_cooperation~

Credit and grade transfer within the European Union's Socrates programme: unity in diversity or head in the sand? / Kirk P.H. Sullivan. - IN: Assessment & Evaluation in Higher Education. - Vol. 27, no. 1 : pp. 65-74, 2002. - ref., notes, tab.

descriptors:~equivalence_of_certificates ; study_abroad ; internationalization_of_education ; educational_policy ; international_agreements ; degrees ; quality_of_education ; European_Union~

Survey on master degrees and joint degrees in Europe / Christian Tauch and Andrejs Rauhvargers. - Brussels : European University Association, 2002. - 44 p.: tab., fig., -

http://www.unige.ch/eua/En/Publications/Survey_Master_Joint_degrees.pdf

EUA Thema

descriptors:~university_degrees ; postgraduate_education ; higher_education ; quality_of_education ; internationalization_of_education ; joint_projects ; partnerships ; evaluation ; Europe~

Bologna and student mobility in Europe : expectations and worries : paper presented at the EAIE conference (September 2002). / Rob Stronkhorst. - Den Haag : Nuffic, 2002. - 13 p.. - http://www.nuffic.nl/pdf/i/bologna/eaiepaper_rs.pdf
descriptors:~student_exchange ; study_abroad ; internationalization_of_education ; higher_education ; obstacles_to_mobility ; conference_reports~

The Bologna Process – Towards the European Higher Education Area
Berlin Summit on Higher Education
Conference of European Ministers in charge of Higher Education on 18/19 September 2003
<http://www.bologna-berlin2003.de/en/basic/index.htm>

The Bologna process and the GATS negotiations (memo) . - Geneva : European University Association, 2002. - 5 p.. –
<http://www.unige.ch/eua/>.
descriptors:~trade_agreements ; internationalization_of_education ; higher_education ; trade_liberalization~

Wereld

Education at a Glance 2002

De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) heeft de inspanningen voor en de resultaten van het onderwijs in Europese landen met elkaar vergeleken (oktober 2002).

Samenvatting Education at a Glance 2002

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/53298a.PDF>

Grafieken behorend bij de samenvatting

<http://www.minocw.nl/brief2k/2002/doc/53298b.PDF>

World Higher Education Database 2002/3 CD-Rom, which came out in July 2002, combines the latest editions of the International Handbook of Universities and the World List of Universities, with descriptions of the educational systems and qualifications awarded in 180 countries. <http://www.unesco.org/iau/wadcd.html> Information on IAU - International Association of Universities. <http://www.unesco.org/iau/index.html>

Open doors 2001 : report on international educational exchange / Hey-Kyung Koh. - New York : Institute of International Education, 2002. - 96 p. : ISBN 872062651 (2 ex). - on the web: <http://opendoors.iienetwork.org/>

descriptors:~foreign_students ; study_abroad ; educational_institutions ; enrolment ; financing_programmes ; financial_resources ; United_States ; statistical_tables~

Internationalisation of higher education in the United States of America and Europe : a historical, comparative and conceptual analysis / Hans de Wit. - Westport CT : Greenwood Press, 2002. - 288 p.: fig., ref., index. - ISBN 0313320756. - . - Greenwood studies in higher education, ISSN 1531-8087

descriptors:~international_education ; cross_cultural_analysis ; higher_education ; United_States ; Europe ;~

Beyond September 11 : a comprehensive national policy on international education . - Washington : American Council on Education (ACE), 2002. - 28 p. :. - http://www.acenet.edu/bookstore/pdf/2002_beyond_911.pdf.

descriptors:~international_education ; foreign_students ; educational_policy ; United_States~

Intensified security measures leave many international students stranded / Robert Sedgwick [ed.]. - IN: WENR. - vol.15, no. 6 : pp. 1 - 6, 2002. - 6 p.

<http://www.wes.org/ewenr/02nov/Feature.htm>

descriptors:~foreign_students ; student_exchange ; obstacles_to_mobility ; universities ; statistics~

The meaning of globalization for educational change : special issue / Martin Carnoy , Diana Rothen (guest ed.). - IN: Comparative Education Review. - Vol. 46, no. 1 : pp. VIII, 1-155, 2002. - VIII, 155 p.: tab., notes. - . -

descriptors:~educational_development ; educational_reform ; globalization ; comparative_education~

Brave new (and smaller) world of higher education: a transatlantic view / Madeleine Green, Peter Eckel, and Andris Barblan. - Washington : American Council on Education (ACE), 2002. - 31 p. - http://www.acenet.edu/bookstore/pdf/2002_brave-new-world.pdf

The Changing Enterprise , nr 1

descriptors:~educational_reform ; educational_technology ; globalization ; competition ; partnership ; internationalization_of_education ; educational_policy ; higher_education ; trade_agreements ; trade_liberalization~

University internationalisation : its meanings, rationales and implications / Rui Yang. - IN: Intercultural Education. - vol. 13 , no. 1 : pp 81 - 95, 2002. - 15 p.: ref., tab.. - . -

descriptors:~internationalization_of_education ; globalization ; higher_education ; developing_countries ; China~

Das Reform-Experiment ifu (Internationale Frauenuniversität "Technik und Kultur") : Potenziale, Risiken und Erträge aus der Sicht der Beteiligten / Friedhelm Maiworm und Ulrich Teichler mit Annette Fleck. - Kassel : Wissenschaftliches Zentrum für Berufs- und Hochschulforschung der Universität Gesamthochschule Kassel (WZI), 2002. - 262 p. : app., notes, ref. - ISBN 3934377688. - Werkstattberichte, Band 60

descriptors:~international_education ; internationalization_of_education ; study_abroad ; womens_participation ; training_programmes ; research_programmes ; EU~

Internationalisation of higher education : papers presented at the roundtable on 'Internationalisation of Higher Education' organised by the Association of Indian Universities in association with and at the Guru Nanak Dev University on February 25-27, 2002 / K.B. Powar. - New Delhi : Association of Indian Universities, 2002. - 167 p.: fig., tab., ref., annex. - ISBN 8175200723. - . -

descriptors:~internationalization_of_education ; higher_education ; student_exchange ; foreign_students ; study_abroad ; globalization ; partnership ; marketing ; United_States ; India ; France ; Germany ; conference_papers~

Rockin' in red square : critical approaches to international education in the age of cyberculture / Walter Grünzweig, Nana Rinehart (eds.). - Munster : LIT Verlag, 2002. - 228 p.: tab., ref. - ISBN 3825862054. - . - Bildung und Innovation, Bd 2

descriptors:~international_education ; globalization ; study_abroad ; cultural_factors ;~

Higher education : its role and contribution to our common advancement [special issue published on the occasion of the thirtieth anniversary of UNESCO-CEPES 1972-2002] . - IN: Higher Education in Europe. - Vol. 27, No. 1-2 : pp. 11 - 168, 2002. - 157 p. : ref. - . - descriptors:~higher_education ; internationalization_of_education ; student_exchange ; educational_reform ; Europe ; Germany ; Czech_Republic ; Romania ; Central_and_Eastern_Europe~

Special Issue : Lyon Conference on Internationalisation of Higher Education, 12-13 April 2002 / International Association of Universities. - IN: IAU - Newsletter. - vol. 8, no 2-3 : pp. 1-12, 2002. - 12 p. : ill.. - <http://www.unesco.org/iau/pdf/iaunew82-3.pdf>
descriptors:~internationalization_of_education ; higher_education ; educational_policy~

Global change and the online learning community / Japie Heydenrych. - In: TechKnowLogia. - vol. 4, no. 2 : pp.14-17, 2002. - 4 p.: ref., tab.. - http://www.techknowlogia.org/TKL_active_pages2/CurrentArticles/main.asp?IssueNumber=16&FileType=PDF&ArticleID=381
descriptors:~distance_study ; globalization ; universities ; higher_education ; educational_planning~

Het hoger onderwijs internationaliseren : handboek ten behoeve van alle personeelsleden uit het Vlaamse hoger onderwijs / Jan Geens , Jean-Pierre Roose (eindred.). - Brussel : Vlaamse Hogeschoolraad (VLHORA), 2002. - 288 p.: tab., ill., websites . - ISBN 9080513334. - <http://www.vlhora.be/nieuws/publicaties/BOEK-ho-intern.pdf>
Cahier

descriptors:~internationalization_of_education ; higher_education ; student_exchange ; international_cooperation ; Belgium ; manuals~

Quality transnational education : a shared commitment for sustainable development [theme issue] . - IN: Higher Education in Europe. - Vol. 27, No. 3 : pp. 187 - 332, 2002. - 145 p. : ref. - . - descriptors:~internationalization_of_education ; globalization ; higher_education ; quality_control ; attainment_appraisal ; quality_of_education ; educational_technology ; distance_study ; universities ; Latin_America ; Indonesia ; Russia ; Europe ; developing_countries ; Switzerland ; Slovenia~

Quality assurance in an international environment : national and international interest and tensions : Background paper for the CHEA International Seminar III January 24, 2002 - San Francisco / Dirk Van Damme. - Enschede : CHEPS, 2002. - 16 p.: ref.. - <http://www.utwente.nl/cheps/documenten/Susudamme.pdf>
descriptors:~internationalization_of_education ; globalization ; higher_education ; quality_of_education ; equivalence_of_diplomas ; attainment_appraisal~

Trends and models in international quality assurance in higher education in relation to trade in education / Dirk van Damme. - IN: Higher Education Management and Policy. - vol. 14 , no. 3 : pp. 93 - 136, 2002. - 44 p.: ref.. - . - descriptors:~quality_of_education ; internationalization_of_education ; quality_standards ; higher_education ; universities ; equivalence_of_diplomas ; educational_policy ; trade_liberalization ;~

Internationalisation of the curriculum : designing inclusive education for a small world / Martin J. Haigh. - IN: Journal of Geography in Higher Education - vol. 26 , no.1 : pp. 49 - 66, 2002. - 18 p.: tab., ref. - . -

descriptors:~internationalization_of_education ; globalization ; higher_education ; curriculum ; curriculum_development ; teaching_methods ;~

Teaching and learning in the international classroom / Hanneke Teekens (ed.). - The Hague : NUFFIC, 2002. - 107 p. : revised ed. of Nuffic paperback no 8 : Teaching in the international classroom

descriptors:~teaching_personnel ; teachers ; teacher_recruitment ; internationalization_of_education ; higher_education ; Netherlands~

The role of student affairs and services in higher education : a practical manual for developing, implementing and assessing student affairs programmes and services . - Paris : Unesco, 2002. - 80 p. : ref., tab., fig. - Follow-up to the World Conference on Higher Education (WCHE) (Paris 5-9 October 1998)

descriptors:~higher_education ; students ; student_movements ; student_exchange ;~

The trade debate in international higher education (GATS) / Robert Sedgwick. - IN: World Education News & Review WENR. - vol. 15 , no. 5, 2002. - 5 p.:. -

<http://www.wes.org/ewenr/02sept/feature.htm>

descriptors:~trade_agreements ; internationalization_of_education ; higher_education ; trade_liberalization ; statements~

Trade, education and the GATS : what's in, what's out, what's all the fuss about? / Pierre Sauv . - IN: Higher Education Management and Policy. - vol.14, no. 13 : pp. 47 - 76, 2002. - 30 p.: tab., notes, ref.

descriptors:~trade_agreements ; internationalization_of_education ; higher_education ; trade_liberalization ; statements~

The international provision of higher education ; do universities need GATS ? / Andris Barblan. - IN: Higher Education Management and Policy - vol. 14, no. 3 : pp. 77 - 92, 2002. - 16 p.:. - . -

descriptors:~trade_agreements ; internationalization_of_education ; higher_education ; trade_liberalization ; statements~

International mobility of the highly skilled . - Paris : OECD, 2002. - 352 p.: fig., tab., ref., notes. - ISBN 9264196897. - . -

descriptors:~human_resources ; international_migration ; brain_drain ; skilled_workers ; student_exchange ; study_abroad ; statistical_analysis ; statistical_data ; OECD_countries ; Canada ; Japan ; France ; Ireland ; Israel ; Russia ; China ; India ; South_Africa ; Sweden ; Taiwan ; United_States ; Australia ; Germany ; United_Kingdom~

Global Student Mobility 2025. Forecast of the Global Demand for International Higher Education

IDP (International Development Programme) Education Australia

<http://www.idp.com/marketingandresearch/research/article414.asp>

5.3 Literatuurlijst bve-veld

Andries de Jong, Han Nicolaas, Arno Sprangers (2001). Bevolkingsprognose 2000-2050 : kunnen in de toekomst meer arbeidsmigranten worden verwacht? Heerlen/Voorburg : CBS.

Assink, V. (2002). Gats : Implicaties voor de hogescholen van het General Agreement on Trade in Services. HBO-Raad.

Bjornavold, Jens, Pettersson, Sten.(2001). Transparency of vocational qualifications : the Leonardo da Vinci approach. Thessaloniki : Cedefop.

CINOP / ROC Rijn IJssel / ROC Midden Brabant . (2002). Internationalisering op een hoger plan: een kwaliteitsimpuls voor internationalisering in het bve-veld.

Commissie van de Europese Gemeenschappen (2001). Mobiliteitspaspoort : elders leren anders leren. Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen.

Commissie van de Europese Gemeenschappen (2002). Making change happen, the Lisbon strategy : communication from the Commission to the European Council in Barcelona. Office for Official Publications of the European Communities.

Commissie van de Europese Gemeenschappen (2002). Mededeling van de Commissie aan de Raad, het Europees Parlement, het Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's : Actieplan van de Commissie voor Vaardigheden en Mobiliteit.

Commissie van de Europese Gemeenschappen (2002). Declaration of the European Ministers of Vocational Education and Training, and the European Commission, convened in Copenhagen on 29 and 30 November 2002, on enhanced European cooperation in vocational education and training "The Copenhagen Declaration". Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen.

Council for Cultural Co-operation Education Committee Modern Languages Division (2001). Common European framework of reference for languages: learning teaching, assessment. Cambridge University Press.

Loos, Roland (2002). Innovations for the integration of low-skilled workers into lifelong learning and the labour market : case studies from six European countries. Thessaloniki : Cedefop - European Centre for the Development of Vocational Training.

Marey, Ph...[et al.] (2002), De arbeidsmarkt voor kenniswerkers = Crowding out in the Dutch labour market for R&D workers. Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA).

Ministerie OCenW, (2001). Hoofdlijnenbrief internationaal beleid: onderwijs voor wereldburgers.

Neuvel, J. Dinjens, F., Visser, T. (2002). International mobility in five European countries : A first impression. Nationaal Agentschap Leonardo da Vinci Nederland.

Nuffic (2002). Internationale diplomawaardering en EVC : Nuffic-advies aan het Kenniscentrum-EVC.

OECD (2002). Education policy analysis 2002.

Pettersson, Sten ...[et al.] (2002). Mobility and transparency of vocational qualifications : an overview of studies on the tourism, chemical and healthcare sectors in Europe. Thessaloniki : European Centre for Development of Vocational Training

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO). (2002). Levensloop als perspectief : kanttekeningen bij de Verkenning Levensloop : Beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen.

Ranshuijsen, E. en Sormani, H. (2002). Kansen op de grens : werkgever en internationale competentie. EURES-EUREGIO.

Richards, Greg. (2001). Mobility in the European tourism sector : the role of transparency and recognition of vocational qualifications. Thessaloniki : Cedefop.

Rolfe, H. (2001). Mobility in the European chemicals industry sector : the role of transparency and recognition of vocational qualifications. Thessaloniki : Cedefop.

SER (2001). Arbeidsmobiliteit in de EU : advies over de arbeidsmobiliteit in de Europese Unie. - 's-Gravenhage : Sociaal-Economische Raad SER.

SER, (2001)Arbeidsmobiliteit in de EU : advies over de arbeidsmobiliteit in de Europese Unie. SER (Sociaal Economische Raad.

Skar, M. (2001). Mobility in the European health sector : the role of transparency and recognition of vocational qualifications. Thessaloniki : Cedefop.

VNO-NCW (2001). Kennismarkt: Prioriteiten onderwijs en scholing 2002-2006

Werken in een ander land van de Europese Unie (2002). Luxemburg : Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen.

6 Informatie BISON-leden

6.1 Het Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs

Het Europees Platform (EP) voor het Nederlandse Onderwijs is in 1990 ingesteld door de Minister van Onderwijs en Wetenschappen (OCenW) met als doel: het versterken van de Europese dimensie en het bevorderen van de internationalisering in het primair en voortgezet onderwijs en de lerarenopleidingen. Het Platform wordt bestuurd door de onderwijskoepelorganisaties NABS, NKSR, CBOO/VNG en NPCS en is sinds januari 1994 een stichting van deze vier koepelorganisaties.

Het Platform richt zich op het primair onderwijs (po) en voortgezet onderwijs (vo) en op de initiële lerarenopleidingen en zij voert verschillende activiteiten uit, waarvan het functioneren als agentschap voor internationaliseringsprogramma's als belangrijkste taak wordt beschouwd. Het betreft hier onder andere het Europese programma Socrates (Lingua, Arion, Comenius, Minerva en Centrale acties), de nationale programma's Internationale klassenuitwisseling (Iku), grensoverschrijdende regionale onderwijssamenwerking (Gros) en promotie lerarenmobiliteit, arbeidservaring en training in het onderwijs (Plato), en andere bilaterale uitwisselings- en studiebezoekprogramma's waaronder Duitsland Plus. Het Europees Platform ondersteunt en coördineert programma's met betrekking tot versterkt talenonderwijs, nascholing en de ontwikkeling van lesmateriaal - en activiteiten voor derden, de uitgeverij en de organisatie van seminars en trainingen (EuroSchool). Ten slotte zijn er de voorlichtingsuitgaven/-activiteiten, waaronder het blad 'Europa en het onderwijs', het Europa Onderwijs Bericht, informatiemappen, fact-sheets, (programma)verslagen, een reizende expositie en de abonneeservice.

6.2 CINOP

Het team Internationaal van het Centrum voor Innovatie van Opleidingen (CINOP) voert onder andere het programma-management van nationale en Europese programma's gericht op internationalisering van opleidingen. Daarnaast stelt zij, samen met andere afdelingen van CINOP, innovatieve producten beschikbaar op de internationale markt. Een greep uit de producten en diensten:

- Programma-management Leonardo da Vinci : een Europees programma voor beroepsonderwijs en bedrijfsleven.
- Programma management in het kader van de regeling Onbegrensd Talent: bilateraal *Austausch*programma Nederland - Duitsland (BAND).
- Advisering van OCenW met betrekking tot de ontwikkelingen op het gebied van internationalisering in het kader van de regeling Onbegrensd Talent.
- Advies aan opleidingsorganisaties over de wijze waarop en de condities waaronder internationalisering in de eigen organisaties uitgebouwd kan worden.
- Informatie over relevante ontwikkelingen in beroepsonderwijs en -opleidingen in de landen van de Europese Unie.
- Internationale studiebezoeken voorbereiden en uitvoeren.

CINOP werkt op not-for-profit basis met name voor het beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie, maar ook voor branches en bedrijven, ministeries en lokale overheden. Op internationaal niveau zijn er verschillende opdrachtgevers. Bij CINOP werken ca. 200 mensen. Vaak wordt er projectmatig gewerkt. Samen met de opdrachtgevers wordt gezocht naar praktijkgerichte en toepasbare oplossingen. CINOP kan worden ingeschakeld voor totaalprojecten, maar levert ook producten en diensten op onderdelen voor ontwikkeling en vernieuwing van opleidingen.

6.3 Nuffic

De Nuffic is een professionele, non-profit organisatie die overal ter wereld het onderwijs toegankelijk wil helpen maken, vooral in landen waar de onderwijsinfrastructuur momenteel zwak is. Onderwijs is essentieel om wereldwijd sociaal-economische ontwikkeling te bevorderen, om de kwaliteit van leven te verbeteren en het begrip tussen culturen te vergroten. De Nuffic wil een intermediair zijn tussen het Nederlandse onderwijsveld en de internationale onderwijsgemeenschap.

De werkvelden van de Nuffic zijn ontwikkelingssamenwerking, internationalisering, bevorderen transparantie en wederzijdse erkenning in internationale mobiliteit en positioneren van het Nederlandse hoger onderwijs in opkomende markten.

Kernactiviteiten zijn programmabeheer, beheer van netwerken, consultancy, accreditering, diplomawaardering en voorlichting. Voor overige informatie zij verwezen naar relevante Nuffic-publicaties en naar www.nuffic.nl.